

Ο ΜΑΡΑΘΩΝ
ΚΑΙ ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

MARATHON

BUSEN

VOR

Cap Marathon
od. Stoma

ΓΝΩΣΤΟΠΟΙΗΣΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ: Ο παρών αφιερωματικός τόμος περιέχει φωτογραφίες εκθεμάτων και μνημείων από το μουσείο και τον αρχαιολογικό χώρο του Μαραθώνα, καθώς και από άλλα μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους, όπως αναφέρονται αναλυτικά στη σελίδα 329 του παρόντος τόμου. Το Ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού διατηρεί τα πνευματικά δικαιώματα (copyright) επί των απεικονιζομένων αρχαίων και επί των φωτογραφιών και το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων εισπράττει τα τέλη δημοσίευσης αυτών (ν. 3028/2002).

© ΕΚΔΟΣΗΣ: Κοινοφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση / Τράπεζα EFG Eurobank Ergasias A.E., 2009

Απαγορεύεται η ολική ή μερική ανατύπωση, αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή των κειμένων και των φωτογραφιών του παρόντος αφιερωματικού τόμου (ν. 2121/1993).

ISBN 978-960-89339-5-8

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

Ο ΜΑΡΑΘΩΝ

ΚΑΙ ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Πρόλογος του Υπουργού Πολιτισμού και Τουρισμού * 11

Πρόλογος της Μαριάννας Ι. Λάτση * 13

Πρόλογος του συγγραφέα * 14

ΕΙΣΑΓΩΓΗ * 17

ΜΑΡΑΘΩΝ: Η ΠΟΡΕΙΑ ΕΝΟΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΤΟΠΙΟΥ ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ * 25

Το Τοπίο (25) • Η Προϊστορία (30) • Η Νεολιθική Εποχή (32)

Η Πρωτοελλαδική Εποχή (47) • Η Μεσοελλαδική και η Μυκηναϊκή Εποχή (64)

Ο Μυθολογικός Μαραθών (82) • Η Κλασική Τετραπολις (82)

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΤΙΓΜΗ * 87

Η Αποβαση (92) • Η Αντίδραση των Αθηναίων (96) • Η Ανάμνηση της Μάχης (100)

Η Σύγκρουση (102) • Ο Μαραθωνοδρόμος (113)

Η Επομένη Μέρα (117) • Τα Μνημεία της Νίκης (146)

Η ΔΟΞΑ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΑ * 155

Η Πραγματική Διάσταση και η Συμβολική Σημασία της Μάχης (155)

Η Μυθική Διάσταση της Μάχης (156) • Το Πολιτικό Παρασκήνιο της Νίκης (161)

Το Ιδανικό του Μαραθωνομάχου και η νέα Αντίληψη του Ανθρώπου (166)

Η Σημασία της Μάχης για τον Σύγχρονο Κόσμο (167)

Ο ΜΑΡΑΘΩΝ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΣΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ * 169

Ο ΡΩΜΑΪΚΟΣ ΜΑΡΑΘΩΝ ή Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΜΑΡΑΘΩΝΙΟΣ * 273

Επιλογή Βιβλιογραφίας * 325

2.500 ΧΡΟΝΙΑ ΠΡΙΝ, οι πολίτες της Αθήνας συνειδητοποίησαν την ισχύ της δημοκρατίας. Η μικρή αυτή κοινωνία, γεμάτη σιγουριά για τον εαυτό της και γεμάτη προσδοκίες για το μέλλον της, είχε πειραματιστεί με ένα νέο πολίτευμα, πρωτόγνωρο για την εποχή. Κάθε πολίτης είχε το δικαίωμα να εκφράζεται, να συμμετέχει, να εκλέγει και να εκλέγεται.

Ριζοσπαστικό και καινοτόμο το νέο σύστημα απέρριπτε τον αυταρχισμό και την ολιγαρχία, τη συγκέντρωση της δύναμης σε έναν ή λίγους. Αντιμετώπιζε τον κάθε πολίτη, την κάθε μειοψηφία με σεβασμό.

Για τα μέτρα της εποχής, το πολίτευμα αυτό πρέπει να έμοιαζε ανορθόδοξο, αλλόκοτο, αδύναμο να αντεπεξέλθει την ώρα των δυσκολιών και την ώρα που οι αποφάσεις πρέπει να είναι ακαριαίες και να ακολουθούνται από όλους. Αδύναμο να αντιμετωπίσει κρίσεις.

Το «νενικήκαμεν» του Φειδιππίδη ήταν κάτι παραπάνω από την εξαγγελία νίκης μιας δύναμης απέναντι σε μία άλλη. Ήταν η εξαγγελία νίκης μιας πεποίθησης απέναντι σε μίαν άλλη. Της πεποίθησης ότι όλοι οι άνθρωποι είμαστε ίσοι απέναντι στην πολιτεία και ότι οι κοινωνίες που χτίζονται πάνω σε αυτή την πεποίθηση είναι πιο δυνατές από τις κοινωνίες που βασίζονται στην ισχύ των λίγων.

Γι' αυτό το πνεύμα του Μαραθώνα επιβιώνει μέχρι σήμερα, για να μας θυμίζει τη δύναμη της δημοκρατίας πάνω στον αυταρχισμό, τη δύναμη του «εμείς» πάνω στο «εγώ».

Είναι μόνο πολιτική απόφαση αυτή την παράδοση να τη στηρίξουμε, να την αξιοποιήσουμε και να την προβάλουμε σε κάθε γωνιά της γης. Όχι μόνο επειδή η ιδέα αυτή γεννήθηκε από τους προγόνους μας, ούτε επειδή έχουμε χάσει άφθονο ελληνικό αίμα γι' αυτή, αλλά διότι σαν Έλληνες σήμερα πιστεύουμε βαθιά στη δημοκρατία, στο δικαίωμα της έκφρασης, στα δικαιώματα της μειοψηφίας.

Κοιτάζοντας μπροστά σε μια παγκόσμια κοινωνία που αναζητεί αξίες, είμαστε πεπεισμένοι ότι οι αξίες που πρεσβεύουμε έχουν ρόλο.

ΠΑΥΛΟΣ ΓΕΡΟΥΛΑΝΟΣ
Υπουργός Πολιτισμού και Τουρισμού

Η φετινή μας έκδοση, η δέκατη στη σειρά *Ο Κύκλος των Μουσείων* που επιμελείται και εκδίδει κάθε χρόνο το Κοινωφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση και η Eurobank EFG, διαφέρει από τις προηγούμενες. Και αυτό διότι σημείο αναφοράς της έκδοσης που κρατάτε στα χέρια σας, δεν είναι η αρχαία τέχνη ως δημιουργήμα του ανθρώπου αλλά ο ίδιος ο άνθρωπος και η μοναδική ικανότητά του να συνθέτει την ιστορία μέσα από τα πιο απρόβλεπτα και ευφάνταστα σενάρια.

Ο άνισος αγώνας των Αθηναίων και Πλαταιέων μαχητών απέναντι στον προφανή νικητή, τους Πέρσες, ξεπέρασε τα στενά όρια μιας τακτικής νίκης στη μακρόχρονη σύγκρουση δύο μεγάλων λαών και δύο κοσμοαντιλήψεων και κατηγοριοποιήθηκε στην ιστορική συνείδησή μας ως ένας άθλος. Είναι ένα από τα κορυφαία διδάγματα ολικής ανατροπής στην παγκόσμια ιστορία, μια νίκη έξω από το μέτρο του εφικτού και ένα από τα ζωντανότερα, ανά τους αιώνες, παραδείγματα επικράτησης του ιδανικού της ελευθερίας ενάντια στην ισχύ των όπλων και της λογικής. Οι Μαραθωνομάχοι, που αποτελούν διαχρονικά σύμβολα ρώμης και ήθους, σφυρηλάτησαν τη συνείδηση του αθηναίου πολίτη και σηματοδότησαν τη χαρραγή μιας νέας εποχής για την αρχαία Αθήνα και την ανθρωπότητα.

Η γαλήνια κοιλάδα του Μαραθώνα ευτύχησε να ταυτιστεί τόσο πολύ με την ιστορία που η γοητευτική απλότητα των εκθεμάτων του Μουσείου –αντιπροσωπευτική της καθημερινής ζωής εκείνης της εποχής– ενισχύει τις μυθικές διαστάσεις της μάχης, αναδεικνύοντας την υπέρβαση του ανθρώπου και το εξωπραγματικό τού επιτεύγματος που συντελέστηκε πριν από 2.500 χρόνια.

Φόρο τιμής και ιερό καθήκον αποτέλεσε για εμάς η απόφαση της έκδοσης αυτού του βιβλίου, αφιέρωμα στον Μαραθώνα και το Αρχαιολογικό του Μουσείο. Ευχαριστώ από καρδιάς τον συγγραφέα, αρχαιολόγο κ. Γεώργιο Σταϊνχάουερ, για το πόνημά του, προϊόν βαθιάς αγάπης και μακράς φροντίδας για τον τόπο. Ευγνωμοσύνη οφείλουμε σε όλους εκείνους που με το ανασκαφικό τους έργο συνέβαλαν στη διαμόρφωση της ιστορίας του Μαραθώνα. Θερμές ευχαριστίες και προς το Υπουργείο Πολιτισμού που ποικιλοτρόπως στηρίζει κάθε προσπάθειά μας για την ανάδειξη της πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

MARIANNA I. ΛΑΤΣΗ

Υπάρχουν τόποι-καταφύγια στην ομορφιά της φύσης ή στην περιπέτεια της ιστορίας, και άλλοι που σηματοδοτούν την επιστροφή στην ουσία των πραγμάτων. Όπως υπάρχουν βιβλία που βοηθούν στο πέρασμα του χρόνου και στη λήθη του εαυτού μας, και άλλα που σαν να μας σπρώχνουν στην ανάκτηση του χαμένου χρόνου και του ξεχασμένου, βαθύτερου είναι μας. Σ' αυτούς τους μαγικούς τόπους της μνήμης ανήκει ο Μαραθώνας· γι' αυτούς μιλά το βιβλίο που έχετε μπροστά σας. Φιλοδοξία του είναι να δει το μικρό αυτό μουσείο, στην άκρη της Αττικής, να μεταμορφώνεται σε μια μεγάλη πύλη στο δρόμο από ένα μεγάλο παρελθόν σε ένα φωτεινό μέλλον.

Η προσέγγιση στο χρόνο της μεγάλης ιστορίας, η μοναδική αυτή αίσθηση της ιστορικής συνέχειας του μαραθώνιου τοπίου, από την αυγή των νεολιθικών χρόνων και τους πρώτους πρωτοελλαδικούς οικισμούς έως τη λαμπερή μυκηναϊκή κορύφωση της προϊστορικής Αττικής και τη γέννηση της ισόνομης αθηναϊκής πολιτείας, περνάει μέσα από την αφομοίωση –από τον επισκέπτη που περιδιαβάζει στις αίθουσες του μουσείου ή τον αναγνώστη που ξεφυλλίζει τις σελίδες του βιβλίου– μιας καθημερινότητας συμπεκνωμένης κάθε φορά στις απλές μορφές μιας υψηλής τέχνης.

Μπορεί τα ταπεινά κτερίσματα των κλασικών ταφών του Μαραθώνα να μη συναγωνίζονται τα αριστουργήματα της τέχνης των μεγάλων μουσείων, ωστόσο, μόνο μέσα από αυτά έχουμε την ευκαιρία να αφουγκραστούμε τον χαμηλό τόνο της ζωής αυτής της γωνιάς στην αγροτική καρδιά της Αττικής, όπου μια μέρα του Σεπτεμβρη, πάνε 2.500 χρόνια από τότε, η μοίρα καθόρισε τη συνάντηση με μια μοναδική στιγμή, όταν το ήμερο μαραθώνιο τοπίο φωτίστηκε ξαφνικά από τη λάμψη της μεγάλης ιστορίας, που το σημάδεψε με τη σφραγίδα της αιωνιότητας. Αν η μικρή αλλά χαριτωμένη συλλογή των αγγείων του μουσείου μιλά στην απλή γλώσσα της για τη ζωή και το θάνατο των πολλών ανώνυμων συγχρόνων δίπλα από τους οποίους πέρασε η ιστορία, στα κτερίσματα του Τύμβου των Μαραθωνομάχων διατηρείται ακόμη ζωντανή η υλική παρουσία των ηρώων, όπως στο μαρμάρινο τρόπαιο το αποτύπωμα της αιώνιας δόξας εκείνης της μάχης.

Υπήρξαν κι άλλες μεγάλες –ίσως μεγαλύτερες– μάχες στην ιστορία της ανθρωπότητας. Οι νίκες στη Σαλαμίνα και τις Πλαταιές μπορεί να ήταν πιο αποφασιστικές από τον Μαραθώνα για το μέλλον του πολιτισμού, αλλά ήταν αυτή που έδωσε το πρώτο μεγάλο πλήγμα στην περσική αλαζονεία, και μέσα από την οποία ανδρώθηκε η αθηναϊκή δημοκρατία. Μπορεί στα παρασκήνιά της να συναντήσουμε συγκρούσεις προσώπων και απόψεων για το μέλλον της πόλης, συνωμοσίες, ακόμα και προδοσίες. Μπορεί η μεταγενέστερη δόξα της να υπήρξε, σε κάποιο βαθμό, το δημιούργημα –και το άλλοθι– της αθηναϊκής ηγεμονικής

πολιτικής. Η μάχη αυτή ωστόσο αποτέλεσε –μαζί και πέρα από όλα αυτά– την πρώτη και τη μεγάλη δοκιμασία της ενότητας και την πηγή της αυτοπεποίθησης που θεμελίωσε το μεγαλείο της Αθήνας και το ήθος μιας μεγάλης εποχής. Λίγο ενδιαφέρει αν το όνομα του Μαραθώνα, σήμερα, είναι για πολλά εκατομμύρια ή δισεκατομμύρια κατοίκους αυτού του πλανήτη συνυφασμένο με ένα ολυμπιακό άθλημα. Για όσους μετέχουν πραγματικά της ελληνικής παιδείας και της ευρωπαϊκής κληρονομιάς, δεν είναι μια κενή λέξη ούτε μια απλή ιστορική αναφορά σε σπουδαίες πράξεις του παρελθόντος. Είναι το συνεχές κάλεσμα για καθημερινή πάλη για την ελευθερία, την ιδέα που (αυτή, όχι η τεχνολογική σοφία) ξεχωρίζει τον πολιτισμό μας και που –είτε οδηγώντας τον λαό στα οδοφράγματα του Παρισιού είτε φωτίζοντας την είσοδο στον Νέο Κόσμο– διαπερνά τη δυτική ιστορία, ως η ουσία μιας πραγματικά ανθρώπινης στάσης μέσα στον κόσμο.

Η παράδοση που φυλάει στους τοίχους του το μικρό αυτό μουσείο και μαρτυρούν τα απλά, χαμένα στον κάμπο του Μαραθώνα, μνημεία –έναν χορταριασμένος τύμβος, οι σπόνδυλοι και το κιονόκρανο μιας μαρμαρίνης κολόνας–, κάποιες επιγραφές εδώ και εκεί, δεν προορίζεται ωστόσο να μείνει ζωντανή παρά μόνο στο βαθμό που την κρατάμε ζωντανή και που, από μακριά, μας οδηγεί στο σχεδιασμό της ζωής μας. Αυτό επιδιώκει να μας θυμίζει τούτο το βιβλίο. Και αυτός είναι ο λόγος που δεν θα το δούμε ποτέ ως ένα απλό λεύκωμα για να περάσει η ώρα, όπως και στον Μαραθώνα δεν θα δούμε ένα τουριστικό αξιοθέατο αλλά ένα προσκύνημα στο παρελθόν και μια δέσμευση για το μέλλον.

Θα ήθελα στο σημείο αυτό να ευχαριστήσω όλους εκείνους που συνέβαλαν στην έκδοση του βιβλίου. Κατά πρώτο λόγο βέβαια το Κοινωνικό Φιλάνθρωπο Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση και ιδιαίτερα την κ. Μαριάννα Λάτση και την EFG Eurobank Ergasias, χωρίς την πρωτοβουλία και τη βοήθεια των οποίων δεν θα ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθεί η έκδοση. Τον Βαγγέλη Χρόνη, που με τίμησε αναθέτοντάς μου τη συγγραφή του κειμένου και με το ενδιαφέρον του συμπαραστάθηκε σε κάθε στιγμή της υλοποίησής του, την Ειρήνη Λούβρου για την ακοίμητη, πάντα ευγενικά πιεστική, φροντίδα για την τελειότητα του έργου, τον Δημήτρη Καλοκύρη, στο λεπτό γούστο του οποίου το βιβλίο χρωστά την οριστική του μορφή, τέλος και κύρια τον Σωκράτη Μαυρομάτη, οι εξαιρετικές φωτογραφίες του οποίου έδωσαν νέο περιεχόμενο στο κείμενο και νέα πνοή στα εκθέματα του Μουσείου.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

Ο Τύμβος των Αθηναίων γύρω στα 1910. Φωτογραφία από τη Συλλογή H. Pernot.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Χαμένη για πολλούς αιώνες μετά τό τέλος της αρχαιότητας στην άκρη μιας ερημωμένης από κατοίκους Αττικής, η περιοχή του Μαραθώνα –η πεδιάδα με τα μάραθα– είχε διατηρήσει μόνο τη μνήμη του ένδοξου ονόματός της. Πραγματικά, το ένδοξο αυτό όνομα, που οι νέοι κάτοικοι –γνωρίζοντας άραγε τη σημασία του;– έδωσαν στο χωριό τους στην έξοδο της ρεματιάς της Οινόης, είχε στο μεταξύ για τον έξω κόσμο, που ανακάλυπτε ξανά την αρχαιότητα, ταυτιστεί με την ιδέα της νικηφόρας αντίστασης της δημοκρατίας στην ασιατική δεσποτεία, τη μακρινή πρόγονο εκείνης που, από τραγική ειρωνεία, την ίδια εποχή άπλωνε τη βαριά σκιά της στην Ελλάδα. Οι όλο και περισσότεροι προσκυνητές από τη Δύση, που από τον 17ο στον 18ο αι. έρχονται σ' αυτή τη μακρινή άκρη της Αττικής, δεν ψάχνουν για ωραία αντικείμενα που θα πλουτίσουν τις συλλογές ή για αρχαιολογικά στοιχεία που θα ικανοποιήσουν την επιστημονική περιέργειά τους. Αυτό που αναζητούν στην περιπλάνησή τους στον κάμπο και στις στάνες των γύρω βουνών, είναι τα μαγικά σημεία της σύνδεσης με εκείνο το μεγάλο παρελθόν. Και όταν ανάμεσα στις ελιές αναγνωρίζουν τον «Τύμβο των Αθηναίων» ή το «τρόπαιο του Μιλτιάδη», όταν σκύβουν για κάποιο θραύσμα από αγγείο, ένα βέλος, κάποιο απτό σημάδι των Μαραθωνομάχων, αισθάνονται να τους αγγίζει η ηρωική πνοή τους.

Η ανάγκη μιας νέας θετικιστικής και συγχρόνως υλιστικής εποχής για την «αντικειμενική», αρχαιολογική, τεκμηρίωση, για τον «τύπο των ήλων» της ιστορίας, οδήγησε, τον επόμενο αιώνα, στις πρώτες ανασκαφικές επεμβάσεις στο μαραθώνιο τοπίο. Το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε αρχής στον «ύψούμενον έν τῷ μέσω τῆς περικλεοῦς πεδιάδος τοῦ Μαραθῶνος» τύμβο, τον οποίο νωρίς περιηγητές όπως ο Leake, ο Bursian κ.ά. ταύτισαν με τον τάφο των Μαραθωνομάχων. Την αποκαρδιωτική, ημιτελή –λόγω των καιρικών συνθηκών– δοκιμαστική έρευνα από τον Ερρίκο Σλήμαν, το 1884, θα ακολουθήσει μετά από λίγα χρόνια, το 1890 και το 1891, η αποκάλυψη από τον Βαλέριο Στάη, σε άλλο σημείο του τύμβου, του περίφημου «στρώματος με τα αποτεφρωμένα οστά σκελετών ατάκτως ερριμμένων επί της πυράς» που θα συνδεθεί έκτοτε με τους ηρωικούς νεκρούς της μάχης. Με περισσότερες επιφυλάξεις αντιμετωπίστηκε, αντίθετα, η αναγνώριση από τον Σπυρίδωνα Μαρινάτο, ογδόντα χρόνια αργότερα, του τάφου των Πλαταιέων σε έναν πρώιμο κλασικό τύμβο στον Βρανά κοντά στο Μουσείο. Με την τοπογραφία της μάχης θα συνδεθεί και στη συνέχεια το επιστημονικό ενδιαφέρον για τον κλασικό Μαραθώνα. Η αποκατάσταση των κινήσεων και της τελικής παράταξης των αντιπάλων του 490 π.Χ. θα εξαρτηθεί τελικά από την αμφισβητούμενη ακόμη– θέση του Ηράκλειου, χώρου στρατοπέδευσης των Αθηναίων (Γ. Σωτηριάδης, ΠΑΕ 1933 42, Π. Θέμελης 1974) και τον εντοπισμό του κέντρου του δήμου τού Μαραθώνος, που από άλλους τοποθετείται στο Πλάσι και από άλλους στον Βρανά, δύο χώρους που χαρακτηρίζονται από σημαντικά γεωμετρικά και κλασικά νεκροταφεία. Από την άλλη

Από τα πρώτα βήματα της ανασκαφής του πρωτοελλαδικού νεκροταφείου στο Τσέπι.

Η αυλή του αγροτόσπιτου στο Τσέπι, από όπου ξεκίνησε η ανακάλυψη του προϊστορικού Μαραθώνα.

πλευρά, η ανακάλυψη το 1966 των καταλοίπων από τον Ευγένιο Vanderpool –και πρόσφατα από τον Μανώλη Κορρέ της βάσης– του τροπαίου των Αθηναίων στη Μεσοσπορίτισσα σηματοδοτεί οριστικά τον τόπο της τελικής καταστροφής των Περσών.

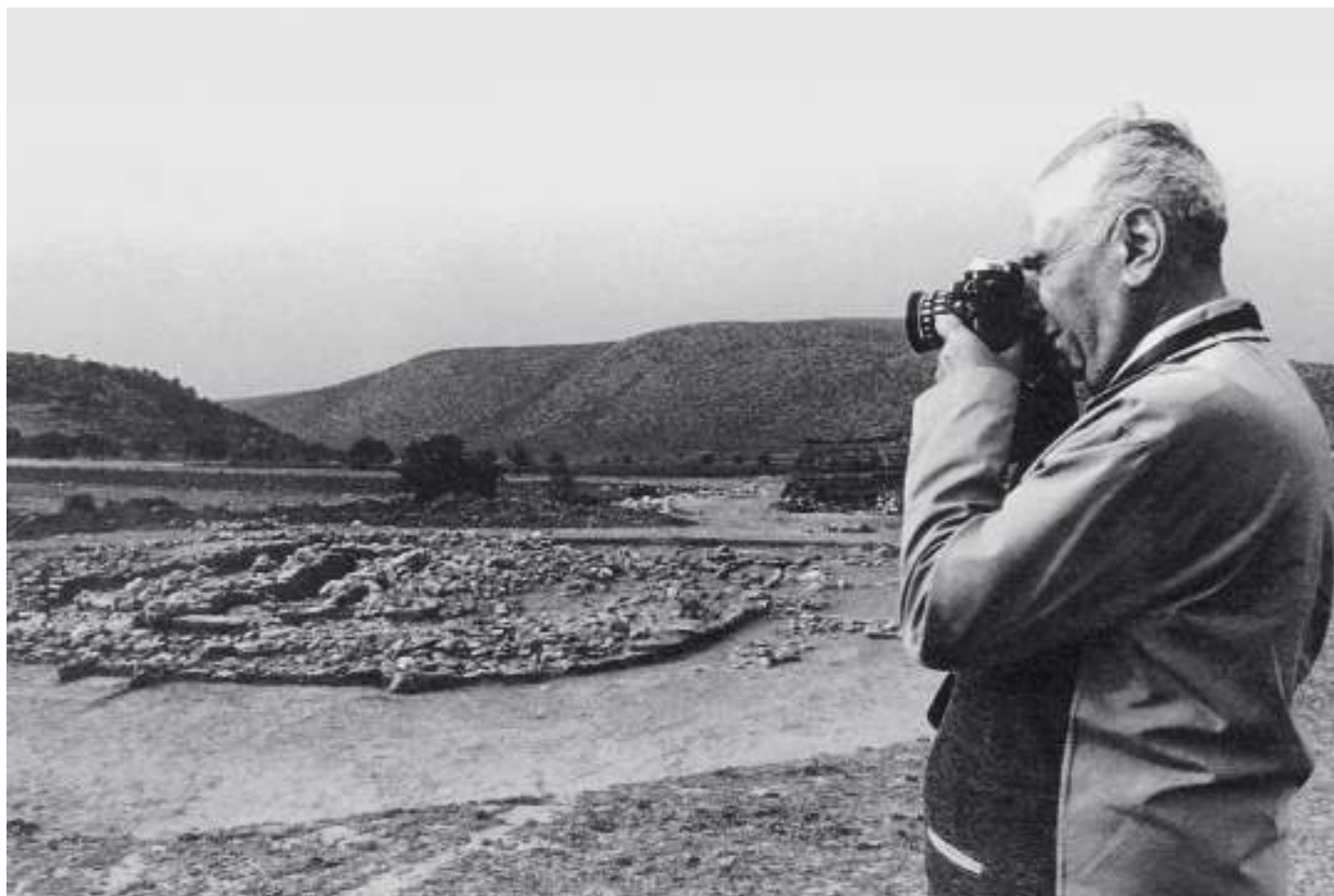
Το πρώτο βήμα στην εξερεύνηση του απώτερου παρελθόντος του ιστορικού μαραθώνιου τοπίου, το οποίο για ένα διάστημα θα μονοπωλήσει το ενδιαφέρον της έρευνας, αποτέλεσε η ανακάλυψη στα 1933-1935, από τον Γεώργιο Σωτηριάδη, του «βασιλικού» μυκηναϊκού τάφου, ενός ιδιαίτερα σημαντικού μνημείου για την κατανόηση της θέσης του Μαραθώνα στην Αττική της τελευταίας και λαμπρότερης περιόδου της ελληνικής προϊστορίας, η ανασκαφή του οποίου θα ολοκληρωθεί με την καταπληκτική ανακάλυψη το 1958 από τον Ιωάννη Παπαδημητρίου, στην αρχή του δρόμου (του διαδρόμου της εισόδου του τάφου), της ταφής δύο αλόγων.

Την αρχή της ζωής στον Μαραθώνα –και συγχρόνως την πρώτη εγκατάσταση του νεολιθικού ανθρώπου στην Αττική– τεκμηρίωσε η ανασκαφή από τον Δημήτριο Θεοχάρη, το 1955 (που θα συμπληρώσει η Μαρία Παντελίδου το 1977), του μεγάλου οικισμού της νεολιθικής εποχής (6000-4700 π.Χ.) στη Νέα Μάκρη, την αρχαία Προβάλινθο, ενώ την τελευταία φάση της ίδιας περιόδου (3700-3200 π.Χ.) ανακάλυψε και μερικώς ανέσκαψε ο Ι. Παπαδημητρίου (*Εργον*, 1958, 15-22) στο σπήλαιο του Πανός, που βρίσκεται κοντά στο χωριό του Μαραθώνα, στην αρχαία Οινόη.

Ιδιαίτερα σημαντική για την αποκατάσταση της προϊστορίας του Μαραθώνα, αν όχι γενικότερα του ελλαδικού χώρου, αλλά και αφορμή για την ανανέωση του ενδιαφέροντος της αρχαιολογικής κοινότητας και του κοινού για την περιοχή, υπήρξε η ανακάλυψη μετά από μια δεκαετία, το 1968, δύο άλλων μεγάλων μνημείων, τα οποία, καθώς καλύπτουν χρονικά το διάστημα των είκοσι αιώνων από το τέλος της νεολιθικής εγκατάστασης στο σπήλαιο του Πανός έως την εποχή του θολωτού «βασιλικού» τάφου, αναμένεται ότι θα ρίξουν νέο φως στα μεγάλα προβλήματα της εποχής του χαλκού, όπως ο ερχομός των Ελλήνων και η δημιουργία της κεντρικής εξουσίας στην Αττική. Πρόκειται για την τυχαία ανακάλυψη (κατά τη διάνοιξη φρέατος στην αυλή ενός αγροτόσπιτου στη ρίζα του όρους Κοτρώνι) του πρωτοελλαδικού νεκροταφείου του Τσέπι, και τον εντοπισμό την ίδια εκείνη χρονιά, λίγα χιλιόμετρα δυτικότερα, των μεσοελλαδικών τύμβων του Βρανά. Είναι τα ευρήματα και ο θόρυβος που ξεσήκωσε η ανασκαφή του Σπ. Μαρινάτου (*ΑΑΑ* 3 1970, 67, 154-165, 349-450) την οποία από το 1977 συνεχίζει η Μαρία Παντελίδου, που έδωσαν την αφορμή για τη συγκρότηση του αρχαιολογικού χώρου (την απαλλοτρίωση των χώρων και την κατασκευή των πρώτων στεγάστρων), όπως και για τη μετά από λίγα χρόνια, το 1975, ανέγερση του Μουσείου. Η πραγματοποίηση του ιδρυτικού αυτού έργου δεν θα ήταν ωστόσο δυνατή χωρίς τη

Ανασκαφή στο φως της ασετυλίνης μέσα στο σπήλαιο του Πανός. Η στιγμή της ανακάλυψης του αγγείου μέσα στην επίχωση του σπηλαίου.

Ο καθηγητής Σπυρίδων Μαρινάτος ενώ φωτογραφίζει τους μόλις αποκαλυφθέντες μεσοελλαδικούς τάφους του Βρανά.

Λακκοειδής κυκλικός τάφος στο πρωτοελλαδικό νεκροταφείο στο Τσέπι.

Τυπικός λακκοειδής τάφος με κτιστή επένδυση από το νεκροταφείο στο Τσέπι.

Το μικρό Μουσείο του Μαραθώνα στην άκρη του Βρανά.

γενναιοδωρία του φιλάρχαιου ομογενή επιχειρηματία Ευγένιου Παναγόπουλου, τη μνήμη τού οποίου διατηρεί σήμερα η μαρμαρίνη επιγραφή στην είσοδο του Μουσείου. Την αρχαιολογική εικόνα του προϊστορικού Μαραθώνα θα συμπληρώσουν –προσθέτοντας κάθε χρόνο κάποιο νέο στοιχείο– οι ανασκαφές της Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες για τη γνώση της πρωτοελλαδικής περιόδου ήταν οι σωστικές ανασκαφές στο Πλάσι από τον Ευθύμιο Μαστροκώστα και η πρόσφατη έρευνα στο χώρο του Κωπηλατοδρομίου και της Μαραθώνιας Διαδρομής από την πρόωρα χαμένη Μαρία Οικονομάκου.

Στη ρωμαϊκή εποχή ο Μαραθών ζει πλέον κάτω από τον αστερισμό του Μαραθώνιου την καταγωγή εκατομμυριούχου και φίλου των Καισάρων Ηρώδη Αττικού, την παρουσία του οποίου τεκμηριώνουν οι πολυτελείς εγκαταστάσεις που σημαδεύουν την όψη του κάμπου και των γύρω λόφων: η γνωστή από παλαιά Πύλη της Ομονοίας στον Αυλώνα, το λεγόμενο Πύθιο κοντά στο σπήλαιο του Πανός και τον μεσαιωνικό πύργο της Οινόης (Σπ. Μαρινάτος, ΠΑΕ 1972, 6-7), τέλος το συγκρότημα του ιερού των αιγυπτίων θεών (Ανδρέας Βαβρίτσας 1968, Ιφιγένεια Δεκουλάκου από το 1999) και το βαλανείο (Ξένια Αραπογιάννη 1988) στην άκρη του έλους της Μπρεξίζας.

Ότι ο Μαραθών δεν έπαυσε ποτέ να αποτελεί, πάνω από όλα, ένα ιερό σύμβολο, το απέδειξε η οξύτητα που πήρε η πρόσφατη διαμάχη για το ολυμπιακό κωπηλατοδρόμιο του Σχινιά. Το θετικό αποτέλεσμα από την αφύπνιση, με αυτή την αφορμή, του δημοσίου ενδιαφέροντος για την περιοχή, υπήρξε η απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού για τη χρηματοδότηση ενός ευρύτατου προγράμματος αναβάθμισης και ενοποίησης των χώρων, ανακαίνισης του Μουσείου και συνέχισης της έρευνας στο ιερό των αιγυπτίων θεών στην Μπρεξίζα.

ΜΑΡΑΘΩΝ

Η ΠΟΡΕΙΑ ΕΝΟΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΤΟΠΙΟΥ ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ

Υπάρχουν τοπία, πόλεις συνήθως, όπου η ιστορία, η μεγάλη ιστορία, αυτή που αφορά τη μοίρα λαών και πολιτισμών, μας περιβάλλει ως μέρος της καθημερινότητας παρασέροντάς μας, σε κάθε βήμα, στα μονοπάτια του παρελθόντος. Αλλού πάλι, όπως σ' αυτόν εδώ τον τόπο, η ιστορία σκίζει το ακίνητο τοπίο σαν μια λάμψη, που σε μια μοναδική στιγμή άλλαξε τα πάντα και η θύμησή της αιώνια θα μας φωτίζει.

Τούτο δεν σημαίνει ότι έως εκείνη τη μέρα του Σεπτεμβρίου του 490 π.Χ. ο Μαραθώνας ζούσε έξω από την ιστορία· το αντίθετο. Όσο πουθενά αλλού είναι εδώ αισθητή η αργή ροή της ιστορίας, ως μια αδιάλειπτη συνέχεια της ανθρώπινης παρουσίας. Μέσα από μια διαδοχή χώρων σκορπισμένων στον κάμπο, στη σκιερή χαράδρα της Οινόης, στην άκρη της λιμνοθάλασσας στο Κάτω Σούλι, στις εκβολές του ποταμού στο Πλάσι και στην άκρη της πεδιάδας τον Αρνό, η περιοχή προσφέρει τη δυνατότητα για ένα μοναδικό ταξίδι στο βάθος του χρόνου. Ο επισκέπτης βλέπει να ανοίγεται μπροστά του ένα σπάνιο πανόραμα της προϊστορίας και της ζωής στην Αττική από τα ιστορικά χρόνια έως τη ρωμαϊκή αναγέννηση. Ωστόσο είναι η μεγάλη ιστορική στιγμή της μάχης που θα φωτίζει για πάντα το όνομα του Μαραθώνα.

ΤΟ ΤΟΠΙΟ

Μπορεί η μοίρα ενός τόπου να είναι δοσμένη από τη θέση του πάνω σ' αυτή τη γη, τη μορφή και την ποιότητα του εδάφους του. Η ιστορία του, όμως, είναι θέμα ελευθερίας και θα γράφεται πάντα από τον άνθρωπο.

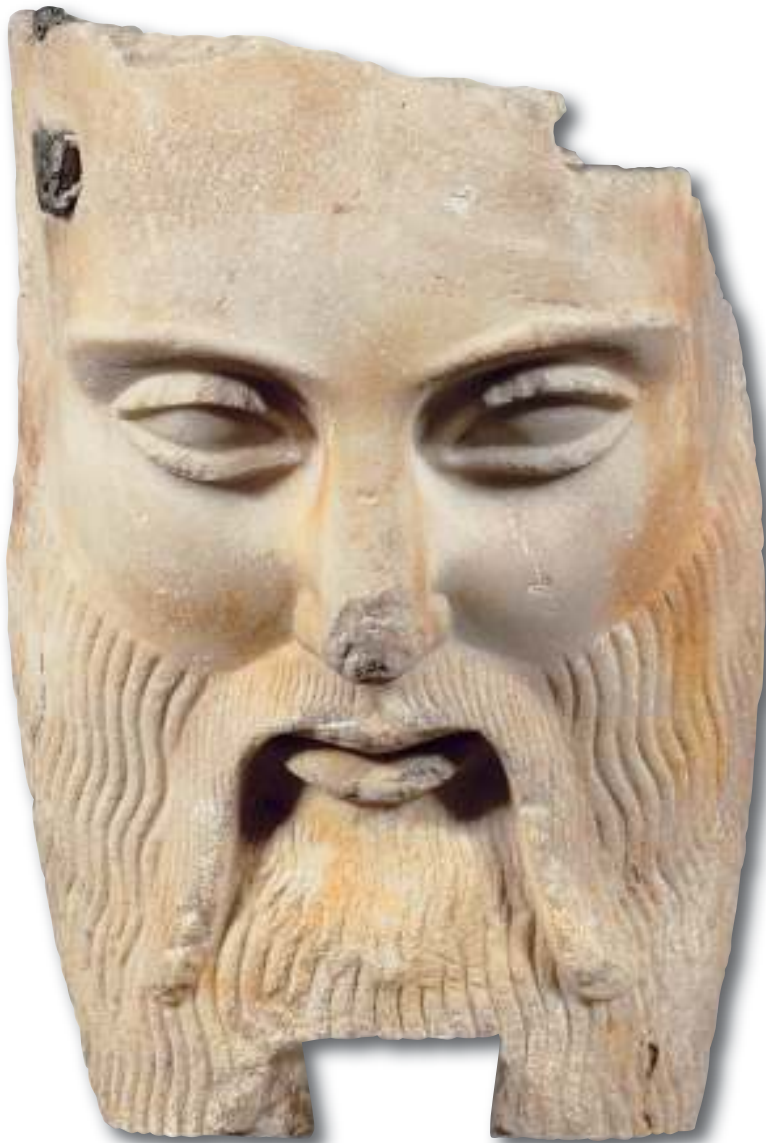
Η κοιλάδα του Μαραθώνα απλώνεται, απομονωμένη στη ΒΑ άκρη της Αττικής, ανάμεσα στα χαμηλά –το ύψος τους δεν ξεπερνά τα πεντακόσια μέτρα– αλλά απότομα ανατολικά πρόβουνα της

Το εσωτερικό της αναστηλωμένης θόλου του μυκηναϊκού «βασιλικού» τάφου του Μαραθώνα.

Η πεδιάδα του Μαραθώνα γύρω στα 1820. Υδατογραφία του H.W. Williams.

Πεντέλης και της Πάρνηθας, το Αγριελίκι, τον Αφορισμό, το Κοτρώνι και το Σταυροκοράκι, τέλος βόρεια τη Δραγονέρα και ανατολικά τη θάλασσα. Με την υπόλοιπη Αττική τη συνδέουν ο σημερινός παραλιακός δρόμος για την Αθήνα μέσω της Παλλήνης, και δύο δυτικά περάσματα: ο μακρύτερος δρόμος της ρεματιάς της Οινόης –από το σημερινό χωριό του Μαραθώνα στη Σταμάτα– και το πολύ συντομότερο αλλά εξαιρετικά δύσβατο μονοπάτι από τον Βρανά και το ρέμα της Ραπεντώσας στον Διόνυσο, ενώ βόρεια ένας τρίτος δρόμος οδηγεί στον Ραμνούντα. Στα ανατολικά –πέρα από τη θίνα του Σχινιά– ο κάμπος ανοίγεται διάπλατα στον κόσμο του Αιγαίου, την Εύβοια και τις Κυκλάδες. Αν εξαιρέσεις τα ξερά βουνά, το τοπίο δεν έχει τίποτε το κοινό με τις υπόλοιπες παραθαλάσσιες πεδιάδες της Αττικής, όπως είναι τα λεκανοπέδια της Αθήνας και το Θριάσιο. Τα βουνά φτάνουν εδώ σχεδόν μέχρι τη θάλασσα, αφήνοντας μόνο μια ζώνη γόνιμης γης. Τα νερά που την κατακλύζουν, ευλογία συγχρόνως και κατάρα αυτής της «λιπαράς» γης (Πινδ. Όλυμπ. ΙΓ' 110), τρέχουν σε αφθονία σπάνια στον τόπο μας μέσα από τις πλούσιες καρστικές πηγές της Μακαρίας και της Βαλαρίας, στη ρίζα των ασβεστολιθικών βουνών, ή ξεχειλίζουν από τους χειμάρρους που αποστραγγίζουν ολόκληρη τη βόρεια

*Μαρμάρινο προσωπείο
ενός κερασφόρου ποτάμιου θεού,
πιθανόν του Χαράδρου από τον
Μαραθώνα. Γύρω στο 470 π.Χ.
Μουσείο Βερολίνου.*

Αττική, κουβαλώντας βουνά από κροκάλες και χώμα στο βίαιο πέρασμά τους για τη θάλασσα και επεκτείνοντας σταθερά στο πέρασμα των αιώνων εις βάρος της την καλλιεργήσιμη γη: είναι το Σκόρπιο ποτάμι, που θα χαθεί στην πεδιάδα, και ο ορμητικός σαν ταύρος Χάραδρος, που τον απεικονίζει μια προτομή στο Βερολίνο. Στο βόρειο και νότιο άκρο της πεδιάδας σχηματίζονται, έτσι, δύο έλη, βόρεια το μεγάλο έλος, που τροφοδοτείται με γλυκό νερό από τη Μακαρία και το χωρίζει από τη θάλασσα η στενή πευκόφυτη θίνα του Σχινιά, νότια το μικρό έλος της Μπρεξίζας. Η άγρια βλάστηση, καλαμιώνες και δάση από υδροχαρή φυτά, ζώα, πτηνά και, φυσικά, κουνούπια δίνει στον «έρóεντα λειμώνα Μαραθώνος» (Αριστοφ. Ὀρνιθες 346), έναν υποτροπικό χαρακτήρα, ξένο στην υπόλοιπη Αττική.

ΣΤΙΣ ΕΠΟΜΕΝΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ: Μαραθώνας. Το χωριό και άποψη της πεδιάδας. 1810. Χαλκογραφία.

Η ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

Αυτή η γη, μια μικρή Μεσοποταμία που μοιάζει να γεννήθηκε μέσα από τα νερά, πρέπει να ήταν ο ιδανικός χώρος για την εγκατάσταση των πρώτων αγροτών που κυνηγημένοι από την ξηρασία και τη στενότητα της γης, πέρασαν τη θάλασσα, φέρνοντας μαζί τους τη μαγική τέχνη της σποράς.

«Λίγο πιο πέρα από την πεδιάδα είναι το σπήλαιο του Πανός και μια σπηλιά αξιοθέατη: η είσοδος της είναι στενή, πιο μέσα όμως υπάρχουν δωμάτια και λουτρά και το λεγόμενο “κοπάδι των κατσικιών του Πανός”, πέτρες που σε πολλά μοιάζουν με κατσίκια». (Πανσανίας, I, 32, 7, μτφρ. Ι. Παπαχατζή).

Όστρακα της τελευταίας περιόδου της Νεολιθικής εποχής από το σπήλαιο του Πανός διακοσμημένα με ζώνες από βαθμιδωτά κοσμήματα με στική διακόσμηση.

Η ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Οι πρώτοι αυτοί άποικοι άραξαν στην παραλία της Νέας Μάκρης, όπου έχει ανακαλυφθεί και ο αρχαιότερος νεολιθικός οικισμός στο έδαφος της Αττικής, με λεπτότεχνη κεραμική. Στον Μαραθώνα τα ίχνη τους είναι ακόμη ισχνά: κάποιες καλύβες στον κάμπο και πρόσφατα (με αφορμή τα ολυμπιακά έργα) τα θεμέλια μιας οικίας στη λεωφόρο Μαραθώνα, στους πρόποδες του λόφου Κοτρώνι. Στο τέλος της περιόδου, όπως και σε άλλα μέρη της Ελλάδας, λόγοι άγνωστοι σε μας,

πιθανώς ο ερχομός νέων τεχνολογικά πιο προηγμένων αποίκων, όπως ήταν οι φορείς του πολιτισμού του χαλκού, περιόρισαν τους παλιούς αγρότες στις παρυφές του κάμπου, όπου αυτοί καταφεύγουν σε σπηλιές, όπως εκείνη της Οινόης (σπηλαιο Πανός), στο βάθος της σκιερής καταπράσινης ρεματιάς της Οινόης, που ξεκινάει από το φράγμα του Μαραθώνα. Μια μικρή αναθηματική επιγραφή του 1ου αι. π.Χ. στημένη από τρεις αθηναίους εφήβους στο πλάτωμα μπροστά στη σπηλιά, επιβεβαιώνει τη πληροφορία του Πausανία για την αφιέρωση της σπηλιάς στον θεό από την Αρκαδία, επίκουρο των Αθηναίων στη μάχη. Η επιγραφή αναπαράγει κανονισμούς για τα αναθήματα που είναι ευάρεστα στον θεό. Σήμερα η είσοδος στη σπηλιά είναι φραγμένη για την προστασία των αγγείων που βρίσκονται ακόμη κατά χώραν, περιμένοντας τη συστηματική ανασκαφική έρευνα. Για τον περιηγητή του 2ου αι. μ.Χ. ήταν ένα αξιοθέατο σπηλαιο με στενή είσοδο, με πολλές διαδοχικές αίθουσες, λουτρά (προφανώς φυσικές γούρνες) και σταλακτίτες, όπου οι επισκέπτες αναγνώριζαν, όπως ταιριάζει στο χώρο του θεού, ένα κοπάδι από κατσίκια. Μια εικόνα της σπηλιάς και των ευρημάτων της, από την κατοίκηση και τις ταφές της

Νεολιθικής εποχής έως την κλασική λατρεία του Πανός, έχουμε στην πρώτη αίθουσα του Μουσείου. Ανάμεσα στα πρώτα ξεχωρίζουν λίθινες αξίνες και θαυμάσια ακέραια αγγεία με τη χαρακτηριστική έγχρωμη εγχάρακτη ή στικτή διακόσμηση της Νεότερης Νεολιθικής περιόδου. Στα κλασικά ευρήματα οι αναφορές δεν περιορίζονται στον Πάνα. Εκτός από το πήλινο ειδώλιο του οκλάζοντος αρκάδα θεού, θα συναντήσουμε ειδώλια της Μητέρας των Θεών και ωραιότατες παραστάσεις σε ερυθρόμορφα αγγεία, όπου αναγνωρίζεται ο ενθρονισμένος Απόλλων και ο Διόνυσος. Δεν ξενίζει βεβαίως το πλήθος των κλασικών και ελληνιστικών λύχνων που ήταν απαραίτητοι για τον επισκέπτη.

Μαρμάρινο, σχηματοποιημένο κεφάλι νεολιθικού ειδωλίου από τις ανασκαφές της Μαραθώνιας Διαδρομής, κοντά στο Τσέπι.

Πήλινο νεολιθικό ειδώλιο από τις ανασκαφές της Μαραθώνιας Διαδρομής. Παρά τη σχηματοποίηση, η ανατομία της μορφής μαρτυρεί ακόμα την προέλευση από τον κόσμο της συμπαθητικής μαγείας των νεολιθικών λατρειών της γονιμότητας.

(ΣΕΛ. 34-37) Η λεγόμενη αμαυρόχρωμη κεραμική της Νεότερης Νεολιθικής περιόδου (5300-4300 π.Χ.), ωραία δείγματα της οποίας έχουμε από το σπήλαιο του Πανός, ξεχωρίζει για την ποικιλία των θαμπών και άψυχων, χωρίς στιλπνότητα και λάμψη γραμμικών κοσμημάτων (τρίγωνα, ρόμβοι, τεθλασμένες, βαθμιδωτά, ζιγκ-ζαγκ, κροσσωτά) που πλαισιώνουν συστήματα από οριζόντιες και λοξές γραμμές.

Ένα όστρακο στο οποίο επιβιώνει η τοπική (γνωστή από τη Νέα Μάκρη) παράδοση της ζώνης με εγχάρακτες τεθλασμένες.

Θράσμα αγγείου με αμανρόχρωμη διακόσμηση της Νεότερης Νεολιθικής περιόδου.

Θράσμα αγγείου της τελευταίας φάσης της Νεότερης Νεολιθικής περιόδου διακοσμημένο με πλατιές λοξές και διασταυρούμενες ταινίες πάνω σε κιτρινωπό αλείφωμα.

Αγγείο και όστρακα με εγχάρακτη, ανάγλυφη, εμπιέστη και αυλακωτή διακόσμηση από την τελική φάση της Νεολιθικής περιόδου. Χαρακτηριστική είναι η ασύντακτη διάταξη ομάδων από παράλληλες γραμμές σε διάφορες κατευθύνσεις, όπως και η διακόσμηση με ανάγλυφες σχοινοειδείς γραμμές. Σπήλαιο του Πανός.

Άλλα δύο όστρακα διακοσμημένα με πλαστικές ταινίες και εγχαράξεις (αριστερά σε απομίμηση του σχοινοῦ που ἔδεναν τα αγγεία, δεξιά με σπή ανάρτησης) της Τελικής Νεολιθικής (4300-3200 π.Χ.) από το σπήλαιο του Πανός.

Καρποδόχη με ψηλή βάση. Το αγγείο, που συγκολλήθηκε από θραύσματα προερχόμενα από αποθέτη τού νεκροταφείου του Τσέπι, χρονολογείται στο τέλος της Νεολιθικής εποχής.

Το πιθοειδές αγγείο, με κάλυμμα ένα άλλο διακοσμημένο με εγχάρακτους δίσκους και στική διακόσμηση, έκρυβε ένα θησαυρό από εκατοντάδες χάντρες, χρωματιστές πέτρες και ορεία κρύσταλλο, μικρές λίθινες αξίνες και οστρακοειδή. Σπήλαιο του Πανός.

Τμήμα αγγείου με εγχάρκτη και στική διακόσμηση, σε ζώνες από βαθμιδωτά μοτίβα. Τελική Νεολιθική περίοδος.

Πιθοειδές αγγείο με όρθιες λαβές της Τελικής Νεολιθικής περιόδου και βαθιά φιάλη με ταινιωτές λαβές και δισκοειδείς αποφύσεις. Αμανρόχρωμη διακόσμηση με λοξές πλατιές ταινίες. Νεότερη Νεολιθική περίοδος.

Πρόχους με ανστηρά δομημένη αμαυρόχρωμη διακόσμηση. Οριζόντιες γραμμές τονίζουν το χείλος, ενώ κάθετες ζώνες με βαθμιδωτό κόσμημα αρθρώνουν το σφαιρικό σώμα του αγγείου, αφήνοντας ακάλυπτο μεγάλο μέρος του. Η αφετηρία της ταινιωτής λαβής, στον ώμο του αγγείου, υπογραμμίζεται με κροσσωτό κόσμημα. Νεότερη Νεολιθική περίοδος.

*Δείγματα γραπτής (αμαυρόχρωμης), αυλακωτής
και εγχάρκτης κεραμικής της Νεότερης
και της Τελικής Νεολιθικής περιόδου.*

Δύο όστρακα από το χείλος και το σώμα αγγείου με διακόσμηση λευκή σε μαύρο φόντο.

Το κάτω μέρος με τα πόδια ενός σπάνιου κοίλου ειδωλίου με δίχρωμη διακόσμηση από τεθλασμένες ταινίες, ρόμβους και ζιγκ-ζαγκ.

Η ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Τα μνημεία της μεγάλης εποχής του χαλκού, που είδε τη δημιουργία της πόλης, την επεξεργασία των μετάλλων και –πιθανώς– τον ερχομό των πρώτων Ελλήνων, πληθαίνουν τον τελευταίο καιρό σε ολόκληρη την παραλία της Αττικής, ακόμα και στο εσωτερικό (Παλλήνη). Πολλά από αυτά δεν είναι σήμερα ορατά, ενώ και εκείνα που σώζονται στην παραλία του Αγίου Κοσμά και στο ακρωτήριο Ασκηταριό της Ραφήνας φαίνονται στον επισκέπτη σαν ένας περιπλεγμένος λαβύρινθος από φτωχά, χορταριασμένα θεμέλια, όπου δύσκολα ξεχωρίζει το σχέδιο μιας κατοικίας ή ενός δρόμου, έτσι ώστε η επαφή με την εποχή να είναι περισσότερο μια σχέση ποιητική με το χώρο, την παραλία, τον κάμπο ή το λόφο που κάποτε κατοικήθηκαν.

Αντίθετα, οι πρωτοελλαδικές εγκαταστάσεις της παραλίας του Σχινιά, του Πλάσι και της κοιλάδας του Βρανά δίνουν μια ολοκληρωμένη εικόνα όχι μόνο του τρόπου κατοίκησης αλλά και του νέου πνεύματος του πρώιμου πολιτισμού του χαλκού. Μέσα από την περιγραφή των μνημείων μιας εποχής που δεν άφησε γραπτά κείμενα ή εικόνες, παίρνουν υλική μορφή οι ιδέες, οι παραδόσεις και τα πρότυπα των κατοίκων.

Στις βόρειες παρυφές του Μεγάλου Έλους, όπως έδειξαν οι πρόσφατες ανασκαφές, η κατοίκηση περιορίζεται σε σκόρπια, μοναχικά σπίτια. Δύο δωμάτια, ενδεχομένως μια μικρή αποθήκη, φαίνεται ότι είναι η μορφή που ταιριάζει σε αυτές τις παραλίμινες εγκαταστάσεις, όπου η ενίσχυση των θεμελίων δείχνει τη γειτνίαση των απειλητικών νερών, οι εναλλαγές της στάθμης των οποίων έχουν αφήσει τα ίχνη τους σε λευκά στρώματα αλάτων. Τον μοναδικό εξοπλισμό τους αποτελούσε συνήθως ένα αποθηκευτικό αγγείο, το σχήμα του οποίου διατηρεί την ανάμνηση των αρχέτυπων σφαιρικών μορφών των καρπών που αντικατέστησε. Το μεγαλύτερο μέρος του οικισμού βρίσκεται όμως δυτικότερα, ακόμη χαμένο μέσα στα καλάμια και τα βούρλα της Μακαρίας πηγής.

Ανεξερεύνητη παραμένει, επίσης, η μορφή και των υπόλοιπων δύο σύγχρονων μεγάλων οικισμών, στο Πλάσι, κοντά στις εκβολές του Χάραδρου, και στο Τσέπι, στην άκρη της πεδιάδας. Το τείχος που φαίνεται ότι προστάτευε τον πρώτο, εξηγείται από την εκτεθειμένη παραλιακή θέση του. Από τον άλλο, τον μεγάλο οικισμό που πρέπει να αντιστοιχούσε στο πρωτοελλαδικό νεκροταφείο του Τσέπι δεν έχουμε, προς το παρόν, κανένα στοιχείο. Τη χαμένη μορφή του, σε κάποιο βαθμό και την οργάνωση της κοινωνίας του Τσέπι, μπορούμε να την αναπλάσουμε μέσα από την εικόνα του μεγάλου νεκροταφείου (έχουν ανασκαφεί έως τώρα τουλάχιστον 65 οικογενειακοί τάφοι με 6 έως 15 ή και 20 νεκρούς). Οι τάφοι είναι ανοιγμένοι στη σειρά με μια καταπληκτική κανονικότητα και ομοιομορφία που ξαναβρίσκουμε μόνο στα σημερινά νεκροταφεία. Η μορφή τους, που δεν συναντάται αλλού, θυμίζει μικρογραφίες μεγαλιθικών μνημείων. Είναι ορθογώνιοι λάκκοι επενδεδυμένοι με πέτρα ή με όρθιες πλάκες, με είσοδο που τη φράσσει όρθια πλάκα και με πρόθυρο, ενώ το υπερυψωμένο εξωτερικό δάπεδο ορίζεται με περίβολο από μια σειρά κροκάλες, τόσο τακτικά τοποθετημένες που φέρνουν στο νου προσκοπικές κατασκηνώσεις. Τα μορφολογικά αυτά χαρακτηριστικά φαίνεται να καθιερώνονται

Ο ήλιος που φωτίζει τον νεογέννητο κόσμο του Αιγαίου ακτινοβολεί από το περιδινούμενο κέντρο σε διαδοχικά κύματα έως τα όρια του πρωτοκυκλαδίτικου αγγείου.

Ο οστέινος αυτός χρωματοτρίπτης ήταν το μοναδικό κτέρισμα ενός οικογενειακού τάφου με πολλαπλές ταφές. Από τη συχνή παρουσία παρόμοιων αντικειμένων –ενίοτε με ίχνη κόκκινου χρώματος– στο Τσέπι (όπως και των μαρμάρινων τριπτήρων στους κυκλαδικούς τάφους) πιθανολογείται η χρήση τους για τον καλλωπισμό του προσώπου ή και του σώματος.

κάποια στιγμή και στη συνέχεια προστίθενται στους παλαιότερους απλούστερους τάφους. Στη συστηματική οργάνωση και την ομοιομορφία της κατοικίας των νεκρών βλέπουμε έτσι να επαναλαμβάνεται η οργάνωση σε παράλληλες σειρές των ομοιόμορφων σπιτιών με δύο ή τρία διαμερίσματα που χαρακτηρίζει τους γνωστούς, ορθολογικά σχεδιασμένους πρωτοελλαδικούς οικισμούς, πραγματικούς προδρόμους των πόλεών μας. Η κουραστική αυτή επανάληψη, ένα από κύρια χαρακτηριστικά μιας κοινωνίας ισότητας, προϋποθέτει την ύπαρξη και αποδοχή κάποιων γενικών αρχών οργάνωσης, πιθανώς και την παρουσία μιας ισχυρής κεντρικής εξουσίας, που έχουν αντικαταστήσει την αυθόρμητη κοινότητα του νεολιθικού χωριού. Στη συγκεκριμένη μορφή, η απελευθέρωση της οικογενειακής μονάδας από την κοινότητα του γένους εκφράζεται όχι με την προβολή προσωπικών ή οικογενειακών ιδιομορφιών αλλά με την πειθαρχία σε γενικά αποδεκτούς κανόνες.

Περισσότερα για την προέλευση των νέων αυτών κατοίκων της πεδιάδας λένε τα ίδια τα προϊόντα των χεριών τους, τα αγγεία, τα κοσμήματα, τα ειδώλια και τα εργαλεία τους. Μέσα από τις πρωτόγονες μορφές με την υποτυπώδη διακόσμηση των παλαιότερων αγγείων, τα απλά σφαιρικά σχήματα των πιθαριών με τους ψηλούς λαιμούς και τις ανοιχτές λεκάνες, όπου κυριαρχεί η υφή και το χρώμα του πηλού και τα αρχαία φυσικά πρότυπα, διακρίνεται κάποια συνέχεια με το νεολιθικό παρελθόν του χώρου. Τη νησιώτικη προέλευσή τους τεκμηριώνει η γενική συγγένεια με τα πρώιμα πρωτοκυκλαδικά (ΠΚ Ι) αγγεία και η παρουσία χαρακτηριστικών κυκλαδίτικων μορφών (όχι εισηγμένων αγγείων), όπως για παράδειγμα τα τηγανόσχημα σκεύη, και διακοσμητικών μοτίβων, όπως η σπείρα που καλύπτει με το συνεχές μοτίβο της ολόκληρες επιφάνειες, τέλος τα γνωστά μαρμάρια, πολύ σχηματοποιημένα, ειδώλια και τα κοσμήματα.

Γενική άποψη του νεκροταφείου στο Τσέπι.

Είναι πέρα από τη θάλασσα απ' όπου ήρθαν και αυτοί οι άνθρωποι, κωπηλατώντας μέρα με την ημέρα, από νησί σε νησί, με τις μακρόστενες βάρκες με το ψάρι ή το πουλί στην πλώρη, που απεικονίζονται στα αγγεία τους, να δείχνει το δρόμο. Άραξαν στον Μαραθώνα, τη Ραφήνα και τον Άγιο Κοσμά, τα Αστέρια της Γλυφάδας κ.α. φέρνοντας τη γνώση της Ανατολής για την επεξεργασία του χαλκού και τα μυστικά της δημιουργίας του μπρούντζου, που θα επιτρέψει την κατασκευή των νέων πιο αποτελεσματικών εργαλείων και όπλων, αλλά και την κυκλαδίτικη τέχνη της επεξεργασίας του μαρμάρου, που έμελλε να γνωρίσει στην Αττική απaráμιλλη εξέλιξη. Στο σημείο αυτό μάς αφήνει πάλι η ιστορία. Τι απέγινε μ' αυτόν τον πολιτισμό, πώς εξελίχθηκε, πώς και πότε κατέρρευσε, ποιος ήταν ο άλλος που τον διαδέχτηκε στο χώρο του Μαραθώνα;

Ογκώδης σφαιρική πυξίδα, διακοσμημένη με κατακόρυφες πλαστικές νευρώσεις. Δύο κάθετες διάτρητες αποφύσεις κάτω από τον στενό κωνικό λαιμό χρησίμευαν για την ανάρτηση του σκεύους.

ΣΤΙΣ ΕΠΟΜΕΝΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ: Τμήμα του πρωτοελλαδικού (ΠΕ I - αρχές ΠΕ II) νεκροταφείου στο Τσέπι, όπου διακρίνεται η ομοιόμορφη κατασκευή και η συστηματική οργάνωση των τάφων.

Τρία πρώιμα μαρμάρινα κυκλαδίτικα ειδώλια. Ο σανιδόμορφος, εξαιρετικά σχηματοποιημένος (τραπεζιόσχημος) κορμός, με έναν πολύ μακρύ λαιμό, από τον οποίο δεν διακρίνεται το κεφάλι, διαφοροποιείται ελαφρά στο μεσαίο και ακόμη περισσότερο στο δεξί, όπου τονίζεται η κλίση των ώμων, και η απόφυση με την οποία υποδηλώνονται τα χέρια.

(Σελ. 53) Το νεότερο ειδώλιο ξεχωρίζει από τα προηγούμενα χάρη στο πλουσιότερο περίγραμμα του σώματος, την απόδοση των γλουτών και των (ακόμη υπερβολικά κοντών) σκελών. Σαφέστερα δηλώνονται τώρα οι αποφύσεις των χεριών, και η κεφαλή διακρίνεται πλέον από τον μακρύ λαιμό.

Τηγανόσχημο σκεύος με εγχάρκτη διακόσμηση. Ντόπια απομίμηση ενός τύπου γνωστού από τις Κυκλάδες. Η χρήση των σκευών αυτών είναι προβληματική. Έχει υποτεθεί ότι είχαν τελετουργικό χαρακτήρα. Στο κέντρο της κάτω επιφάνειας κυριαρχεί ο κυκλαδίτικος ήλιος, που μέσα από διαδοχικές ομόκεντρες ακτινωτές ζώνες φτάνει έως τα όρια του αγγείου.

Στο πιο σύνθετο διακοσμητικό σχήμα του δεύτερου τηγανόσχημου σκεύους, οι ακτίνες είναι σαν να διαχέονται πλέον μέσα από τα κύματα του Αιγαίου, που δηλώνει μια ζώνη με σπείρες ενωμένες με λοξές γραμμές.

Δύο φιαλόσχημα σκεύη, πιθανώς πάματα πυξίδων. ΠΑΝΩ: Στο κέντρο βρίσκεται πάντα ο ήλιος που ακτινοβολεί, εδώ μέσα από ένα τετράκτινο αστέρι. Η χάραξη του σχεδίου πρόχειρη. ΚΑΤΩ: Η διακόσμηση, πιο προσεγμένη και συστηματική, αποτελείται από δύο ομόκεντρους ρόμβους με κοίλες πλευρές, που αποδίδονται με διπλή εγχάρακτη γραμμή πλαισιωμένη από δύο σειρές στιγμών.

Πιθόσχημο δίωτο αγγείο και βαθιά λεκάνη με δύο λαβές.

Δύο απόψεις του παραλίμνιου οικισμού στο βόρειο τμήμα του καπηλατοδρομίου του Σχινιά. Οι οικίες αποτελούνται από δύο δωμάτια με προσκτίσματα. Κάτω, διακρίνεται η ενίσχυση των θεμελίων που επέβαλε η γειτνίαση του έλους.

Αμφορίσκος με κωνικό λαιμό, αμφικωνική κοιλιά και δύο ζεύγη κυλινδρικών λαβών τρυπημένων κατακόρυφα. Το στοιχείο που διαφοροποιεί το αγγείο από τα υπόλοιπα στις σειρές, είναι η διακόσμηση που μιμείται πλεκτά πρότυπα, με συστήματα οριζόντιων (ορίζουν το λαιμό και το χείλος), κάθετων και πλάγιων εγχάρκτων γραμμών.

Πέντε αμφορίσκοι με ψηλό κυλινδρικό λαιμό και ζεύγη διάτρητων λαβών στην κοιλιά, ένα σχήμα που συναντάται συχνά στους πρωτοελλαδικούς τάφους του Τσέπι.

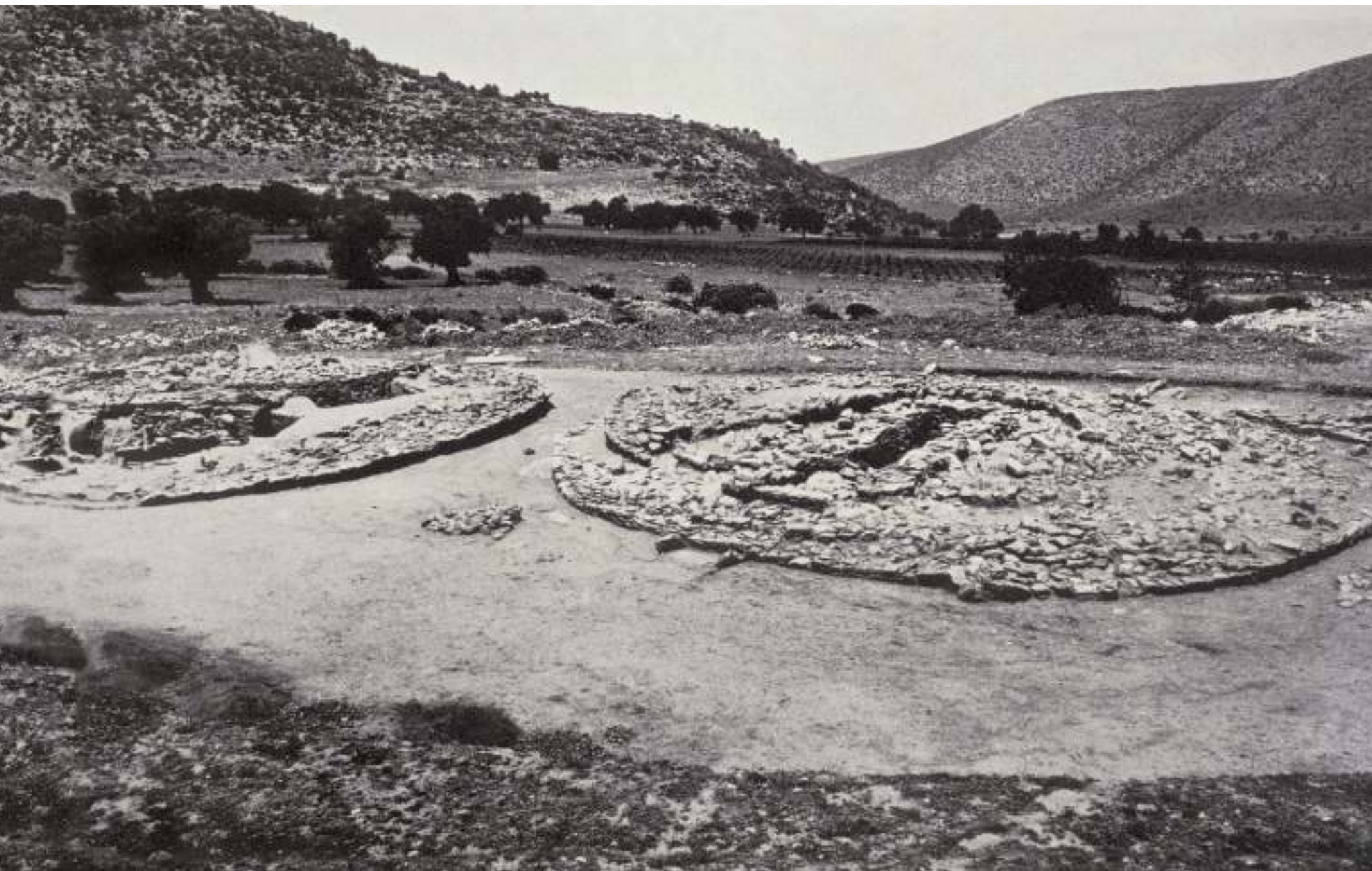

Γενική άποψη της ανασκαφής των πρωτοελλαδικών οικιών τού παραλίμνιου οικισμού στο βόρειο άκρο του κωπηλατοδρομίου.

ΠΑΝΩ: Πιθόσχημο αγγείο με κωνικό λαιμό και αμφικωνικό σώμα. Η επίδραση των σύγχρονων μεταλλικών αγγείων είναι φανερή τόσο στο σχήμα, όσο και στην απόδοση της μαύρης έντριπτης επιφάνειας με την εγχάρακτη διακόσμηση.

ΚΑΤΩ: Την ίδια μεταλλική εντύπωση δίνει η μελανή στιλπνή επιφάνεια, η διαμόρφωση του χείλους και η βαθιά εγχάραξη στο σημείο σύνδεσης του λαιμού με το σώμα του εικονιζόμενου αγγείου με τις τυπικές διάτρητες λαβές.

Η φωτογραφία, που ελήφθη λίγο μετά την ανασκαφή, δείχνει τους δύο μεγάλους μεσοελλαδικούς τύμβους του Βρανά στο φυσικό τους περιβάλλον δίπλα στο Σκόρπιο ποτάμι, στην έξοδο του από τη ρεματιά της Ραπεντώσας.

Η ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΚΑΙ Η ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ

Το χαμένο νήμα της ιστορίας θα το ξαναβρούμε σε μια σειρά από μνημεία, μερικά χιλιόμετρα στο εσωτερικό της χώρας, στον Βρανά, μια εύφορη γωνιά της πεδιάδας στην έξοδο της ρεματιάς που κατεβαίνει από τον Διόνυσο και την κατάληξη συγχρόνως του δρόμου από την Οινόη και τη Σταμάτα. Οι επτά μεγάλοι τύμβοι (η διάμετρός τους φτάνει τα 15 μ.), που παρατάσσονται κατά μήκος της δεξιάς όχθης του ρέματος, μιλούν στη μνημειακή γλώσσα τους για την πορεία από την οργανωμένη κοινότητα των πρώτων κυκλαδικών αποίκων στην ελεγχόμενη από τα μεγάλα γένη του εσωτερικού μεσοελλαδική κοινωνία, και στο μυκηναϊκό βασίλειο.

Την πορεία αυτή εικονογραφεί παραδειγματικά η διαδοχή των δύο τύμβων του υποστέγου του Βρανά, δίπλα στο Μουσείο. Στον μεγαλύτερο –και παλαιότερο (2000-1600 π.Χ.)– από τους δύο, ένας εσωτερικός κύκλος περικλείει τον τάφο, προφανώς του αρχηγού, ενώ άλλοι επτά των μελών του γένους βρίσκονται στην περίμετρό του. Αντίθετα, στον νεότερο (μετά το 1550 π.Χ.), ολόκληρος ο τύμβος με τους τρεις επάλληλους εσωτερικούς περιβόλους χρησιμεύει πλέον για να καλύψει έναν μόνο τάφο με δρόμο. Μέσα σ' αυτή τη διαδοχή, σαν να βλέπουμε να υλοποιείται μπροστά μας η έννοια της κεντρικής εξουσίας, με τη μορφή της επιβολής στο γένος της εξουσίας του ενός αρχηγέτη. Τα αγγεία, αυστηρά στο σχήμα και στη διακόσμηση, μερικά απομιμήσεις μεταλλικών σκευών, ανήκουν σε έναν άλλο κόσμο. Είναι, όπως υποτέθηκε, ένας νέος λαός, ένας λαός πολεμιστών που ήρθε από τον Βορρά (από τη Θεσσαλία μήπως δεν έλεγαν ότι προερχόταν και ο Ξούθος, ο πρώτος μυθικός βασιλιάς του Μαραθώνα;), κατακλύζοντας με τα άρματά του τις πεδιάδες και καταστρέφοντας τις πόλεις της πρώτης εποχής του χαλκού, ο φορέας μιας νέας πολεμικής κοινωνικής οργάνωσης και μιας νέας δυναμικής κοσμοθεωρίας. Τις ταφές ωστόσο δεν συνόδευαν, όπως θα περίμενε κανείς, τα όπλα των εισβολέων, ούτε φαίνεται να ανήκει σε ένα από τα πρώτα άρματα που είδε ο ελληνικός χώρος ο σκελετός ενός αλόγου που βρέθηκε σε έναν από τους τάφους.

Η φυσιογνωμία των νέων αυτών κατοίκων βλέπουμε να ολοκληρώνεται στην επόμενη, μυκηναϊκή, εποχή, όπως ονομάζεται από το μεγαλύτερο κέντρο της. Η ηγεμονική εξέλιξη των τύμβων που παρακολουθήσαμε προηγουμένως μέσα στο στέγαστρο του Βρανά, κορυφώνεται στον γειτονικό μεγάλο θολωτό τάφο του Αρνού (η κτιστή, όχι λαξευμένη, θόλος έχει διάμετρο 7 μ. και ύψος 7,20 μ.). Όταν σταθούμε στην αρχή του μακρού (25 μ.) και επικλινούς διαδρόμου, με τη μόλις διακρινόμενη στο μισοσκόταδο μεγαλόπρηπη πύλη με το τεράστιο μονολιθικό υπέρθυρο και το ανακουφιστικό τρίγωνο, δεν αμφιβάλουμε για τη βασιλική παρουσία, ίσως ενός από τους τοπικούς μυκηναίους βασιλιάδες, που –όπως οι ένοικοι των θολωτών τάφων του Θορικού και των Αχαρνών (στη Λυκότρυπα του Μενιδίου)– διαφέντευαν την Αττική πριν από το συνοικισμό του Θησέα (1540-1380 π.Χ.). Την απόδειξη της σημασίας του πολεμικού άρματος στον νέο αυτό κόσμο της Μεσογείου, που γνωρίζουμε τόσο από την Ασία όσο και από την Αίγυπτο, δίνει η –γνωστή από την *Ιλιάδα*, αλλά σπανιότατη στην Ελλάδα– θυσία στην αρχή του δρόμου των δύο ίππων του βασιλικού άρματος.

Στο ανάκτορο ούτε ένα σπίτι του μυκηναϊκού οικισμού δεν έχει έως σήμερα εντοπιστεί. Είναι αναμφίβολο ωστόσο ότι η μυκηναϊκή ακμή του Μαραθώνα, για την οποία μαρτυρούν η κατασκευή και το μέγεθος του τάφου αλλά και το χρυσό κύπελλο που συνόδευε τον νεκρό, οφείλεται στην κάτω από τη συγκεντρωτική μυκηναϊκή αρχή οργάνωση της αγροτικής παραγωγής. Βασικό ρόλο σε τούτο πρέπει να έπαιξε και εδώ η τιθάσευση και εκμετάλλευση, στην παράδοση των μεγάλων ανατολικών βασιλείων και της Αιγύπτου, των υδάτων που πλημμύριζαν την πεδιάδα καταστρέφοντας τις σοδειές και απειλώντας τα σπίτια. Στο μεγάλο αυτό μυκηναϊκό αντιπλημμυρικό έργο, που ουσιαστικά έκοβε τον κάμπο στη μέση, ανήκει τμήμα ενός πανίσχυρου τοίχου ύψους 1,5 μ., που ανακαλύφθηκε πρόσφατα στους πρόποδες του λόφου Κοράκι κατά τις εργασίες επέκτασης του δημόσιου δρόμου του Μαραθώνα.

ΣΤΙΣ ΕΠΟΜΕΝΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ: Γενική άποψη των τύμβων μέσα στο στέγαστρο. Μπροστά ο τύμβος I (2000-1600 π.Χ.). Γύρω από τον αρχαιότερο εσωτερικό κύκλο με τον ιδρυτικό τάφο (στο πρώτο πλάνο) διακρίνεται ένας εξωτερικός κύκλος και μια σειρά κιβωτιόσχημων τάφων ανάμεσα στους δύο. Στο βάθος ο τύμβος II του 16ου αι. π.Χ.

Ο κάνθαρος, το γνωστό αγγείο του Διονύσου με τις δύο ψηλές ταινιωτές λαβές και το ψηλό πόδι, είναι το χαρακτηριστικό σχήμα της μεσοελλαδικής κεραμικής. Φανερή είναι η μίμηση μεταλλικών προτύπων τόσο στο γωνιώδες περίγραμμα του σώματος και το σχήμα των λαβών όσο και στην επιφάνεια του αγγείου.

Δύο δείγματα κανθάρων με όρθιες λαβές που ξεκινούν από το χείλος. Χαρακτηριστικά της εποχής είναι το τεφρό χρώμα της επιφάνειας και οι οριζόντιες ραβδώσεις (εδώ στη ζώνη των λαβών κάτω από το χείλος).

Δύο ανοιχτά αμφικωνικά μεσοελλαδικά αγγεία. Το πάνω έχει ψηλό πόδι, οριζόντιες διάτρητες λαβές και κάλυμμα, το κάτω πλαστικά διαμορφωμένο χείλος και όρθιες ταινιωτές λαβές.

Ραμφόστομη σφαιρική πρόχους από τις Κυκλάδες, με αμυρόχρωμη διακόσμηση από καστανές και ερυθρές ταινίες στο λαιμό και τη μορφή ενός πουλιού με ανοιγμένα τα φτερά που στρέφει πίσω το κεφάλι, ζωγραφισμένη σε μαύρο και κόκκινο. Την παράσταση όριζε κάτω διπλή οριζόντια γραμμή. Η παρουσία του αγγείου στο Πλάσι αποδεικνύει τη συνεχιζόμενη σχέση των μεσοελλαδικών κατοίκων του Μαραθώνα με το Αιγαίο.

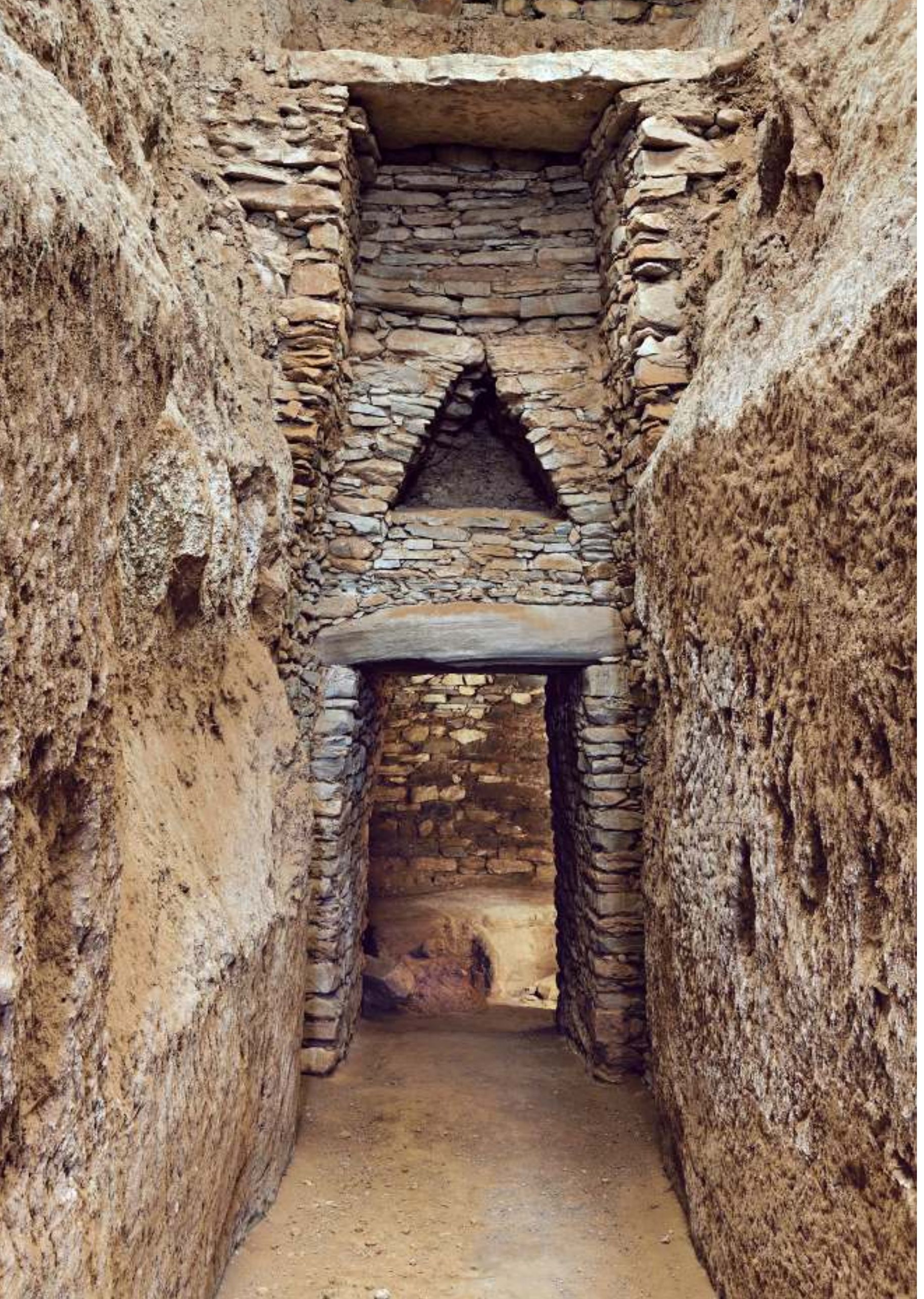

Ραμφόστομη πρόχους, επίσης από τις Κυκλάδες, με εξίτηλη αμανρόχρωμη διακόσμηση από γραμμές και κρεμασμένα (ανάποδα) τρίγωνα στον ώμο.

Πιθοειδές αφρικανικό μιννακό αγγείο με λαβή καλαθιού.

Η μεγαλειώδης είσοδος του θολωτού μυκηναϊκού τάφου του Μαραθώνα με το ογκώδες μονόλιθο υπέρθυρο και το ανακουφιστικό τρίγωνο. Εκτός από τον Μαραθώνα έχουν εντοπιστεί στην Αττική μόνον άλλοι δύο θολωτοί τάφοι, στο Μενίδι και το Θορικό. Στην είσοδο της θόλου οδηγούσε μακρύς, μήκους 25 μ. επικλινής ορυκτός διάδρομος (δρόμος), ο οποίος μετά την ταφή επιχωνόταν. Μπροστά, στην αρχή του διαδρόμου, διακρίνεται ο λάκκος με τη θυσία των δύο αλόγων.

Το χρυσό κύπελλο που βρέθηκε σε έναν από τους τάφους στο εσωτερικό της θόλου, αποδεικνύει τον πλούτο και τη δύναμη των τοπικών βασιλέων. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Το εσωτερικό της θόλου, διαμέτρου 7 μ. με τους δύο λακκοειδείς τάφους που σκέπαζαν μεγάλες λίθινες πλάκες. Κόκαλα και κάρβουνα που κάλυπταν τους τάφους αποδεικνύουν τη συνέχιση της ηρωικής λατρείας των ηγεμόνων.

Η ταφή των δύο αντικριστών αλόγων, πιθανώς από το άρμα του ηγεμόνα που τον συνόδευσε στο θάνατο, είναι έθιμο γνωστό στον Όμηρο και από τις βασιλικές ταφές της Μεσοποταμίας που επιβιώνει στην Κύπρο. Ο τάφος του Μαραθώνα αποτελεί το πρώτο δείγμα από τον ελλαδικό χώρο.

Τα ευρήματα από τους τύμβους II και III του Βρανά αποτελούν αδιάσειστη απόδειξη της συνέχειας από τη μεσοελλαδική (τύμβος I) στη μυκηναϊκή εποχή. Στην τελευταία αυτή περίοδο ανήκουν οι εικονιζόμενες στην απέναντι σελίδα αιχμές βελών (από οψιανό, πυρίτη και χαλκό) ενός μυκηναϊκού τύπου των μέσων περίπου του 16ου αι. π.Χ., ενώ λίγο αργότερα χρονολογούνται τα κωνικά σφοντύλια από στεατίτη και τα χάλκινα αντικείμενα που προέρχονται από τον τύμβο III.

Ο ΜΥΘΟΛΟΓΙΚΟΣ ΜΑΡΑΘΩΝ

Στο φανταστικό των μεταγενεστέρων, οι λαμπροί εκείνοι «μυκηναίοι» βασιλιάδες μεταμορφώθηκαν σε ήρωες και ο τόπος ταφής τους σε τόπο λατρείας. Ενα παχύ στρώμα από κόκαλα και κάρβουνα σκέπασε τους δύο λακκοειδείς τάφους μαρτυρώντας για τις θυσίες –*έναγισμούς*– που για πολλά χρόνια συνεχίζονταν στο εσωτερικό του μεγάλου θολωτού τάφου.

Ακόμα πιο μακρόχρονη υπήρξε η επιβίωση της μνήμης των μεγάλων έργων στο μύθο. Παντού, είτε πρόκειται για την αποξήρανση λιμνών όπως στη Λέρνη, τη Στυμφαλίδα και την Κωπαΐδα, είτε για τη τιθάσευση ορμητικών ποταμών, του Αλφειού ή του Αχελώου, τα μυκηναϊκά αυτά τεχνικά κατορθώματα έχουν συνδεθεί με το όνομα του Ηρακλή. Την ιδιαίτερα στενή σχέση του πανελλήνιου τούτου ήρωα με τον Μαραθώνα αποδεικνύουν τα μνημεία της παρουσίας του σε κάθε γωνιά αυτής της γης. Το Ηράκλειο είναι ένα από τα κεντρικά ιερά του δήμου. Εδώ καταφεύγουν, κυνηγημένα από τη μανία του Ευρυσθέα, ως ικέτες του Θησέα, τα παιδιά του, ενώ η ομώνυμη πηγή θα συνδέσει το όνομά της με τη θυσία της κόρης του Μακαρίας και με το τέλος του Ευρυσθέα, την κεφαλή του οποίου ο Ιόλαος θα θάψει δίπλα στην πηγή, κάτω από το δρόμο (Στρ. 8. 377). Ο μύθος του θα συνδεθεί έτσι με εκείνον του τοπικού ήρωα, του Θησέα. Είναι ο αττικός αυτός ήρωας που θα εξοντώσει τελικά τον τρομερό Μαραθώνιο ταύρο, προσωποποίηση της ορμητικής δύναμης του ποταμού Χάραδρου που, με ιδιαίτερη βιαιότητα και σε μεγάλη έκταση, πλημμύριζε τον κάμπο, ένας άθλος την ιστορικότητα του οποίου ήρθε να επιβεβαιώσει ο πρόσφατος εντοπισμός του μυκηναϊκού φράγματος.

Η ΚΛΑΣΙΚΗ ΤΕΤΡΑΠΟΛΙΣ

Η παράδοση της πολιτικής-θρησκευτικής ενότητας του μυκηναϊκού βασιλείου του Ξούθου (Στρ. 8.7.1) επιβίωσε στη μαραθώνια τετρακωμία, τα τέσσερα κλασικά χωριά Προβάλινθος, Μαραθών, Τρικορύνθος και Οινόη, που μοιράστηκαν τον κάμπο, νότια από τα όρια της Νέας Μάκρης, όπου τοποθετείται η Προβάλινθος, έως το Κάτω Σούλι (την αρχαία Τρικορύνθο) στο βόρειο άκρο. Η τετράπολις είχε, όσο γνωρίζουμε από επιγραφές, δύο κοινά ιερά που εντοπίζονται αρχαιολογικά, το Ηράκλειο στα όρια των δήμων του Μαραθώνος και της Προβαλίνθου (θα έρθουμε σ' αυτό αργότερα καθώς η θέση του συνδέεται από τον Ηρόδοτο με το στρατόπεδο των Ελλήνων) και το Διονύσιο, στο κέντρο της πεδιάδας, κοντά στο Πλάσι. Μια αποσπασματική ματιά στη θρησκευτική ζωή της Τετραπόλεως δίνουν κάποιες σκόρπιες στον κάμπο επιγραφές που προέρχονταν από τα παραπάνω ή άλλα άγνωστα ιερά, όπως το ορόσημο του ιερού της Αθηνάς και από τη σπηλιά του Πάνα στην Οινόη. Από το ορεινό εσωτερικό, κοντά στη Σταμάτα, πιθανόν από το ιερό του Διός Εκαλησίου (Πλούταρχος, *Βίος Θησέως* 14) προέρχεται μια χαμένη σήμερα επιγραφή (IG II² 1358), με το ημερολόγιο των θυσιών στα ιερά των τεσσάρων δήμων.

Από τα αρχαία ονόματα των δήμων, εκτός από εκείνο του Μαραθώνα, το όνομα της Οινόης διατηρείται στη σημερινή Νονή, ενώ τη θέση της Τρικορύνθου φωτίζει (όχι ευχάριστα) η πληροφορία για τα τρικορύνθια κουνούπια, που και σήμερα ταλαιπωρούν τους περιοίκους του μεγάλου έλους. Του τελευταίου αυτού δήμου σώζεται τμήμα ενός δρόμου με το παρακείμενο νεκροταφείο και μια αγροικία, που ανεσκάφησαν με αφορμή την εγκατάσταση του ολυμπιακού κωπηλατοδρομίου δίπλα στο δρόμο για το Σούλι. Ο εντοπισμός του δήμου του Μαραθώνα είναι εντούτοις ένα μεγάλο θέμα το οποίο

Αρχαϊκή μελανόμορφη κύλιξ, με παράσταση του Ηρακλή που παλεύει με το λιοντάρι της Νεμέας. Η σκηνή, όπως συνηθίζεται στη σύγχρονη αγγειογραφία, διαδραματίζεται κάτω από μια κληματαριά, όπου ο ήρωας έχει ακουμπήσει το ιμάτιο και το ρόπαλό του. Δεξιά και αριστερά δύο φίλοι του (500-480 π.Χ.).

Δύο επιγραφές από τον δήμο του Μαραθώνος. ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Η βάση μιας αναθηματικής ερμαϊκής στήλης που ανέθεσαν έξι νέοι σε άγνωστο ιερό (Ηράκλειον), σχετιζόμενο με αθλητικούς αγώνες 4ος αι. Από το Πλάσι. ΔΕΞΙΑ: Ορόσημο του τεμένους της Αθηνάς (ΗΟΡΟΣ ΤΕΜΕΝΟΣ ΑΘΗΝΑΑΣ), βρέθηκε Ν.Α., όχι μακριά από το Μουσείο.

και απασχόλησε πολύ ιστορικούς και αρχαιολόγους, βασικά λόγω της σημασίας του για την περιγραφή της μάχης. Συχνά, αλλά μάταια τον αναζήτησαν, άλλοι στο Πλάσι –στη θέση του πρωτοελλαδικού οικισμού που βρίσκεται στην παραλία, κοντά στις εκβολές του χειμάρρου Χαράδρου–, άλλοι στον Βρανά, δύο θέσεις όπου η συγκέντρωση των (γεωμετρικών έως κλασικών) νεκροταφείων φαίνεται να προϋποθέτει κάποια αντίστοιχη πυκνότητα κατοίκησης. Είναι πολύ πιθανό ότι ο δήμος του Μαραθώνα, όπως και οι περισσότεροι από τους αττικούς δήμους, στο βαθμό που οι ανασκαφές των τελευταίων ετών έριξαν κάποιο φως στην οικιστική τους οργάνωση, δεν έδιναν τη συνεκτική εικόνα των σημερινών χωριών: αποτελούνταν από σκόρπια στον κάμπο αγροκτήματα, που μπορεί εδώ κι εκεί να σχημάτιζαν κάποιο μικρό συνοικισμό λίγων σπιτιών, ίσως συγγενικών οικογενειών. Περισσότερο από τα σπίτια, που σπάνια εντοπίζονται, τους οικιστικούς αυτούς πυρήνες δηλώνουν οι οικογενειακοί ταφικοί περίβολοι, οι οποίοι στην κλασική εποχή σπάνια αποτελούσαν συγκροτημένα νεκροταφεία. Το σύνδεσμο της κοινότητας κρατούσαν ζωντανό όχι τόσο η καθημερινή συμβίωση στο χωριό, όσο οι συναντήσεις των δημοτών στις γιορτές και τα πανηγύρια, στα ιερά και στο κέντρο του δήμου, δύο ή τρία κτήρια, ίσως κάποιο πρόχειρο –συνήθως ξύλινο– θέατρο, μια αλάνα που χρησίμευε ως γυμνάσιο, όλα γύρω ή κοντά σε κάποια αδιαμόρφωτη πλατεία. Ο κόσμος ζούσε «στους αγρούς», κοντά στα χωράφια του, και ο οικισμός απλωνόταν διάσπαρτος σε ολόκληρη την έκταση του κάμπου, ως τα όρια του δήμου, σε ακτίνα τριών ή τεσσάρων χιλιομέτρων που εύκολα μπορούσαν να διανύσουν οι δημότες στις καθορισμένες μέρες συνάντησής τους.

Στην επιγραφή που χαραχτηκε στη βάση της αρχαϊκής επιτύμβιας στήλης δεν είναι ο νεκρός αλλά το ίδιο το μνημείο που ομιλεί: «Είμαι το σήμα του τάδε» (το όνομα είναι δυσανάγνωστο).

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΤΙΓΜΗ

Ποτέ μέσα στην ήρεμη καθημερινότητα της αγροτικής ζωής τους οι κάτοικοι των τεσσάρων χωριών που μοιράζονταν τον παραθαλάσσιο κάμπο στην απομονωμένη αυτή άκρη της Αττικής, καλλιεργώντας μια γη κερδισμένη με κόπο από μια άγρια βλάστηση και από τη συνεχή απειλή των χειμάρρων που κατέβαιναν ορμητικοί από τα γύρω βουνά, πλημμυρίζοντας κάθε τόσο τη γη και σχηματίζοντας απέραντα έλη κατά μήκος της παραλίας, δεν θα μπορούσαν να φανταστούν ότι κάποια μέρα, τελειώνοντας το καλοκαίρι, στις αρχές του έτους του άρχοντα Φαινίππου (για μας το 490 πριν από τη γέννηση του Χριστού), θα περνούσαν ξαφνικά στην ιστορία ως το σύμβολο της αιώνιας σύγκρουσης του ανθρωπισμού και της ελευθερίας πάνω στον δεσποτισμό.

Η ιστορική στιγμή ετοιμαζόταν από καιρό στα εργαστήρια του χρόνου: από τότε που οι μεγάλοι Μήδοι και Πέρσες βασιλιάδες φτάνοντας στην απέναντι παραλία του Αιγαίου, είχαν καταφέρει να υποτάξουν, μπροστά στην οργισμένη αδυναμία των συγγενών της άλλης όχθης, τις περήφανες πόλεις της Ιωνίας. Ο μεγάλος 5ος αιώνας θα άρχιζε έτσι με την αναπόφευκτη σύγκρουση δύο μεγάλων εθνών και δύο μεγάλων πολιτισμών, που βρίσκονταν στην ακμή της δύναμής τους, μια σύγκρουση που έμελλε περισσότερο από οτιδήποτε άλλο να προσδιορίσει την πορεία της παγκόσμιας ιστορίας. Από τη μια πλευρά ήταν η απέραντη Περσική Αυτοκρατορία, ο κληρονόμος της χιλιόχρονης κοσμοκρατορικής παράδοσης των Ασσυρίων και των Βαβυλωνίων, η οποία με τη βασιλεία του Δαρείου έχει φτάσει στο αποκορύφωμα της δύναμής της, έχοντας ξεπεράσει κάθε προηγούμενο τόσο ως προς την έκταση όσο και ως προς την οργάνωση, μια ένωση, κάτω από τη δεσποτική διακυβέρνηση του Μεγάλου Βασιλιά, των αρχαίων λαών της Ανατολής, ετερόκλητων φυλών και εθνοτήτων ενός μεγάλου τμήματος της οικουμένης, με τη μεγαλύτερη οικονομική δύναμη και την πιο τρομερή πολεμική μηχανή που είχε φανεί στον κόσμο. Απέναντί της, μια μικρή, κατακερματισμένη σε αλληλοσπαρασσόμενες πόλεις, Ελλάδα, φαινομενικά ανέτοιμη για μια τέτοια σύγκρουση, που όμως διαπνεόταν από ένα πρωτοφανέρωτο αίσθημα ελευθερίας, για την οποία ο ασταμάτητος πόλεμος ανάμεσα στις πόλεις δεν ήταν παρά μια έκφραση του αγωνιστικού πνεύματος, μια άλλη μορφή του αγώνα στο στίβο, που τις κρατούσε εσωτερικά ενωμένες και σε συνεχή ετοιμότητα. Το πραγματικό όπλο τους ήταν η δύναμη του

Η «Ζωφόρος των Τοξοτών» από το ανάκτορο του Δαρείου στην Περσέπολη, τέλος 6ου αι. π.Χ. Μουσείο του Λούβρου.

Δαρεικός, τέλος 6ου/αρχές 5ου αι. π.Χ. Νομισματικό Μουσείο. Δαρεικός είναι το όνομα που έδωσαν οι Έλληνες στον περίφημο περσικό χρυσό στατήρα (8 γρ.), που έκοψε πρώτος ο Δαρείος το 515 π.Χ., σε αντικατάσταση, 30 χρόνια μετά την κατάκτηση της Λυδίας, του νομίσματος του Κροίσου. Οι δαρεικοί, που κόπηκαν σε τεράστιες ποσότητες, θα αποτελέσουν για πολλούς αιώνες το κύριο νόμισμα της Ανατολής.

ελεύθερου φρονήματος των πολιτών, που έπαιρνε συγκεκριμένη μορφή στην εκκλησία του δήμου και στη φάλαγγα, απέναντι στην οποία σύντομα θα αποδειχθούν ανίσχυρα τα βαρβαρικά πλήθη.

Με το γύρισμα του αιώνα, το 500 π.Χ., τα σύννεφα πυκνώνουν πάνω από την Ελλάδα· η περσική επίθεση φαίνεται πλέον αναπόφευκτη. Ο Μεγάλος Βασιλιάς, που δεν αναγνώριζε έξω από τα σύνορά του παρά μόνο υποτελείς, δεν θα μπορούσε να ανεχθεί μια εστία ανησυχίας και αμφισβήτησης της αυτοκρατορίας στα δυτικά της σύνορα. Είχαν προηγηθεί το 516 π.Χ. τα πρώτα βήματα της Περσίας στην ευρωπαϊκή ήπειρο, η εκστρατεία κατά των Σκυθών και η επέκταση στη Θράκη και τη Μακεδονία. Την αφορμή για την επέμβαση στις ελληνικές πόλεις της δυτικής ακτής του Αιγαίου έμελλε να δώσει ο ξεσηκωμός των Ιώνων στα αμέσως επόμενα χρόνια (499-493 π.Χ.).

Για τον Δαρείο η εκστρατεία αυτή ήταν κατά κάποιον τρόπο ο αναγκαίος, για το κύρος του και για παραδειγματισμό, επίλογος της ιωνικής επανάστασης, το κλείσιμο ενός κύκλου που είχε ανοίξει με την απόπειρα του Μιλτιάδη να ξεσηκώσει τους Ίωνες στη διάρκεια της Σκυθικής εκστρατείας και με την πυρπόληση των Σάρδεων στην ιωνική επανάσταση, που ένας δούλος θα του θυμίζει σε κάθε γεύμα με τη φράση «Δέσποτα, μέμνεο τῶν Ἀθηναίων». Ο συγκεκριμένος σκοπός της ήταν η τιμωρία των πόλεων που βοήθησαν τους επαναστάτες και η εξασφάλιση της Ιωνίας από μελλοντικές ελληνικές επεμβάσεις, με την εγκατάσταση φιλοπερσικών καθεστώτων στην Ερέτρια και κυρίως την Αθήνα. Μια αποστολή, λοιπόν, τιμωρίας της Αθήνας και της Ερέτριας αλλά και εκφοβισμού της Σπάρτης, η οποία ακόμα και στην έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου θα κατηγορήσει την Αθήνα ότι με τον Μαραθώνα έφερε τους Πέρσες στην Ελλάδα.

Τι ήταν γι' αυτόν η Αθήνα, τι ήταν ακόμη και η Σπάρτη, με τη φοβερή στρατιωτική φήμη; Κάποιοι ταραξίες ανάμεσα σε ένα πλήθος πόλεων της άλλης όχθης του Αιγαίου, οι οποίες βρίσκονταν σε αδιάκοπη μεταξύ τους έριδα, ανίκανες να συνασπιστούν και συνεπώς εύκολη λεία, από την άλλη πλευρά όμως –σε μια δύσκολη στιγμή– επικίνδυνες. Δεν παραξενεύει συνεπώς το ότι σε μεγάλο βαθμό το σχέδιο βασιζόταν στην εκμετάλλευση της εσωτερικής διχόνοιας στο εσωτερικό των πόλεων, της Ερέτριας όπως και των Αθηνών, όσο και της γνωστής αντιπαλότητας ανάμεσα στις ελληνικές πόλεις.

Στον εμπροσθότυπο του Δαρείου, ο Μεγάλος Βασιλεύς παριστάνεται γενειοφόρος, με το περσικό στέμμα (κίδαριν) και τον μακρύ χιτώνα (κάνδυν) να σπεύδει («δρόμος ἐν γούνασι») προς τα δεξιά, κρατώντας το τόξο και τη λόγχη. Στον οπισθότυπο, έγκοιλο με δυσδιάκριτη μορφή.

ΣΤΙΣ ΕΠΟΜΕΝΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ: Ο χώρος της απόβασης των Περσών στην αμμώδη παραλία του Σχινιά, στο βόρειο άκρο της ακτής του Μαραθώνα. Φωτογραφία Δ. Χαρισιάδη, 1960.

Η ΑΠΟΒΑΣΗ

Έτσι ήρθαν τα πράγματα ώστε χιλιάδες χρόνια μετά την πρώτη –ειρηνική εκείνη– απόβαση των ανθρώπων που είχαν φέρει τα φώτα της νεολιθικής επανάστασης, νέο κύμα από την Ανατολή ήρθε να ξεβράσει αυτή τη φορά στην ακτή τα εκατοντάδες πλοία των επίδοξων κατακτητών της. Ήρθαν έχοντας αφήσει πίσω τους δουλωμένες τις Κυκλάδες και την Εύβοια. Μαζί τους έφεραν –βέβαιοι στην τυφλή ματαιοδοξία τους για τη νίκη– έναν τεράστιο όγκο μαρμάρου που προόριζαν, λέει η παράδοση, για το τρόπαιο κατά των Αθηναίων και το οποίο θα αποτελέσει το υλικό για το άγαλμα της δίκαιης Νέμεσης που τους βρήκε στις ακτές του Μαραθώνα.

Το στράτευμα συνόδευε ο ίδιος ο γιος του Πεισιστράτου, ο Ιππίας, τον οποίο προετοίμαζαν να επανενγκαταστήσουν ως τύραννο της Αθήνας. Σε τούτο πιθανώς να οφειλόταν η επιλογή της θέσης της απόβασης σ' αυτή την άκρη της Αττικής. Ο χώρος προσέφερε τις ιδανικές προϋποθέσεις για την απόβαση των περσικών δυνάμεων και τη δημιουργία ενός περσικού προγεφυρώματος στην Αττική, με σκοπό την προέλαση προς την Αθήνα. Μια εξαιρετικά πρόσφορη γεωγραφική θέση, πολύ κοντά στην Ερέτρια και στη βάση ανεφοδιασμού των Περσών· μια εκτεταμένη, ομαλή και προφυλαγμένη από τους βόρειους ανέμους και κυρίως αφύλακτη παραλία που επέτρεπε την ασφαλή προσόρμιση ενός μεγάλου αριθμού πλοίων· ένας εύφορος, επίπεδος, πλούσιος σε νερά και σε καρπούς κάμπος, ο πιο κατάλληλος χώρος για τη συντήρηση ενός μεγάλου αριθμού οπλιτών και την ανάπτυξη του περσικού ιππικού, που χάρη στην αδιάσπαστη διαδοχή των χαμηλών αλλά απότομων βουνών που τον περιβάλλουν, προσέφερε την απαραίτητη φυσική οχύρωση, τέλος, το πιθανό –όπως πίστευε ο Ιππίας– πλεονέκτημα ενός ευνοϊκά διατεθειμένου πληθυσμού. Νέος, είχε προτείνει την ίδια στρατηγική στον πατέρα του για την επαναφορά της τυραννίδος (Ηρόδ. 1.61-64), μια στρατηγική που ολοκληρώθηκε με επιτυχία στη μάχη της Παλλήνης. Τύραννος ο ίδιος, έχοντας αντιμετώπισει, το 511 π.Χ. με τη βοήθεια του θεσσαλικού ιππικού, τον Αγχιμόλιο και τους Σπαρτιάτες στο Φάληρο (Ηρόδ. 5.63), ήξερε πόσο ριψοκίνδυνη ήταν η απόβαση στο λεκανοπέδιο της Αθήνας. Γέρος, ογδοντάρης τώρα πια, βασανίζεται στα όνειρά του από τη νοσταλγία της πατρίδας, που τρέφει η ελπίδα για υποστήριξη από το παλιό κόμμα των Πεισιστρατιδών –ο εγγονός του Ίππαρχος Χάρμου ήταν άρχων το 496/5 π.Χ.– αλλά και από την προαίσθηση, ενώ ήδη πατάει το έδαφος του Μαραθώνα, ότι ποτέ δεν θα καταφέρει να τα πραγματοποιήσει. Πρέπει στο βάθος να είχε καταλάβει πόσο είχαν αλλάξει οι καιροί, ότι δεν ήταν πλέον το κατάλληλο πρόσωπο για να ξεσηκώσει τους παλαιούς οπαδούς του και να οδηγήσει τους ξένους στη νίκη. Ίσως να είχε μάθει ότι ανάμεσα στους οπλίτες που έσπευδαν στον Μαραθώνα ήταν και εκείνος ο εγγονός του, ο τελευταίος των Πεισιστρατιδών. Τι άλλο να σημαίνει το πικρό σχόλιό του, όταν ψάχνει απεγνωσμένα για το δόντι του στην άμμο του Σχινιά; «Αναστέναξε, καθώς δεν έβρισκε το δόντι», μας διηγείται ο Ηρόδοτος, «και είπε στους γύρω του: Η γη αυτή δεν είναι δική μας, ούτε και θα μπορέσωμε να την υποτάξωμε. Όσος τόπος μού αναλογεί, τον πήρε το δόντι μου» (μτφρ. Α. Βλάχου).

Ωστόσο η κατάσταση στην Αθήνα κάθε άλλο παρά ευχάριστη ήταν. Μαίνονταν εκεί οι διαμάχες ανάμεσα στις παρατάξεις που πάλευαν για την εξουσία και για τη χάραξη του μέλλοντος της νέας δημοκρατίας. Από τη μια πλευρά ήταν το κόμμα των Φιλαϊδών που συσπείρωνε την τάξη των οπλιτών (των τὰ ὄπλα παρεχομένων) με αρχηγό τον Μιλτιάδη, παλιό τύραννο της Χερσονήσου, που για τούτο αντιμετωπιζόταν από τους Αθηναίους με δυσπιστία, γνώστη όμως των περσικών πραγμάτων και θερμό υποστηρικτή της άμεσης αντιμετώπισης των Περσών και της φιλίας με τη Σπάρτη, και από την άλλη το κόμμα του Κλεισθένη, οι Αλκμαιωνίδες, που έχοντας πρωτοστατήσει στην εκδίωξη των τυράννων και την ίδρυση της δημοκρατίας, ήταν έτοιμοι να συνεργαστούν με οποιονδήποτε για την προ-

άσπισή της· τέλος υπήρχαν εκείνοι που, όπως ο Θεμιστοκλής, οραματίζονταν ήδη μια διαφορετική Αθήνα, μια ναυτική ηγεμονία, βασισμένη στο πλήθος των θητών. Και όλα αυτά ενώ ο ορίζοντας κάθε μέρα σκοτεινίαζε με τα προμηνύματα της καταιγίδας που πλησίαζε από τα ανατολικά: τη συγκέντρωση του στόλου στην Κιλικία, την πρόοδό του στο Αιγαίο, την κατάκτηση της παλιάς θαλασσοκρατίας Νάξου, την υποταγή της Πάρου, την παράδοση της Καρύστου, την απελπισμένη άμυνα της σύμμαχης Ερέτριας και τις φήμες για την τύχη που επεφύλασσαν οι Πέρσες (εκείνο το τρομερό σάρωμα της ερετρικής γης και την ομαδική μετοικεσία). Απειλητικό πρόβαλλε το φάσμα του αφανισμού για την ακόμα ουσιαστικά ατείχιστη πόλη, ενώ απέναντί της διακρινόταν, απειλητική ακόμα, παρά την πρόσφατη ταπεινώσή της, η σκιά της αμφιταλαντευόμενης πάντα Αίγινας.

Είναι περιέργο πόσο λίγα γνωρίζουμε για την περίφημη αυτή σύγκρουση Ελλήνων και Περσών, την πρώτη σε ελληνικό έδαφος, η οποία υπήρξε συγχρόνως και η πρώτη στην ιστορία αμφίβια επιχείρηση: για τους στρατηγικούς στόχους των επιδρομών, τις δυνάμεις τους σε πλοία, πολεμιστές και ίππους, την τοπογραφία της μάχης (από τον τόπο αποβίβασης και στρατοπέδευσης έως το χώρο των επιχειρήσεων) αλλά και την τακτική των δύο αντιπάλων, πριν, κατά και μετά τη μάχη. Η μοναδική πηγή μας, ο Ηρόδοτος, περιορίζεται σε μια συνοπτική αφήγηση των κεντρικών επεισοδίων της, βασισμένη –όπως φαίνεται– όχι σε πηγές ή στη μελέτη του χώρου αλλά σε αναμνήσεις απομάχων που συνάντησε και σε πληροφορίες συγχρόνων που συνέλεξε. Ο αυτόπτης δεν είναι όμως σ' αυτές τις περιπτώσεις ο καλύτερος μάρτυρας. Μέσα από την αφήγηση και την οπτική γωνία αυτών που έζησαν τα γεγονότα μπορεί να φωτίζεται το γενικό κλίμα, η ατμόσφαιρα, όχι όμως και η πραγματική διαδοχή τους, πολύ λιγότερο η πραγματική συνοχή και τα αίτιά τους. Δεν δίνονται οι απαντήσεις στα ερωτήματα του ιστορικού ούτε η έμπνευση που αναζητά ο ποιητής. Στον Μαραθώνα του Ηροδότου δεν θα βρούμε ούτε την ακρίβεια που χαρακτηρίζει την περιγραφή από τον ίδιο της μάχης των Πλαταιών ή του Πελοποννησιακού πολέμου από τον Θουκυδίδη, αλλά ούτε την ποίηση που ζωντανεύουν στη μνήμη μας οι στίχοι του Αίσχylου για τη Σαλαμίνα. Όπως συνοψίζει σε μια παροιμιώδη πλέον φράση ο W. Gomme, «everyone knows that Herodotus narrative of Marathon will not do». Την αντικειμενική αναπαράσταση των γεγονότων συσκοτίζει ακόμη περισσότερο η μεταγενέστερη φήμη που εμπνέει τις ρητορικές (Δημοσθένης, Ισοκράτης) ή τις ποιητικές αναφορές στη μάχη και στο τοπίο, τα επιγράμματα του Σιμωνίδη και του Αίσχylου και τις κωμωδίες του Αριστοφάνη, όπως και τις σκόρπιες, συχνά άκριτες, πληροφορίες που συγκεντρώνουν μεταγενέστεροι, όπως, π.χ., ο Κορνήλιος Νέπως, ο Πλούταρχος και ο περιηγητής Παυσανίας. Σημαντική βοήθεια για την κατανόηση της εξέλιξης της σύγκρουσης –στο βαθμό που δεν αυξάνουν τη σύγχυση οι διαφορετικές κάθε φορά απόπειρες ταύτισης των χώρων– δίνει η μορφή της πεδιάδας και η τοπογραφία των μνημείων που συνδέονται με τη μάχη, όπως ο Τύμβος των Αθηναίων, που υποθέτουμε ότι σηματοδοτεί το κέντρο της μάχης, το Ηράκλειο, που αναφέρεται από τον Ηρόδοτο ως το σημείο στρατοπέδευσης των Ελλήνων, το Τρόπαιο, όπου ολοκληρώθηκε η καταστροφή του εχθρού, τέλος η θέση του δήμου του Μαραθώνος και η πορεία των δρόμων για την Αθήνα. Την αβεβαιότητα επιβεβαιώνει η τεράστια σε όγκο παραγωγή θεωριών, που μέσα από διαλέξεις, άρθρα και βιβλία προσπαθούν να συνταιριάξουν, ερμηνεύοντας ανάλογα ή απορρίπτοντας, τα διαθέσιμα στοιχεία, ώστε να διατυπώσουν μια συνεκτική περιγραφή των όσων συνέβησαν τότε.

Ποια ήταν η δύναμη των Περσών που πάτησαν το έδαφος της Αττικής; Σε ποιο σημείο της ατέλειωτης αυτής παραλίας αποβιβάστηκε ο περσικός στρατός; Όπως συμβαίνει με κάθε μυθική μάχη, τα μεγάθη ξεπερνούν το στενό μέτρο της κοινής λογικής, οι πληροφορίες υποφέρουν από αναπόφευκτες υπερβολές. Αν ο Ηρόδοτος, πιο κοντά στα πράγματα, μιλά μεταφέροντας αυτά που είδε ο Αθηναίος οπλίτης, για «πολλούς καλά εξοπλισμένους στρατιώτες» (VI 94/95: *στρατὸν πολλόν τε εὐ παρεσκευασμένον*),

Η κεφαλή του Μουσείου της Ακροπόλεως, όπου με μεγάλη πιθανότητα αναγνωρίζονται τα χαρακτηριστικά του νικητή του Μαραθώνα, Μιλτιάδη, ανήκει πιθανότατα σε ρωμαϊκό αντίγραφο του αναθήματος των Αθηναίων στους Δελφούς. Στο ίδιο σύνταγμα αποδίδονται αντίγραφα των κεφαλών της Αθηνάς (στο ίδιο Μουσείο) και του Απόλλωνος.

η αθηναϊκή προπαγάνδα –μέσα στο πλαίσιο της διόγκωσης της σημασίας της μάχης και της δόξας των Αθηνών– σύντομα θα ανεβάσει τον αριθμό τους σε μυριάδες πολεμιστές. Ήδη ο Λυκούργος, παραλλάσσοντας το γνωστό σιμωνίδειο επίγραμμα, αναφέρεται σε εννέα μυριάδες, δηλαδή 90.000 άντρες, ενώ –καθώς ο Μαραθών περνά πλέον στο χώρο του μύθου– φτάνουμε με τον Κορνήλιο Νέπωτα στους 210.000 και με τον Ιουστίνο στους 600.000. Πιο προσγειωμένοι οι νεότεροι, υπολογίζουν συνήθως τον περσικό στρατό σε περίπου 25.000: ο Hammond σε 25.000-30.000, ο Wallinga σε 40.000, ο Doenges ακόμη χαμηλότερα, εκτιμά ότι στον Μαραθώνα δεν πρέπει να ήταν περισσότεροι από 12.000-15.000, όπως αντίστοιχα οι ιππείς δεν πρέπει να ξεπερνούσαν τους 200 (Doenges) ή το πολύ τους 1.000 (Hammond).

Οι λόγοι που επιβάλλουν τον περιορισμό των περσικών δυνάμεων έχουν να κάνουν τόσο με τον αμφίβιο χαρακτήρα της επιχείρησης των Περσών όσο και με την τακτική της μάχης. Η μεταφορά μιας δύναμης μεγαλύτερης των 25.000 ανδρών θα απαιτούσε έναν τεράστιο αριθμό πλοίων, πολύ μεγαλύτερο από τον ήδη υπερβολικό (συμβατικό, καθώς είναι ο ίδιος που αναφέρεται και στη Σαλαμίνα) αριθμό των 600 πλοίων που αναφέρει ο Ηρόδοτος: είναι γνωστό ότι η κατάφρακτη (με κατάστρωμα) τριήρης μπορεί να φέρει το πολύ σαράντα οπλίτες και η *ὀπλιταγωγὸς ναῦς* εβδομήντα, ενώ πολύ περισσότερα πλοία θα απαιτούσε η μεταφορά των ίππων. Από την άλλη πλευρά, σε περίπτωση μιας τόσο μεγάλης αριθμητικής διαφοράς, ενός στρατού διπλάσιου ή τριπλάσιου σε δύναμη από τον αθηναϊκό, η μάχη με τη μορφή που περιγράφεται, δεν θα ήταν καν δυνατή, καθώς θα οδηγούσε αναπόφευκτα στον υπερκερασμό των Αθηναίων.

Είναι άγνωστο, επίσης, σε ποιο σημείο της ατέλειωτης παραλίας του Μαραθώνα αποβιβάστηκε ο περσικός στρατός. Πολλοί είναι εκείνοι που υποθέτουν ότι ήταν στη σημερινή ακτή του Σχινιά, μια μακρόστενη πευκόφυτη θίνα, ένα είδος νησίδας που κλείνει το Μεγάλο Έλος (λίμνη ή λιμνοθάλασσα στην αρχαιότητα), το οποίο κατελάμβανε –όπως και σήμερα– ολόκληρη τη ΒΑ άκρη της πεδιάδας του Μαραθώνα. Ως επιχείρημα προβάλλεται η φυσική οχύρωση που παρέχει το έλος και η στενή είσοδος από ξηράς, ενώ αγνοείται αντίστοιχα η δυσκολία κατασκήνωσης και ανάπτυξης ενός τόσο μεγάλου στρατού και ο κίνδυνος στραγγαλισμού σε περίπτωση μαζικής οπισθοχώρησης. Για τον ίδιο καθαρά αμυντικό λόγο υποτίθεται ότι ο Δάτης ίδρυσε το στρατόπεδό του στην κλειστή πεδιάδα της Τρικορύνθου (Κάτω Σούλι) που βρίσκεται στο απέναντι βόρειο/βορειοδυτικό όριο του έλους, μια υπόθεση που στηρίχθηκε στην πληροφορία του Πανσανία (Πανυσ. Ι.32.6) για τα υποτιθέμενα ίχνη από τις φάτνες του ιππικού και τη σκηνή του Αρταφέρνη (πιθανώς να πρόκειται για αρχαία λατομεία) που έδειχναν, την εποχή του, στους περιηγητές. Η θέση, εκτός από την προστασία των βουνών, θα προσέφερε τη δυνατότητα ύδρευσης (πηγή Μακαρία) και ασφαλούς επικοινωνίας με τη Βοιωτία. Και στις δύο περιπτώσεις υποτίθεται λοιπόν ότι το κύριο μέλημα των Περσών ήταν όχι να καταλάβουν το ταχύτερο, όπως θα ταίριαζε σε έναν μεγάλο στρατό εισβολής, την πλέον στρατηγική θέση για τον έλεγχο της πεδιάδας και του δρόμου των Αθηνών, αλλά να ταμπουρωθούν σε μια μακρινή (έξι χιλιόμετρα από το στόχο) προστατευμένη –αποκλεισμένη θα λέγαμε– ανάμεσα στο βουνό και τα έλη, αμυντική θέση, από την οποία θα μπορούσαν να επιχειρούν ως κομμάντος καίοντας (προς τι;) τις γύρω αγροικίες της Οινόης και του Μαραθώνα, ενώ η επικοινωνία με το στρατόπεδο στον Σχινιά, στην άλλη άκρη της λιμνοθάλασσας, και με τα πλοία θα ήταν δυνατή –όπως φαίνεται στο χάρτη– μόνο μέσω της λίμνης. Ανεξάρτητα από την αρχική στρατοπέδευση του Δάτη, η συνέχεια της ιστορίας δεν αφήνει, ωστόσο, αμφιβολία για την οριστική εγκατάσταση του περσικού στρατοπέδου δυτικά του ρέματος του Χάραδρου, στην περιοχή της Μεσοσπορίτισσας, ανάμεσα στο ρέμα και το έλος, ενώ τα πλοία παρέμεναν έτοιμα προς απόπλου, πίσω από τις γραμμές των Περσών, κοντά δηλαδή στο χώρο της απόβασης που ξεκινούσε από τον Σχινιά και εκτεινόταν στη παραλία του Μαραθώνος έως τις εκβολές του Χάραδρου.

Η ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ

Το μέγεθος της περσικής απειλής πρέπει να είχε συνειδητοποιηθεί στην Αθήνα, αν όχι ήδη με την παράδοση της Νάξου, σίγουρα με την κατάκτηση της Καρύστου και την πολιτορκία της Ερέτριας.

Οι Αθηναίοι δεν ήταν δυνατόν να μείνουν απαθείς μπροστά στον κίνδυνο που χτυπούσε ήδη τις πύλες της συμμάχου πόλης. Η εξόγκωση από την «πέμπτη φάλαγγα», τους «προδότες» δηλαδή, αλλά και τους «ηττοπαθείς» των πληροφοριών για την τρομερή περσική υπεροπλία και για το αναπότρεπτο της καταστροφής, την ενδεχόμενη απόβαση στο Φάληρο (μήπως δεν λεγόταν ότι αυτός ήταν ο αρχικός σκοπός των Περσών;), όπου ο περσικός στρατός, με την υποστήριξη του ιππικού, θα μπορούσε να αντιμετωπίσει σε ανοιχτό πεδίο τις αθηναϊκές δυνάμεις, εξηγεί τον στιγμιαίο πανικό, όπως τη στάση εκείνων των Αθηναίων που υποστήριξαν την άμυνα εντός των τειχών.

Αποφασιστικός υπήρξε τη στιγμή εκείνη ο ρόλος τού Μιλτιάδη. Δεν αποκλείεται να είχε υποπτευθεί ότι και ο Δάτης από τη δική του πλευρά είχε κάθε λόγο να αποφύγει μια επιχείρηση, η οποία, όπως κάθε απόβαση στην όψη τού εχθρού, έκρυβε σοβαρούς κινδύνους ολοκληρωτικής καταστροφής. Με το ψήφισμα που πέρασε στην τρομοκρατημένη από τις φήμες εκκλησία του δήμου, αποφασίζεται να αποκλειστεί κάθε ιδέα παράδοσης και να σπεύσουν όλοι –πανδημεί– για τη σωτηρία της Ερέτριας, ξεκινώντας με τους 4.000 αθηναίους κληρούχους της Χαλκίδας. Διατάσσεται γενική επιστράτευση, από την οποία δεν εξαιρούνται ούτε οι δούλοι, που γι' αυτόν το σκοπό απελευθερώνονται. Ημερομηνίες δεν αναφέρονται. Πρέπει να ήταν η 6η μέρα του μήνα Βοηδρομιώνα, γιορτή της Αρτέμιδος Αγροτέρας, όταν έφτασε η είδηση της πολιορκίας της Ερέτριας και αποφασίστηκε ο πόλεμος. Τη μέρα θα θυμίζει, στα χρόνια που θα έρθουν, το τάμα του Μιλτιάδη –ή μήπως του Καλλίμαχου– να θυσιάζουν κάθε χρόνο στη θεά μια κατσίκα για κάθε νεκρό Πέρση. Οι Αθηναίοι θα είχαν ήδη συγκεντρωθεί, ίσως και να είχαν ξεκινήσει για την πολιορκημένη πόλη, όταν την 8η του μήνα

Τμήμα επιγραφής του τέλους του 6ου αι. π.Χ. που αναφέρεται στο νομοθετικό έργο του Κλεισθένη, πιθανόν στην οργάνωση των δικαστηρίων. Η στήλη χρησιμοποιήθηκε πάλι, μετά από είκοσι χρόνια, για τη χάραξη στην πίσω πλευρά της (βλ. σελ. 97, κάτω) του κανονισμού των Ηρακλείων του Μαραθώνος.

ΠΑΝΩ: Βάση αναθήματος στον Ηρακλή κάποιου νικητή στους αγώνες των Ηρακλείων Εμπυλίων, αγώνων που καθιερώθηκαν μετά τη μάχη του Μαραθώνα, στους οποίους αναφέρεται επανειλημμένα ο Πίνδαρος. Μία από τις δύο επιγραφές στις οποίες βασίστηκε η οριστική τοποθέτηση του περίφημου αυτού ιερού και του στρατοπέδου των Αθηναίων. Μέσα του 5ου αι. π.Χ. Η δεύτερη (ΚΑΤΩ), η οποία χρονολογείται στη δεκαετία μετά τη νίκη (490-480 π.Χ.), αφορά την οργάνωση των αγώνων, συγκεκριμένα την εκλογή των τριάντα πολιτών (τριών από κάθε φυλή, ηλικίας όχι κάτω των τριάντα ετών) που θα αναλάβουν τη διεύθυνση των αγώνων.

έπεσε σαν κεραυνός η είδηση της απόβασης, αναγκάζοντάς τους να στραφούν με όλες τις δυνάμεις τους στον Μαραθώνα, όπου διακυβευόταν πλέον η σωτηρία της ίδιας της Αθήνας. Προσπαθώντας να απολογηθεί για την εγκατέλειψη των συμμάχων, ο Ηρόδοτος θα κάνει λόγο στο σημείο αυτό για τους αθηναίους κληρούχους της Χαλκίδος που με την έναρξη της πολιορκίας είχαν σπεύσει στην Ερέτρια, για να περάσουν αμέσως μετά στον Ωρωπό –αποκαρδιωμένοι, λέει, από το κλίμα που επικρατούσε στην πολιορκημένη πόλη– και από το φόβο του εγκλωβισμού από τον περσικό στόλο. Πριν ακόμη γίνει γνωστός ο τόπος της περσικής απόβασης, οι Αθηναίοι είχαν καλέσει τους συμμάχους Πλαταιείς, ενώ για τη Σπάρτη έφυγε, ως κήρυκας με το αίτημα για βοήθεια, ο ημεροδρόμος –επαγγελματίας ταχυδρόμος– Φειδιππίδης. Θα είναι εκεί την επομένη, στις 9 του μήνα, έχοντας διανύσει (όπως λέει ο Ηρόδοτος) σε μια μέρα 250 χιλιόμετρα, ένα απίθανο κατόρθωμα. Μπροστά στους εφόρους θα διεκτραγωδήσει (ίσως πριν ακόμη από την άλωσή της) τα δεινά της Ερέτριας και θα κάνει έκκληση να μην ανεχτούν την υποδούλωση στους Πέρσες μιας αρχαιότατης ελληνικής πόλης, όπως η Αθήνα. Οι Σπαρτιάτες αποφάσισαν να στείλουν βοήθεια, όχι όμως πριν από την πανσέληνο, όπως το διέτασσε το θρησκευτικό έθιμο (μόνο ο Πλάτων θα διασώσει τη δικαιολογία ότι εμποδίστηκαν από την επανάσταση των μεσσηνίων ειλωτών). Την ειλικρίνειά τους, που δεν αμφισβητήθηκε παρά μόνο από μεμονωμένους ερευνητές, αποδεικνύει εξάλλου η ταχύτητα με την οποία έσπευσαν ευθύς μετά την πανσέληνο.

Οι Αθηναίοι μπορεί να έμεναν πια μόνοι απέναντι στον τρομερό εχθρό, όμως πάνω σ' αυτή ακριβώς τη μοναξιά θα θεμελιώναν την αυριανή δόξα και τη μελλοντική ηγεμονική τους θέση στην Ελλάδα. Εκείνο που πρέπει να συνειδητοποιήσαν τότε όλοι ως τον προάγγελο του μελλοντικού μεγαλείου της πόλης, είναι πως όταν ήρθε η ώρα της σύγκρουσης, τους βρήκε όλους ενωμένους. Ήταν όλοι εκεί. Σε αυτόν τον μυθικό στρατό θα δούμε συσπειρωμένους, μέσα στο πνεύμα και τις τάξεις της οπλιτικής φάλαγγας, να πολεμάνε δίπλα δίπλα όλους εκείνους τους μεγάλους άνδρες που οικοδόμησαν το μεγαλείο –πολιτικό, υλικό και πνευματικό– της Αθήνας: έναν Θεμιστοκλή, έναν Αριστείδη, έναν Αισχύλο αλλά και τον τελευταίο απόγονο των Πεισιστρατιδών. Είναι αυτό το μήνυμα που έστειλε ο Μαραθώνας στην Ελλάδα, στην Περσία και στο μέλλον. Μπροστά του, η τεχνική πλευρά της σύγκρουσης έρχεται σε δεύτερη μοίρα. Δεν αποκλείεται συνεπώς ο συνοπτικός, σε αντίθεση με τη λεπτομερή περιγραφή της μάχης των Πλαταιών, τρόπος της αφήγησης του Ηρόδοτου (VI 111-114) να οφείλεται όχι στην απαξιωτική αδιαφορία του ιστορικού αλλά –ακριβώς αντίθετα– στην αναγνώριση της, κατά κύριο λόγο, συμβολικής αξίας του γεγονότος.

Πόσοι ήταν αυτοί που ξεκίνησαν και ποια η πορεία που ακολούθησαν στο δρόμο για τον Μαραθώνα; Αν και συμβατικός, καθώς είναι φανερό ότι αναπαράγει απλώς την ονομαστική δύναμη των 1.000 ανδρών ανά φυλή, αφαιρώντας την απαραίτητη εφεδρεία για την προστασία του άστεως, ο αριθμός των 9.000 δεν πρέπει να απέχει πολύ από την αλήθεια. Όσο για το δρόμο, δεν είναι λίγοι εκείνοι που υποστηρίζουν ότι οι Αθηναίοι επέλεξαν –ίσως υποχρεωτικά, αν η είδηση τους βρήκε ενώ είχαν ήδη ξεκινήσει– όχι τον μακρύτερο (28 μίλια) ομαλό παραλιακό δρόμο μέσω της Παλλήνης και της Νέας Μάκρης, αλλά τη συντομότερη (25 μίλια) ορεινή πορεία από τον Διόνυσο στην έξοδο του ρέματος της Ραπεντώσας στον Βρανά, ένα δρόμο που μπορεί να είναι ανώμαλος, ιδιαίτερα στο πέρασμα της Πεντέλης (ρέμα Ραπεντώσας), δεν πρέπει ωστόσο να αποτελούσε εμπόδιο για τους αθηναίους οπλίτες. Σημασία έχει για μας η αποκατάσταση της πορείας των Αθηναίων μόνο στο βαθμό που θα τη θεωρούσαμε, όπως πολλοί ιστορικοί, καθοριστική για τη θέση του αθηναϊκού στρατοπέδου, τη διάταξη των αντίπαλων παρατάξεων στη μάχη, ακόμη και για την ταύτιση των τύμβων. Η κοιλάδα του Βρανά, όπου κατέληγε ο ορεινός δρόμος, όχι μόνο προσέφερε όλα τα δυνατά πλεονεκτήματα ενός ιδανικού στρατοπέδου, την ύδρευση, τη δυνατότητα ανεφοδιασμού από το εσωτερικό της Αττικής, κυρίως όμως

Αποψη της περιοχής του Βρανά, στην έξοδο των δρόμων της Αυλώνας, από την Οινόη, και της ρεματιάς της Ραπεντώσας, από τον Διώνσο.

τη φυσική οχύρωση που παρείχαν από Β και Ν τα δύο βουνά (Αγριελίκι και Τσέπι) στα πλευρά του αθηναϊκού στρατού, αλλά και –όσο καμία άλλη– ταιριάζει με την περιγραφή του Πινδάρου της θέσης τού Ηρακλείου «στο μυχό του Μαραθώνος». Ωστόσο η παλιά ταύτιση του Ηρακλείου, όπου σύμφωνα με τον Ηρόδοτο στρατοπέδευσαν οι Έλληνες, με κάποια φτωχά ερείπια εκεί κοντά (στο εκκλησάκι τού Αγίου Δημητρίου), έχει πλέον εγκαταλειφθεί μετά την ανεύρεση στη θέση Βαλαρία, στο βόρειο όριο του Μικρού Ελους της Μπρεξίζας, δύο επιγραφών του 5ου αι. π.Χ. οι οποίες αναφέρονται στη λατρεία του Ηρακλέους. Με την ιδιαίτερη στρατηγική σημασία της νέας αυτής θέσης φαίνεται να συνδέεται η πιθανή μνεία, σε μία από τις επιγραφές, του αγώνος των Ηρακλείων Εμπυλίων, μια ονομασία που ταιριάζει στη στενή νότια είσοδο της πεδιάδας ανάμεσα στο όρος Αγριελίκι και τη θάλασσα. Η εγκατάσταση εκεί του αθηναϊκού στρατοπέδου δείχνει, εφόσον ευσταθεί, την έγνοια των Αθηναίων για την προστασία της στενής εισόδου, ανάμεσα στο Αγριελίκι και τη θάλασσα, του μόνου βατού για τον περσικό στρατό δρόμου πρόσβασης στην Αθήνα, μέσω της Παλλήνης, που επέτρεπε συγχρόνως και τον έλεγχο της κοιλάδας του Βρανά, από όπου κατέβηκαν σύντομα για να ενωθούν με τις αθηναϊκές δυνάμεις οι 1.000 Πλαταιείς, οι μόνοι πιστοί βοιωτοί σύμμαχοι των Αθηναίων.

Ακόμα πιο δύσκολα γίνονται τα πράγματα για τον ιστορικό καθώς πλησιάζει στο κρίσιμο σημείο της μάχης και πληθαίνουν τα ερωτήματα που αφήνει αναπάντητα ο Ηρόδοτος.

Η ΑΝΑΜΟΝΗ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ

Το πρώτο είναι η χρονολογική σειρά των γεγονότων, έχει δηλαδή να κάνει με ό,τι θα ονομάζαμε το timing των επιχειρήσεων. Κεντρικό σημείο, εκείνη η ανεξήγητη, γεμάτη κρυφή ένταση, εβδομάδα που μεσολαβεί ανάμεσα στην άφιξη των Αθηναίων, την 8η ή 9η Βοηδρομιώνος, και τη μάχη, την 16η του ίδιου μήνα. Μια εκνευριστική οκταήμερη αναμονή, όπου κανένας από τους αντιπάλους, κλεισμένος ο καθένας στο φυσικά οχυρό στρατόπεδό του, δεν φαίνεται να θέλει να κάνει το πρώτο βήμα.

Για τους Αθηναίους, για τους οποίους –όπως οι ίδιοι πίστευαν– δούλευε ο χρόνος, δεν υπήρχε, βλέποντας τα πράγματα απ' έξω, καμιά βιάση. Όντας στην πατρίδα τους και έχοντας εξασφαλισμένο τον ανεφοδιασμό από την ενδοχώρα, μπορούσαν να περιμένουν με την ησυχία τους την πανσέληνο που θα έφερνε τη σπαρτιατική βοήθεια, δικαιολογώντας την τακτική αυτή με την αναμονή της σειράς του Μιλτιάδη στη στρατηγία.

Πιο περιέργη –και πιο ύποπτη– φαίνεται, αντίθετα, η στάση αναμονής των Περσών. Η αδικαιολόγητη επί μία περίπου εβδομάδα αδράνεια του Δάτη, μέσα στο όλο και πιο πιεστικό κλίμα για το ηθικό των ανδρών, που δημιουργούσε η παρατεινόμενη παραμονή στο ξένο έδαφος, είναι ένα από τα ακόμη σκοτεινά σημεία όπου η αφήγηση του Ηροδότου, και προφανώς οι μαρτυρίες των Μαραθωνομάχων πάνω στις οποίες στηρίχθηκε, αφήνουν ανεξήγητα –και για τούτο πολυσυζητημένα– κενά. Από τη στιγμή που σκοπός της απόβασης ήταν η Αθήνα, δεν μπορεί κανείς να καταλάβει ποια υπήρξε η δύναμη –ή η αδυναμία– που κρατούσε καθηλωμένο τον Πέρση στρατηγό στην άκρη του πεδίου, ανάμεσα στο έλος και τη θάλασσα, περιμένοντας προτού να επιτεθεί την εξάντληση των αποθεμάτων του τόπου και την άφιξη των Σπαρτιατών. Η παράλογη αυτή τακτική δεν είναι δυνατόν να αποδοθεί ούτε στο φόβο των Αθηναίων ούτε στην αδυναμία εκπόρθησης της υποτιθέμενης εξαιρετικά ισχυρής θέσης τους στον κάμπο, ανάμεσα στη θάλασσα και το Αγριελίκι, ή στις υπώρειες του τελευταίου αυτού λόφου. Σ' αυτήν την περίπτωση θα είχε ήδη αποχωρήσει. Αλλά ούτε η ελπίδα της μεταστροφής της κοινής γνώμης στην Αθήνα ή στο αθηναϊκό στράτευμα τη δικαιολογεί. Η συνηθισμένη εξήγηση, που συνδέει την καθυστέρηση με την κατάσταση στην πόλη και την αναμονή της ανατροπής της νεόκοπης δημοκρατίας, με τη βοήθεια των εσωτερικών αντιπάλων της, μόνο στην περίπτωση στρατιωτικής αποτυχίας του Μιλτιάδη θα μπορούσε να έχει κάποιο νόημα. Το βέβαιο ήταν, αντίθετα, ότι η καθυστέρηση ευνοούσε αποκλειστικά

Είναι χαρακτηριστικό του πνεύματος των μεταρρυθμίσεων του Κλεισθένη ότι δεν σώζεται ούτε μία στήλη της γενιάς των Μηδικών. Αυτή του Αριστίωνος από τη Βελανιδέζα του 520-510 π.Χ., νεότερο αντίγραφο της οποίας για πολλά χρόνια κοσμούσε τον Τύμβο των Αθηναίων, αποδίδει τη μορφή ενός ανδρός που έχει τον οπλισμό των Μαραθωνομάχων, φωτίζεται όμως ακόμα από το χαρμόσυνο ύφος των τελευταίων αρχαϊκών χρόνων.

τον αθηναίο στρατηγό, ο οποίος, έχοντας εξασφαλίσει το δρόμο για την Αθήνα, μπορούσε να περιμένει την έλευση των σπαρτιατικών ενισχύσεων.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι σχετικά μια υπόθεση που είχε διατυπωθεί παλαιότερα από τον J.A. Munro στην *Cambridge Ancient History*, σύμφωνα με την οποία ο βαθύτερος λόγος της στάσης αναμονής του Δάτη και συγχρόνως ο σκοπός της στρατηγικής του, την οποία πρέπει σύντομα να υποπτευθήκε, ίσως και να αντελήφθη ο Μιλτιάδης, ήταν η ακινητοποίηση της αθηναϊκής δύναμης σ' αυτή την άκρη της Αττικής, έως την πτώση της Ερέτριας. Ο Μαραθώνας δεν ήταν, δηλαδή, προγεφύρωμα ή παγίδα, αλλά μια κίνηση σκακιού. Προϋπέθετε τη διαίρεση του περσικού στρατού, ένα μεγάλο μέρος τού οποίου και σχεδόν ολόκληρο το ιππικό παρέμεναν –ολοκληρώνοντας το έργο τους– στην Ερέτρια, ενώ ολόκληρος ο αθηναϊκός στρατός βρισκόταν καθηλωμένος στην άκρη της Αττικής, περιμένοντας παθητικά την άλωση της συμμάχου πόλης και την επανένωση του περσικού στρατού για τη γενική επίθεση στο Φάληρο. Κάθε παραπέρα κίνηση του Μιλτιάδη θα άφηνε ανοιχτό το δρόμο για την Αθήνα, ενώ η υποχώρηση θα αποτελούσε ένδειξη αδυναμίας και θα ετοίμαζε το έδαφος για την προδοσία. Η θεωρία εξηγεί πολλά από τα κενά που αφήνει ανεξήγητα η συνήθης αποκατάσταση των γεγονότων: τη μακρά αναμονή του Δάτη, όπως και την απότομη απόφαση για δράση του Μιλτιάδη –την ίδια μέρα, στις 12 του μήνα, όταν φτάνει το μήνυμα για την πτώση της Ερέτριας– οπότε ζητά και πετυχαίνει, με τη βοήθεια του πολέμαρχου Καλλιμάχου και απ' ό,τι γνωρίζουμε μετά από σκληρή διαμάχη, τη συναίνεση των υπόλοιπων στρατηγών για την ανάθεση σ' αυτόν της διοίκησης των επιχειρήσεων, ανεξάρτητα από τη σειρά του. Ωστόσο τέσσερις ημέρες ακόμη θα περάσουν σε αναμονή, караδοκώνοντας τις κινήσεις των Περσών και ελπίζοντας ότι καθώς το νέο φεγγάρι πλησίαζε, ίσως προλάβαινε την άφιξη του φοβερού σπαρτιατικού στρατού. Ήταν, συμπτωματικά, την ημέρα της κανονικής σειράς τού Μιλτιάδη για τη στρατηγία, τη 16η Βοηδρομιώνος (η προηγούμενη στρατηγία είχε συμπέσει, χαρακτηριστικά, με την έναρξη της πολιορκίας της Ερέτριας, την 6η του μήνα) που έρχεται η είδηση: ο Αρταφέρνης, έχοντας συμπληρώσει την καταστολή της Ερέτριας με το συστηματικό χτένισμα της χώρας προς άγρην αιχμαλώτων που περιγράφει ο Πλάτων (*Μενέξενος* 240 a-214c, *Νόμοι* 698 b-d), σηκώνει τις άγκυρες για να ενωθεί με τον Δάτη, με τελικό στόχο το Φάληρο.

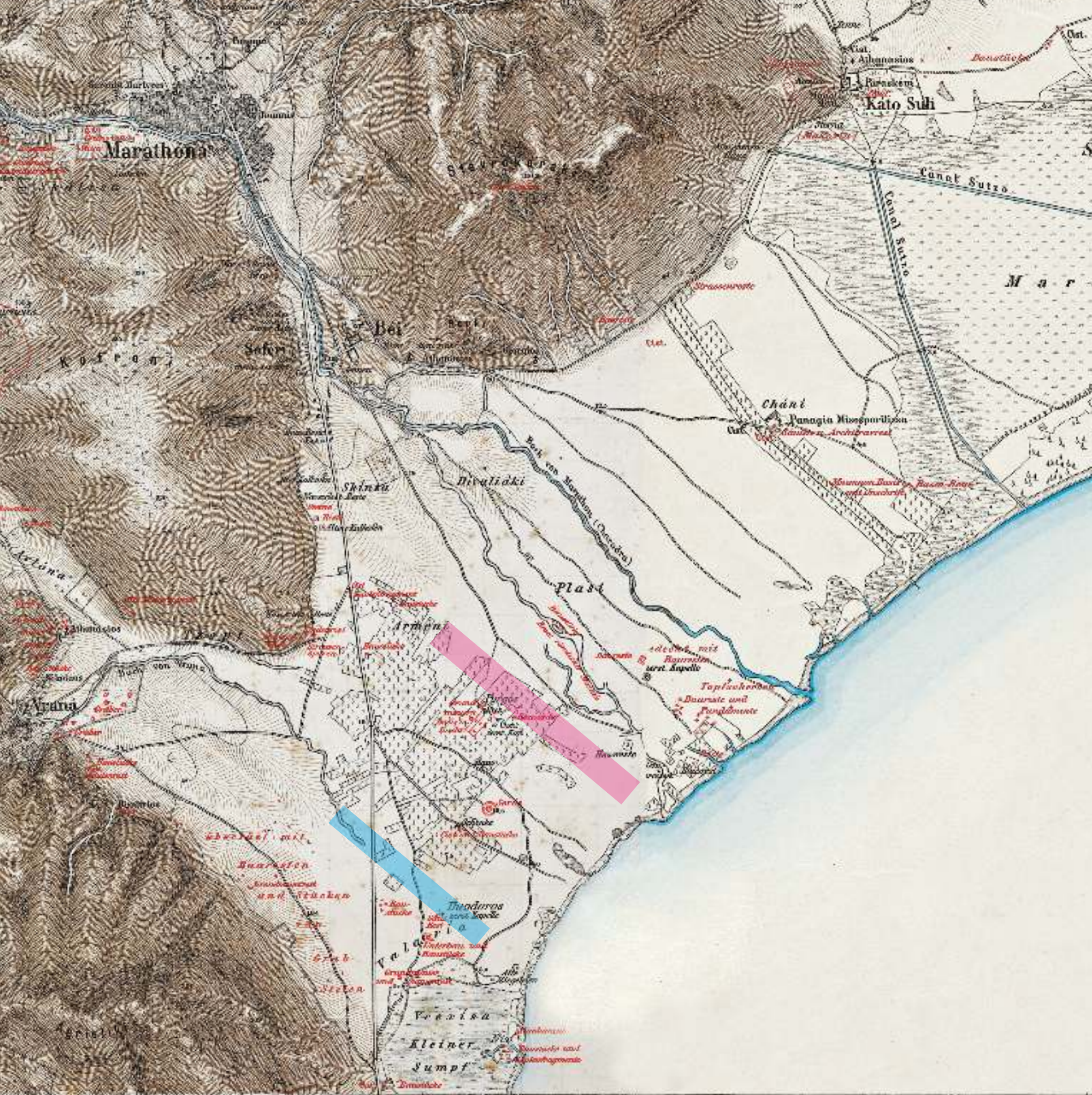
Η ώρα της αναμέτρησης με τον περσικό στρατό στον Μαραθώνα είχε έρθει. Καμιά καθυστέρηση δεν επιτρεπόταν πια. Η απόφαση δεν είχε συνεπώς να κάνει με την επίσημη σειρά του Μιλτιάδη στη στρατηγία, όπως ενίοτε υποστηρίζεται. Αυτός ήταν ένας τυπικός λόγος, που δεν είχε θέση στη σκέψη ενός στρατηγού. Αποφασιστικό ρόλο για τη λήψη της απόφασης έπαιξε (όπως μας πληροφορεί το περίφημο χωρίο του λεξικού του Σουίδα «χωρίς ιππείς») η είδηση που έφεραν, ανεβασμένοι στα δέντρα, οι ιώνες στρατιώτες του Δάτη, ότι εκείνη τη μέρα το ιππικό είχε αποχωρήσει και βρισκόταν αλλού. Η απουσία στην κρίσιμη στιγμή του περίφημου περσικού ιππικού, για τη συγκέντρωση και τη μεταφορά του οποίου τόσα είχε να μας πει ο Ηρόδοτος, και το οποίο τόσο σημαντικό ρόλο είχε παίξει στην επιλογή του Μαραθώνα, προβλημάτισε και προβληματίζει. Δεν θέλουμε να μπούμε στη λογική των περιεργων –η μια πιο παράδοξη από την άλλη– εξηγήσεων που κατά διαστήματα έχουν δοθεί, όπως για παράδειγμα ότι οι ιπποκόμοι που είχαν οδηγήσει τα άλογα στη βοσκή, ξεγελασμένοι (εκείνη ακριβώς τη νύχτα) από την απουσία της σελήνης, ξέχασαν να επιστρέψουν έγκαιρα, ή ότι λόγω ασυνεννοησίας των διοικήσεων του περσικού και του ιππικού, το ιππικό είχε αναλάβει (χωρίς να εξηγείται πώς πέρασε τις ελληνικές γραμμές) τον έλεγχο του παραλιακού δρόμου για την Αθήνα. Πρόκειται για υποθέσεις απίθανες που θέλουν να αγνοούν την παρουσία ενός στρατηγού της τάξεως του Δάτη. Το γεγονός είναι ότι η παρουσία του ιππικού στη μάχη περιορίζεται στα φαντάσματα των αλόγων που αναφέρει ο Πausanίας.

Ωστόσο, για τον Μιλτιάδη, η απουσία του ιππικού δεν σήμαινε τη διάλυση της εχθρικής παράταξης ή έστω την απαλλαγή από τον κίνδυνο πλευροκόπησης που θα διευκόλυνε την επίθεση. Ήταν το σημάδι ότι είχε ήδη αρχίσει η επιβίβαση των Περσών και ότι, αν ήθελε να αποφύγει την επανένωση του περσικού στρατού, η επίθεση δεν έπαιρνε πλέον αναβολή. Έτσι, όταν οι Πέρσες εκείνο το πρωί της 16ης του Βοηδρομιώνος κατέβηκαν, όπως συνήθως, και παρατάχτηκαν στον κάμπο, νότια από το ρέμα του Χάραδρου, κάτι είχε αλλάξει. Απέναντί τους βρήκαν αντιπαραταγμένους τους Έλληνες, έτοιμους για τη μάχη.

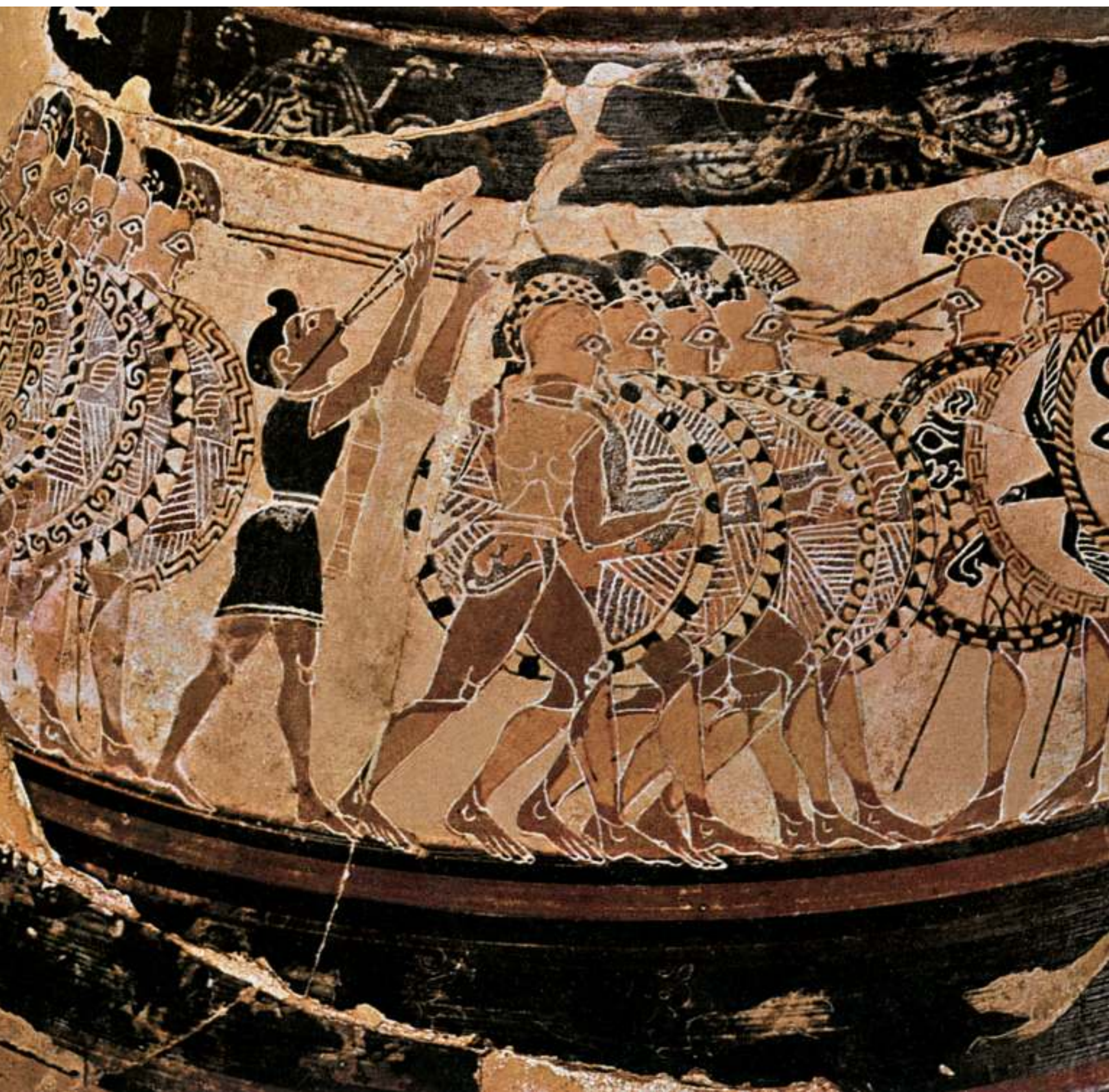
Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ

Στέκεσαι στη μέση του κάμπου και προσπαθείς με τα ξεφτίδια των πληροφοριών και με τη λογική σου –που δεν είναι αναγκαστικά η λογική εκείνων που έζησαν και έφτιαξαν τα γεγονότα– να ανασυνθέσεις την ιστορία της μάχης: την παράταξη, το ξεκίνημα, την τακτική των αντιπάλων και την πορεία της. Αρχίζοντας από το σκηνικό της σύγκρουσης, δεν υπήρξε έως σήμερα κανείς, ακόμη και ανάμεσα σε εκείνους που αμφισβήτησαν την ταύτιση του γνωστού τύμβου (τελευταία βλ. A. Mersch, *Klio*, 77, 1995 σσ. 55-64), που να μη συμφωνεί ότι η σύγκρουση έγινε σε κάποιο σημείο του κάμπου, ανάμεσα στη Βαλαρία, τον Βρανά και το Πλάσι, νότια του Χάραδρου, εκεί όπου βρίσκεται ο Σωρός. Οι διαφορές αφορούν βασικά τη διάταξη των παρατάξεων και εξαρτώνται –όπως είπαμε– από τη θέση του Ηρακλείου, στη Βαλαρία ή στον Βρανά. Σύμφωνα με την παλαιότερη υπόθεση του Leake και των σχολιαστών του Ηροδότου (How-Wells και Macan), που έχει ακόμη πολλούς υποστηρικτές (Pritchett, Hammond), η παράταξη των αντιπάλων οργανώνεται σε δύο γραμμές παράλληλες με την παραλία. Σύμφωνα με αυτήν οι Αθηναίοι καταλαμβάνουν την είσοδο του Βρανά, που ελέγχει το πέρασμα στην Αθήνα μέσα από τη Ραπεντώσα και τη Σταμάτα, αφήνοντας όμως ακάλυπτο το δρόμο της Παλλήνης. Το στρατεύμα εκτείνεται ανάμεσα στο Κοτρώνι και το Αγριελίκι, έτσι ώστε τα βουνά να καλύπτουν τα πλευρά του. Οι Πέρσες βρίσκονται απέναντί τους μπροστά στον Σωρό, έχοντας πίσω τους, σε απόσταση μόλις ενός χιλιομέτρου, την παραλία του Μαραθώνα. Δικαιολογείται έτσι η πληροφορία του Ηροδότου για την καταδίωξη του αθηναϊκού κέντρου «εις μεσογαίαν». Πιο πιθανή φαίνεται παρ' όλα αυτά σήμερα η παράταξη των αντιπάλων κάθετα ή, ακόμη καλύτερα, λοξά στην παραλία, με τους Αθηναίους να έχουν στα νώτα τους το Αγριελίκι και τους Πέρσες την παραλία του Πλάσι: οι Αθηναίοι θα έκλειναν το πέρασμα του παραλιακού δρόμου προς την Αθήνα, ανάμεσα στην παραλία και το Αγριελίκι, ενώ οι Πέρσες θα είχαν ακριβώς πίσω τους το ρέμα του Χάραδρου και στα μετόπισθεν το στρατόπεδό τους στη νότια άκρη του Μεγάλου Έλους. Σ' αυτή την περίπτωση είναι πιθανόν, αν και τούτο δεν συμπεραίνεται από τα κείμενα, ότι οι Αθηναίοι είχαν προβλέψει την προστασία των πλευρών τους από ενδεχόμενη αιφνιδιαστική επίθεση του ιππικού, με την κατασκευή ενός πασσαλοφράχτη.

Περισσότερο ίσως από τη θέση των αντιπάλων ενδιαφέρει η διάταξη των δυνάμεών τους. Δύο πράγματα πρέπει να απασχόλησαν εκείνο το πρωί τον Μιλτιάδη καθώς έβλεπε τον στρατό του να αναπτύσσεται στον κάμπο: ο κίνδυνος της υπερκέρασης και της κύκλωσης από τον μεγαλύτερο περσικό στρατό (οι Πέρσες πρέπει να ήταν λιγότεροι από διπλάσιοι, καθώς σε αντίθετη περίπτωση η κύκλωση των Αθηναίων θα ήταν αναπόφευκτη) και η κάλυψη των πλευρών από την πάντα ενδεχόμενη επίθεση του ιππικού. Αν οι Αθηναίοι υπολογίζονται σε 9.000, μαζί με τους Πλαταιείς σε 10.000, το μέτωπο της παράταξης –σε συνασπισμό τριών ποδών και με κανονικό βάθος οκτώ ανδρών– δεν ξεπερνούσε τα 1.500 μέτρα. Ο κίνδυνος κύκλωσης από την πολυαριθμότερη αντίπαλη παράταξη υποχρέωνε

Χάρτης της περιοχής του Μαραθώνα των E. Curtius – J.A. Kaupert (Karten von Attica, Bl. XVIII-XIX, Berlin 1904) όπου σημειώνονται οι θέσεις των αντιπάλων παρατάξεων, των Ελλήνων (μπλε χρώμα) και των Περσών (κόκκινο χρώμα).

τον στρατηγό να επεκτείνει το μήκος της δικής του γραμμής. Σε μια τέτοια πλάγια κίνηση πρέπει να οδηγήθηκαν αυτόματα και οι επικεφαλής των πτερών στην προσπάθεια να καλύψουν τα πλευρά τους. Το αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία ενός κενού στο κέντρο, το οποίο ανέλαβαν να συγκρατήσουν, απέναντι στο ισχυρό περσικό κέντρο, πολεμώντας πλάι πλάι επικεφαλής των φυλών τους, οι δύο μελλοντικοί πρωταγωνιστές της αθηναϊκής πολιτικής ζωής, ο Αριστείδης και ο Θεμιστοκλής. Η εξασθένηση του κέντρου, σε συνδυασμό με την ενίσχυση (σύμφωνα με την ελληνική πολεμική τακτική) της δύναμης κρούσης του δεξιού κέρατος, όπου βρίσκεται ο πολέμαρχος Καλλίμαχος επικεφαλής της φυλής του, της Αιαντίδας, και με την παρουσία των Πλαταιέων στο αριστερό, φαινόταν να προδιαγράφει από την αρχή την πορεία της σύγκρουσης.

Έτσι ήρθαν τα πράγματα και μετά από μία βδομάδα αναμονής, οι δύο παρατάξεις στέκονταν, επιτέλους, αντιμέτωπες. Στα οκτώ στάδια (περίπου 1.500 μ.) που, όπως λέει ο Ηρόδοτος τους χωρίζαν, μόλις θα διακρίνονταν για τους Έλληνες οι λεπτομέρειες της πυκνής βαρβαρικής γραμμής που έκλεινε τον ορίζοντα. Απέναντι σ' αυτό το ποικιλόχρωμο και θορυβώδες πλήθος, η συμπαγής σιωπηλή φάλαγγα πρέπει, αντίθετα, να φάνταζε από μακριά σαν ένα μπρούντζινο τείχος απειλητικά εκτυφλωτικό στον ήλιο που ανέτελλε. Έγιναν οι θυσίες –τα σφάγια– και βγήκαν ευνοϊκές. Το σύνθημα το έδωσε ο Μιλτιάδης απλώνοντας το χέρι.

Τρομακτική πρέπει να ήταν η φάλαγγα καθώς ξεκίνησε την πορεία στον κάμπο με τον στριγγό ήχο της φλογέρας να τονίζει τον αδυσώπητο ρυθμό της. Μια καταιγίδα, θαρρείς, που πλησιάζει αργά για να ξεσπάσει στα τελευταία 150-200 μέτρα, όσο το βεληνεκές των εχθρικών τόξων, σε ένα χείμαρρο που τα παρασέρνει όλα. Ήταν μια εικόνα πρωτόγνωρη που θα λειτουργεί παραλυτικά για τους βαρβάρους δεκαετίες αργότερα, όπως γνωρίζουμε από την *Κύρου Ανάβαση*. Ας φανταστούμε τώρα αυτή τη φάλαγγα να ορμά και να καλύπτει τρέχοντας (δρόμω) όχι τα 150 μ. αλλά και τα 1.500 μ. που τη χωρίζαν από τις γραμμές του αντιπάλου. Είναι η εικόνα που δίνει ο Ηρόδοτος «Οι Πέρσες», λέει, «νόμιζαν ότι οι Αθηναίοι είχαν τρελαθεί και όδευαν στον όλεθρο, καθώς τους έβλεπαν λίγους να τρέχουν χωρίς να έχουν ούτε ιππικό ούτε τοξότες. Αυτά σκέπτονταν οι βάρβαροι. Αλλά οι Αθηναίοι όρμησαν σε πυκνή τάξη και όταν συγκρούστηκαν με τους βαρβάρους πολέμησαν λαμπρά». Η πληροφορία φαίνεται απίστευτη ακόμα και για έναν επαγγελματικό στρατό. Δεν μιλάμε μόνο για τη φοβερή –εξοντωτική– για τους βαριά οπλισμένους οπλίτες σωματική καταπόνηση (ακόμα και οι ολυμπιακοί οπλιτοδρόμοι δεν είχαν να καλύψουν περισσότερα από δύο στάδια με μόνο την ασπίδα), αλλά κυρίως για την αναπόφευκτη διάσπαση της παράταξης, την καταστροφή ουσιαστικά της συνοχής της φάλαγγας. Μπορεί συνεπώς η τρελή αυτή κούρσα να έμεινε ιστορική και να συνδέθηκε με τη γιορτή των Βοηδρομίων. Ωστόσο, αν λάβει κανείς υπόψη ότι μόνο ο κίνδυνος πλευροκόπησης από το (ανύπαρκτο) ιππικό θα μπορούσε να τη δικαιολογήσει, δεν αποκλείεται να ανήκει και αυτή –όπως και τόσα άλλα– στο μύθο της μάχης.

Στη σύγκρουση που ακολούθησε οι Πέρσες και οι Σάκκες, τα εκλεκτά σώματα του περσικού κέντρου όπου παραδοσιακά ήταν συγκεντρωμένο το άνθος του στρατού, έκαμψαν, όπως αναμενόταν, με τον όγκο τους την αντίσταση και αφού διέρρηξαν τη λεπτή γραμμή της αθηναϊκής παράταξης, ανάγκασαν τους Αθηναίους να τραπούν σε φυγή προς το εσωτερικό (*ἐδίωκον ἐς τὴν μεσόγαιαν*), δηλαδή

Μια ιδιαίτερα υποβλητική εικόνα της πορείας της φάλαγγας στη μάχη με τη συνοδεία του αυλού παραδίδει ένα πολύ παλαιότερο αγγείο, η κορινθιακή οινόχνη Chigi του 640 π.Χ., που βρίσκεται στη Villa Giulia, Ρώμη.

προς το Αγριελίκι (ή τον Βρανά, αν η παράταξη ήταν σε λοξή θέση προς την παραλία). Αυτή ήταν και η πιο κρίσιμη στιγμή της σύγκρουσης. Καθώς τα πάντα είχαν εξαρτηθεί από την αντοχή του κέντρου, από τη στιγμή που αυτό διαλύθηκε, ο κίνδυνος για περικύκλωση και επακόλουθη καταστροφή και των δύο κέρατων του ελληνικού στρατού ήταν άμεσος. Ωστόσο στο μεταξύ οι Αθηναίοι και οι Πλαταιείς που κατείχαν τα κέρατα είχαν προλάβει να τρέψουν σε φυγή τους αντιπάλους και κλείνοντας την τσιμπίδα (συγκλίνοντας τα κέρατα) να συντρίψουν το νικηφόρο περσικό κέντρο. Όλα είχαν τελειώσει για τους Πέρσες. Ο πολύς χρόνος του Ηρόδοτου δεν πρέπει να ξεπέρασε τις λίγες ώρες.

Η μάχη ήταν φοβερή, γεμάτη κατορθώματα και θαύματα. Δεν μιλάμε για τη συγκλονιστική εντύπωση από τη θέα, στη θέση του συνηθισμένου αντιπάλου, ενός βάρβαρου πλήθους με άγνωστες στολές, κραυγές και όπλα, ούτε για το μέγεθος της σφαγής, ανήκουστο στους πολέμους ανάμεσα στις πόλεις, ή για την επιφάνεια των θεών και των ηρώων, για τους οποίους περισσότερα θα ειπωθούν στη συνέχεια. Το κλίμα αποδίδει ο Ηρόδοτος μέσα από το βίωμα ενός οπλίτη (αναφέρεται και το όνομά του), ο οποίος ξαφνικά τυφλώνεται στη θέα του φαντάσματος ενός μακρυγένη γίγαντα πολεμιστή, που τον προσπερνά σκοτώνοντας τον διπλανό του. Ωστόσο, ο μικρός, παρά τη σφοδρότητα της μάχης, αριθμός των Αθηναίων πεσόντων στο σημείο αυτό (ένα μεγάλο μέρος των 192 προέρχεται, όπως λέει ο ιστορικός, από τη δεύτερη –και ακόμη σφοδρότερη– φάση της μάχης μπροστά στα περσικά πλοία) δείχνει ότι η φάλαγγα διατήρησε σε όλη την πορεία της σύγκρουσης, ακόμη και στην υποχώρηση του κέντρου, την αρραγή ενότητά της.

Αναπαράσταση από τον Carl Robert του πίνακα της μάχης του Μαραθώνα στην Ποικίλη Στοά, που προσπαθεί να συνδυάσει την περιγραφή του περιηγητή Πανσανία με τις συμβάσεις της σύγχρονης ζωγραφικής. Η εικόνα μοιράζεται σε τρεις ζώνες και η δράση εξελίσσεται από τα δεξιά προς τα αριστερά σε τρία επεισόδια, όπως μια τραγωδία: Αρχίζει με τον Μιλτιάδη που δίνει το σύνθημα της επίθεσης (στο κατώτερο επίπεδο οι Πλαταιείς, που ξεχωρίζουν από τη βοιωτική ασπίδα), ακολουθεί στο κέντρο η σύγκρουση (διακρίνεται η μονομαχία του Επιζήλου με τον μυστηριώδη γίγαντα, ακόμα και ο ηρωικός σκύλος) και η φυγή των Περσών, αριστερά η μάχη στα πλοία. Στο ανώτερο επίπεδο βρίσκονται οι μεγάλοι θεοί και οι ήρωες που παρακολουθούν ή συμμετέχουν στη μάχη, ενώ στα δύο άκρα το άρμα του Ηλίου και η έφιππη Σελήνη δίνουν τα χρονικά όριά της. Ο Robert δεν έλαβε υπόψη το ανέκδοτο, για την καταδίκη σε πρόστιμο του ζωγράφου Μίκωνος επειδή παρέστησε τους Πέρσες πιο ψηλούς (προφανώς λόγω της υψηλής τιάρας) από τους Αθηναίους.

Αιχμές βελών και ακοντίων
από το πεδίο της μάχης.
Βρετανικό Μουσείο.

Είναι δύσκολο να πούμε αν ο Μιλτιάδης είχε απαρχής σχεδιάσει συστηματικά και πολύ περισσότερο αν, χωρίς την κατάλληλη, σκληρή, εκπαίδευση των πολιτών-οπλιτών και τα απαραίτητα μέσα επικοινωνίας, ήταν σε θέση να ελέγξει την πορεία της μάχης και να πετύχει τον ακριβή συντονισμό των απαιτούμενων κινήσεων του στρατού ή και ακόμη να αντιληφθεί την κρίσιμη στιγμή της κάμψης του κέντρου και να κατευθύνει αντίστοιχα τις κινήσεις των πτερών. Είδαμε πώς η γενική διάταξη, τόσο η πύκνωση των δυνάμεων στα κέρατα όσο και η εξασθένηση του κέντρου, υπήρξε το αυτόματο αποτέλεσμα της παράταξης απέναντι σε ένα ισχυρότερο αριθμητικά στράτευμα. Τα στοιχεία που οδήγησαν στη νικηφόρα εξέλιξη της μάχης είναι η πείρα που διέθετε ο Μιλτιάδης όσον αφορά την περσική τακτική, η οποία του επέτρεψε τη σωστή πρόβλεψη, η πεποίθησή του για τις δυνατότητες της ελληνικής φάλαγγας και η ικανότητά του να μετατρέψει σε όφελος τα μειονεκτήματά του.

Μετά τη νίκη, οι Αθηναίοι καταδίωξαν ανενόχλητοι από το ιππικό, που ούτε αυτή την κρίσιμη στιγμή παρουσιάζεται, τους ηττημένους φονεύοντάς τους έως τη θάλασσα (κόπτοντες ἐς ὃ ἐπὶ τὴν θάλασσαν), όπου εκείνοι ζήτησαν καταφύγιο στο οχυρό στρατόπεδο κοντά στα πλοία τους. Πολλοί, κυρίως εκείνοι του δεξιού κέρατος που είχαν, κατά την υποχώρησή τους, αποκοπεί από τη θάλασσα, πρέπει να χάθηκαν μέσα στον κάμπο και, ψάχνοντας το δρόμο για την παραλία, να πνίγηκαν ή να σφαγιάστηκαν μέσα στο μεγάλο έλος που και σήμερα τροφοδοτείται από τα νερά της Μακαρίας πηγής (βλ. Πανσ. Ι32.6: *ῥεῖ δὲ καὶ ποταμὸς ἐκ τῆς λίμνης*). Την εικόνα της σφαγής στο έλος, που παραλείπει ο Ηρόδοτος, την οφείλουμε στην περιγραφή από τον περιηγητή Πausανία (I. 15.4), μετά από 550 περίπου χρόνια, του περίφημου πίνακα της μάχης του Μαραθώνα, στην Ποικίλη Στοά της αθηναϊκής Αγοράς, έργο του Παναίνου, αδελφού ή ανεψιού του Φειδία, και του Μίκωνα (Αιλίαν. *Περὶ ζώων ἰδιότη.* 7.38). Τα τρία διαδοχικά επεισόδια της μάχης αναπτύσσονταν εκεί σε τρία επίπεδα καθ' ύψος ή σε παράταξη από αριστερά στα δεξιά του πίνακα: Δεξιά έβλεπες την κυρίως μάχη με τους Πλαταιείς και τους Αθηναίους, στο κέντρο, στο βάθος του πίνακα, τὰ δὲ ἔσω τῆς μάχης, τους Πέρσες που φεύγοντας έχουν χάσει το δρόμο και πέφτουν στο έλος, αριστερά τα φοινικικά πλοία και τους Έλληνες που καταδιώκουν σκοτώνοντας τους βαρβάρους που προσπαθούν να επιβιβαστούν.

Εκεί, δίπλα στα περσικά πλοία, ακολούθησε η δεύτερη και πιο άγρια σύγκρουση και, όπως λέει ο ίδιος συγγραφέας πιο κάτω (I 32 6), είναι στο σημείο αυτό που οι Πέρσες υπέστησαν τις μεγαλύτερες

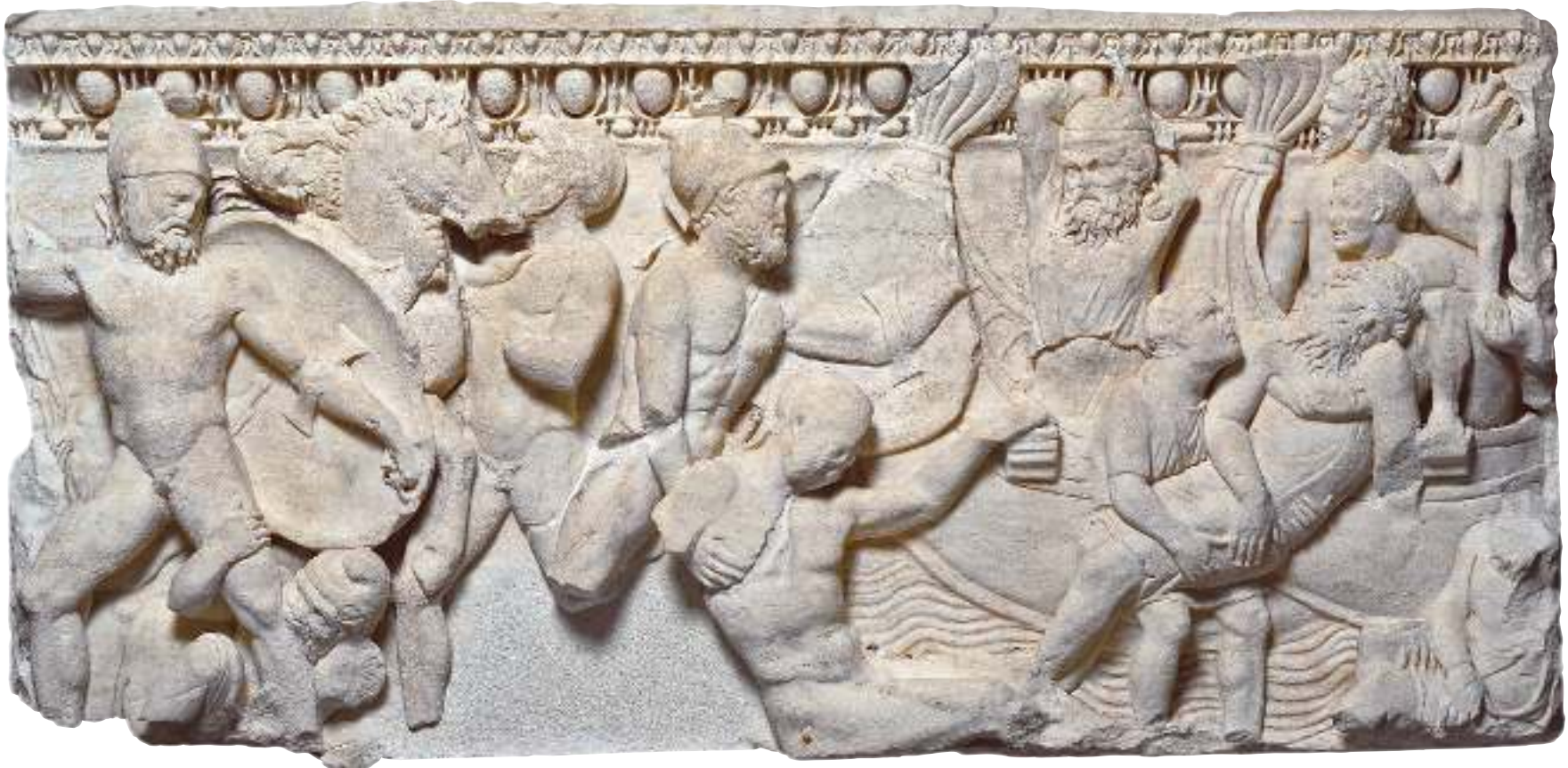
Μονομαχία Αθηναίου και Πέρση. Ουσιαστικά ο οπλίτης είναι έτοιμος να δώσει το τελευταίο χτύπημα στον Πέρση που έχει ήδη γονατίσει. Είναι χαρακτηριστικό της εικονογραφίας των Μηδικών ότι σε αντίθεση με τις μυθικές συγκρούσεις με Αμαζόνες ή Κενταύρους, ο αθηναίος οπλίτης ποτέ δεν υποκύπτει στον Πέρση. Από το εσωτερικό ερυθρόμορφης αττικής κύλικος του γραφέα του Τριπτολέμου. Βασιλικό Μουσείο του Εδιμβούργου. Γύρω στα 480 π.Χ.

απώλειες. Η προσπάθεια των Αθηναίων να ολοκληρώσουν τη νίκη τους καίγοντας τα πλοία, ή εμποδίζοντας με χέρια και με δόντια τον απόπλου, παίρνει στην περιγραφή του Ηροδότου, όπως και στην αναπαράσταση του επεισοδίου στη ρωμαϊκή σαρκοφάγο της Brescia, ομηρικές διαστάσεις, ξαναζωντανεύοντας στη φαντασία των συγχρόνων, όπως και αργότερα του κλασικιστικού ρωμαϊκού κόσμου, εικόνες της *Ιλιάδας*. Τη σκληρότητα της μάχης επιβεβαιώνει η πληροφορία για τον ηρωικό θάνατο εκεί (όχι στην κυρίως μάχη) του πολέμαρχου Καλλικράτη, που πεθαίνει όρθιος κατατρυπημένος από δόρατα (*περιπεπαρμένος δόρασι και νεκρός έστάθη*), του στρατηγού Στησίλεω Θρασύλου, αλλά και του Ξακουστού για το θάρρος και το πείσμα του αδελφού του Αισχύλου, του Κυνέγειρου, που προσπαθεί με χέρια και με δόντια να κρατήσει το εχθρικό πλοίο.

Τη θέση στο κρίσιμο σημείο καμπής (*τροπής*) της μάχης και της καταστροφής των Περσών σηματοδοτούσαν μέσα στον κάμπο δύο σημεία που αναφέρει ο Πανσανίας (I. 32.3-5): το μαρμάρινο τρόπαιο των Αθηναίων και ο ομαδικός τάφος, όχι κάποιος τύμβος αλλά ένα όρυγμα, όπου έθαψαν οι νικητές πρόχειρα τα σώματα των Περσών. Και τα δύο εντοπίζονται γύρω στο εκκλησάκι της Μεσοσποριτίσας. Είναι ένα ήρεμο ειδυλλιακό κομμάτι του κάμπου, όπου τίποτε μέχρι πριν από την πρόσφατη αναστήλωση του τροπαίου δεν θύμιζε την άγρια μάχη. Δίπλα στο λευκό εκκλησάκι της Παναγίας, ανάμεσα σ' αυτό και το εγκαταλελειμμένο λίθινο νεογοθτικό οινοποιείο του Σκουζέ που το κρύβει μια συστάδα από φοίνικες, βρέθηκαν από τον Eugene Vanderpool, εντοιχισμένα στα ερείπια ενός μεσαιωνικού πύργου, τα κομμάτια του τροπαίου που σήμερα εκτίθενται στο Μουσείο. Τη βεβαιότητα για τη θέση του τροπαίου έδωσε τελευταία η ανακάλυψη, από τον Μανόλη Κορρέ, της βάσης του μνημείου. Όχι μακριά από το σημείο αυτό, στο αμπέλι του Σκουζέ, και σε μια περιοχή που εκτείνεται ως τα έλη, είχε διαπιστωθεί παλαιότερα (από τον von Eschenburg) η ύπαρξη ενός μεγάλου αριθμού από λείψανα οστών, άτακτα θαμμένων, που φαίνεται ότι ανήκαν σε εκατοντάδες νεκρούς.

Όλα συνηγορούν για τον εντοπισμό εδώ του χώρου της τελικής καταστροφής των Περσών. Η θέση που είδε την κορύφωση της μάχης δεν μπορεί να ήταν άλλη από το πλούσιο περσικό στρατόπεδο του Δάτη, κοντά στο αγκυροβόλιο. Από το έλος το σημείο αυτό απέχει σήμερα περίπου 1.300 μ. Αλλά τόσα είναι η απόσταση και από την παραλία (στην αρχαιότητα όμως η θάλασσα πρέπει να ήταν πολύ πιο κοντά), όπου οι Πέρσες είχαν αράξει –σε 1.500 μ. κατά μήκος της– τα περίπου 300 πλοία τους. Από την άλλη πλευρά η απόσταση –λίγο μεγαλύτερη των τριών χιλιομέτρων– από τον τύμβο αποτελεί ένα λογικό όριο για την καταδίωξη από ένα στρατό με βαρύ οπλισμό. Στο σημείο αυτό, κοντά στο περσικό στρατόπεδο και στον τόπο επιβίβασης, εκεί όπου έλαβε χώρα το τελευταίο και πιο δραματικό επεισόδιο της μάχης, στήθηκε αργότερα –όπως ήταν φυσικό– το τρόπαιο. Εκεί όπου σκοτώθηκαν οι περισσότεροι από τους επιδρομείς θα περίμενε κανείς και τον κοινό τάφο τους. Πόσοι ήταν αυτοί παραμένει άγνωστο. Συστηματική ανασκαφή από τον Eschenburg δεν έγινε, ενώ υπάρχει σοβαρή υποψία ότι ο αριθμός των 6.400 Περσών που αναφέρει ο Ηρόδοτος, ο οποίος αντιστοιχεί ακριβώς στο 33πλάσιο των νεκρών Αθηναίων, δεν είναι απλώς συμβατικός αλλά και τελείως εκτός πραγματικότητας. Παρόλο που είναι φανερό ότι δεν υπήρξαν αιχμάλωτοι, αν γίνει δεκτός, θα σήμαινε την απώλεια περίπου του ενός τρίτου της περσικής δύναμης. Μόνο η απίθανη υπόθεση της ομαδικής εγκατάλειψης στη βιάση της επιβίβασης ενός μεγάλου μέρους του στρατού, θα έδινε την απάντηση σ' αυτήν την απορία και θα εξηγούσε την τελική επιτυχία της αποχώρησης των Περσών, το πώς δηλαδή κατάφεραν να επιβιβάσουν τον στρατό και το ιππικό τους και να καθελκύσουν τα πλοία, με την απώλεια μόνο επτά τριήρων, όπως ρητά αναφέρει ο Ηρόδοτος.

Την απάντηση στην απορία δίνει ενδεχομένως η ξαφνική εμφάνιση του ιππικού και η υποστήριξη που προσφέρει στην περσική οπισθοφυλακή κατά τη μάχη των πλοίων. Η απεικόνισή του στον πίνακα

Στην αττική σαρκοφάγο του Μουσείου της Brescia του 2ου αι. μ.Χ. έχουμε τη μοναδική σωζόμενη απεικόνιση της μάχης στα πλοία, αλλά και τη μοναδική πληροφορία για την παρουσία σ' αυτή του περσικού ιππικού. Η εικονογραφία –όπως και η περιγραφή– της φάσης αυτής της μάχης εμπνέεται γενικά από την Ιλιάδα, ωστόσο οι αντίπαλοι αναγνωρίζονται από τη βαρβαρική ενδυμασία και την κτηνώδη συμπεριφορά, π.χ. του Πέρση που δαγκώνει το πόδι του πρώτου σπλίτη από αριστερά.

της Ποικίλης Στοάς και στη σαρκοφάγο της Brescia μπορεί να ξαφνιάζει, δίνει όμως μια πιθανή –και τη μόνη λογική– εξήγηση για την απουσία του στην κυρίως μάχη καθώς και για την απόφαση του Μιλτιάδη να επιτεθεί. Ότι δηλαδή είχε ήδη αρχίσει η επιβίβαση του ιππικού, πρώτο στάδιο προετοιμασίας αναχώρησης του περσικού στρατού, με σκοπό είτε την οριστική εγκατάλειψη της επιχείρησης λίγο πριν από την άφιξη των Σπαρτιατών, είτε αντίθετα (όπως δέχεται ο Ηρόδοτος και οι περισσότεροι ερευνητές) την ολοκλήρωσή της με αιφνιδιαστική απόβαση το Φάληρο, τελικό στόχο του περσικού σχεδίου. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι όσο και αν βασιζόταν στον αιφνιδιασμό, στη σύμπραξη της πέμπτης φάλαγγας (αλλά ποιοι ήταν εκείνοι που θα εμπλέκονταν σε μια ήδη χαμένη υπόθεση;) ή στην πιθανή απουσία τειχών, η επιχείρηση δεν μπορούσε να είναι υπόθεση ενός αποδεκατισμένου στρατού.

Φαίνεται έτσι να αποκτά νέα επιχειρήματα η παλαιά θεωρία που βλέποντας ως μοναδικό σκοπό της απόβασης στον Μαραθώνα την ακινητοποίηση του αθηναϊκού στρατού μέχρι την ολοκλήρωση της κατάκτησης της Εύβοιας, έδινε μία και μοναδική εξήγηση για όλα τα κενά της αφήγησης του Ηρόδοτου που επισημάνθηκαν έως τώρα: τη μακρόχρονη αδράνεια της περσικής δύναμης στον Μαραθώνα, την απουσία του ιππικού στη μάχη, την ταχύτητα της επιβίβασης, τέλος το περίφημο «σήμα τής ασπίδος» που δόθηκε στο στόλο από κάπου στην ξηρά, ειδοποιώντας ότι όλα είναι έτοιμα για την παράδοση της Αθήνας, μια ιστορία προδοσίας που αφηγείται ο Ηρόδοτος, απορώντας και ο ίδιος για τη σύνδεσή της με τους Αλκμαιωνίδες. Πραγματικά η απόπειρα κατά του Φαλήρου θα είχε νόημα μόνο

ως κοινή επιχείρηση του ενωμένου πλέον περσικού στόλου, στον οποίο και μόνο μπορεί να απευθυνόταν το σήμα της ασπίδος, όχι βέβαια σε ένα στρατό που έβγαινε ηττημένος με τα καράβια μισοάδεια από πολεμιστές, όπως αυτός του Δάτη. Για μας, που γνωρίζουμε τη μετέπειτα λαμπρή ιστορία του αθηναϊκού ναυτικού, παραμένει η απορία για το ρόλο του στόλου σε όλη αυτήν την ιστορία. Όχι ότι τα 50-70 αθηναϊκά πλοία θα μπορούσαν να αναχαιτίσουν την επίθεση, αλλά σίγουρα θα ήταν σε θέση να προκαλέσουν προβλήματα παρεμποδίζοντας ή παρακολουθώντας τις κινήσεις του περσικού στόλου, τόσο πριν από την απόβαση όσο και κατά τη βεβιασμένη επιβίβαση ή την πορεία του για το Φάληρο. Δεν αποκλείεται στην αφανή δράση τους να οφείλονται τόσο οι πληροφορίες για τις κινήσεις της περσικής δύναμης της Ερέτριας, που βοήθησαν τον Μιλτιάδη στην απόφαση για τη μάχη, όσο και το (ορατό μόνο από τη θάλασσα) σήμα της ασπίδας ή η κίνηση του στόλου προς το Σούνιο.

Πρόκειται για θέματα που δεν φαίνεται να απασχόλησαν τους αρχαίους ιστορικούς – όπως ήταν φυσικό από τη στιγμή που η μάχη από ένα ιστορικό γεγονός μετατράπηκε σε σύμβολο της ανωτερότητας της ελληνικής οπλιτικής φάλαγγας (του πολίτη-οπλίτη) πάνω στη βαρβαρική παράταξη, του δόρατος και του ξίφους απέναντι στο –βαρβαρικό– τόξο, αλλά και της παρατάξεως των αθηναίων οπλιτών απέναντι στην ανερχόμενη απειλή της θητικής ναυτικής μάζας.

Στην εξαιρετική παράσταση της μάχης στη σύγχρονη (χρονολογείται στη δεκαετία 490-480 π.Χ.) μελανόμορφη λήκυθο του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, την αίσθηση της αμεσότητας της βιωμένης σύγκρουσης δίνει η επαναλαμβανόμενη μορφή του τοξότη και η απειλητική παρουσία και το μέγεθος του βέλους, που κυριολεκτικά κυριαρχεί στην εικόνα, όπως και στη μνήμη των Αθηναίων που έζησαν τη μάχη. (Βλ. ανάπτυγμα στις επόμενες σελίδες.)

Ο ΜΑΡΑΘΩΝΟΔΡΟΜΟΣ

Την πιο μακρόχρονη δόξα για τον Μαραθώνα και –ίσως για πολλούς στον σημερινό ενοποιημένο κόσμο– τη μοναδική μνεία του ονόματος του χώρου, διατήρησε ζωντανή –χάρη στην ένταξή του απαρχής στους αναγεννημένους Ολυμπιακούς αγώνες– ένα συγκινησιακά ιδιαίτερα δυνατό (έστω και αμφισβητούμενο ως προς την ιστορικότητά του) γεγονός, αυτό του μαραθωνοδρόμου αγγελιοφόρου τής νίκης που οπλισμένος φτάνει τρέχοντας στην Αθήνα, για να αφήσει την τελευταία του πνοή μαζί με τη νικηφόρα κραυγή *νενικήκαμεν* μπροστά στο πρυτανείο. Οι πληροφορίες της αρχαίας παράδοσης είναι ωστόσο λιγοστές και όλες μεταγενέστερες, από μια εποχή που ο Μαραθώνας είχε ήδη περάσει στον κόσμο του θρύλου.

Ο πρώτος που αναφέρεται σ' αυτόν τον μαραθωνοδρόμο είναι ο Ηρακλείδης Ποντικός (Wehrli fr. 156), ιστορικός και περιηγητής του 4ου αι. π.Χ., ο οποίος τον ονομάζει Θέρσιππο και λέει ότι καταγόταν από το δήμο της Ερχιάς (τα σημερινά Σπάτα), ενώ σύμφωνα με τον ίδιο οι περισσότεροι του έδιναν το ταιριαστό όνομα του Ευκλέα. Την πληροφορία μεταφέρει ο Πλούταρχος (*Ἡθικά* 347c):

Τὴν τοίνυν ἐν Μαραθῶνι μάχην ἀπήγγειλεν, ὡς μὲν Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός ἱστορεῖ, Θέρσιππος ὁ Ἐρχιεύς· οἱ δὲ πλείστοι λέγουσιν Εὐκλέα δραμόντα σὺν τοῖς ὅπλοις θερμὸν ἀπὸ τῆς μάχης καὶ ταῖς θύραις ἐμπεσόντα τῶν πρώτων τοσοῦτον μόνον εἰπεῖν «χαίρομεν» εἴτ' εὐθὺς ἐκπνεῦσαι.

Ο Λουκιανός πάλι (*Ὑπὲρ τοῦ ἐν τῇ προσαγορεύσει πταίσματος*) τον ονομάζει Φιλιπίδη, συγχέοντάς τον προφανώς με τον ημεροδρόμο Φειδιππίδη που είχε σταλεί στη Σπάρτη πριν από τη μάχη. Παρόμοιες ιστορίες αφηγούνταν εξάλλου και για άλλους τοπικούς δρομείς, όπως για τον Πλαταιέα Ευχίδα που έφερε το μήνυμα της νίκης από τις Πλαταιές στους Δελφούς και πέθανε στην επιστροφή (Πλουτ. *Ἀριστ.* 20.4-6). Η ιστορία έχει ανθρώπινο μεγαλείο αλλά είναι πολύ πιθανόν ότι δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Ένας δρομέας δεν θα μπορούσε να διανύσει αυτή την απόσταση σε λιγότερο από τρεις ή και πέντε ώρες, πολύ περισσότερο κάποιος που μόλις έβγαινε από μια σκληρή πολεμική αναμέτρηση. Εξάλλου, ούτε οι ιππείς έλειπαν, ούτε –όπως γνωρίζουμε από τον *Αγαμέμνονα* του Αισχύλου και από τα πολεμικά εγχειρίδια– οι πυρές ή άλλα μέσα οπτικού τηλεγράφου για την αναγγελία μιας νίκης ή μιας εισβολής. Ως πραγματικό πρόδρομο του ολυμπιακού Μαραθωνίου πρέπει μάλλον να θεωρήσουμε τη γνωστή από παραστάσεις οπλιτοδρομία και για την απόσταση τον *δολιχο*, ένα δρόμο 4 σταδίων ή 4,6 χιλιομέτρων.

Αδιάφορο αν είναι αληθινή ή φανταστική, η ιστορία του μαραθωνίου δρομέα μεταφέρει στους αιώνες ένα σπουδαίο μήνυμα για την ανθρώπινη ικανότητα να ξεπερνά, δικαιώνοντας με αυτό και μόνο τον τρόπο την ύπαρξή της, τους περιορισμούς των υλικών εμποδίων και τα όρια των ανθρωπίνων δυνατοτήτων και αντοχών. Το γνώριζε, αν και το πλήρωσε με τη ζωή του, ο άγνωστος μαραθωνομάχος, το γνώριζε και ο πρώτος νικητής του αναγεννημένου, το 1896, ολυμπιακού Μαραθωνίου, ο Μαρουσιώτης Σπύρος Λούης. Πολύ λιγότερο ενδιαφέρουν τα ζητήματα που τόσο απασχόλησαν τους νεότερους, όπως εκείνο της τεκμηρίωσης της ακριβούς απόστασης της διαδρομής –των 40 (όπως αρχικά ίσχυσε) ή των 42 χιλιομέτρων (όπως καθιερώθηκε το 1928)– και της πορείας την οποία θα ακολούθησε ο δρομέας, αν δηλαδή ήταν αυτός ο ανετότερος δρόμος μέσω Νέας Μάκρης - Παλλήνης ή ο συντομότερος δρόμος, όπως όχι λίγο υποστηρίζουν, μέσω της Πεντέλης.

Η ταφική στήλη του σπλιτοδρόμου, που χρονολογείται περίπου δέκα χρόνια πριν από τη μάχη του Μαραθώνα, δίνει μορφή στον ωραίο μύθο του σπλίτη που ξεψυχάει συγχρόνως με την αναγγελία της νίκης. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Η ΕΠΟΜΕΝΗ ΜΕΡΑ

Δεν πρόλαβαν οι Αθηναίοι να αναπαυθούν από τη μάχη, ούτε ως φαίνεται να θάψουν τους νεκρούς, όταν η άμεση απειλή κατά της Αθήνας τους ανάγκασε να σπεύσουν στο άστυ. Πόσο να ευσταθούν οι φόβοι που τόσο απασχολούν τον Ηρόδοτο, δεν γνωρίζουμε. Πόσοι ήταν και ανάμεσα σε ποιους πρέπει να αναζητηθούν οι νοσταλγοί της τυραννίας και του υπέργηρου κληρονόμου της αρχής του Πεισιστράτου; Είναι δυνατόν διορατικοί πολιτικοί, όπως οι Αλκμαιωνίδες, στους οποίους η πόλη χρωστούσε την αναγέννηση και το λαμπρό δημοκρατικό μέλλον της, να αναζητήσαν στήριγμα για τη φιλολαϊκή πολιτική τους στον Μεγάλο Βασιλέα; Ακόμη περισσότερο, είναι δυνατόν να υπήρχαν εχέφρονες άνθρωποι στην Αθήνα, όπου η είδηση της νίκης είχε ήδη φτάσει, οι οποίοι θα έβλεπαν ακόμη τη δυνατότητα μιας περσικής απόβασης στο Φάληρο; Από την άλλη πλευρά, είναι δυνατόν να μην είχαν κάποια βάση, να οφείλονταν δηλαδή στη δυσφημιστική εκστρατεία των αντιπάλων, όλες εκείνες οι φήμες για συνωμοσία που φαίνεται να παραλύουν τους Αθηναίους στην είδηση της απόβασης, κατά την αναμονή στο στρατόπεδο του Μαραθώνα, ακόμα και τη στιγμή της φυγής των Περσών με την οποία συνδέεται από τον Ηρόδοτο το προδοτικό σήμα της ασπίδας; Πρέπει να αναζητήσουμε πίσω από όλα αυτά το σατανικό μυαλό ενός Θεμιστοκλή που θα κινεί τα νήματα της πολιτικής ολόκληρη την επόμενη δεκαετία;

Το γεγονός είναι ότι ο Μιλτιάδης, είτε γιατί γνωρίζει για την ενίσχυση του περσικού στρατού είτε γιατί δεν θέλει να αφήσει τα πράγματα στην τύχη, σπεύδει αμέσως μετά τη μάχη, με ολόκληρο τον στρατό, σε βοήθεια του άστεως. Η υπόθεση που θέλει εκείνο τον στρατό, μετά τη δραμαία επίθεση, τη διπλή μάχη (στον τύμβο και στα πλοία) και την καταδίωξη των Περσών, να ανασυντάσσεται και να φτάνει την ίδια μέρα, όπως λέει ο Ηρόδοτος, από το Ηράκλειο του Μαραθώνος στο Ηράκλειο του Κυνοσάργους, δείχνει σε ποιο βαθμό ο μύθος του Μαραθώνα μάς παρασύρει να δεχτούμε το αδύνατο στον άνθρωπο. Το είδαμε άλλωστε στην ιστορία του Φειδιππίδη που πετάει σε μια μέρα στη Σπάρτη, και του μαραθωνοδρόμου που ξεψυχάει φέρνοντας το μήνυμα της νίκης.

Στον Μαραθώνα είχε παραμείνει ο Αριστείδης, επικεφαλής της φυλής του, της Αντιοχίδος. Είναι αυτός ο αδέκαστος, στον οποίο ανατέθηκε τιμητικά (την επόμενη χρονιά θα εκλεγεί επώνυμος άρχων) η φύλαξη των αιχμαλώτων και των πλούσιων λαφύρων από χρυσά και ασημένια σκεύη, και από πλουμιστά υφάσματα του περσικού στρατοπέδου. Είναι ο ίδιος που ανέλαβε και την ταφή των νεκρών και υποδέχθηκε τους δύο χιλιάδες Σπαρτιάτες που έφτασαν την επομένη, μετά την πανσέληνο, καλύπτοντας με καταπληκτική ταχύτητα την απόσταση από την Αθήνα, ίσα ίσα για να προλάβουν να δουν τους νεκρούς Πέρσες και να θαυμάσουν το μεγαλείο της νίκης, μια πρώτη –πιθανώς πρωθύστερη– αναγνώριση της αθηναϊκής ισχύος από τον μελλοντικό αντίπαλο. Στην πρώτη αυτή εμφάνιση του αρχετύπου του Αριστείδη ως του αδέκαστου εκείνου πολιτικού, η παράδοση θα αντιπαραθέσει με τρόπο διαλεκτικό την ιστορία του άπληστου δαδούχου Καλλία, του λακκόπλουτου, όπως τον ονόμασαν οι κωμικοί από το θησαυρό που κάποιος πέρσης αιχμάλωτος του υπέδειξε σε μια μάταιη προσπάθεια να σώσει τη ζωή του.

Ο όγκος της δουλειάς και η απειλή της ζέστης –είμαστε ακόμη μέσα Σεπτέμβρη–, περισσότερο από το μίσος και την περιφρόνηση εξηγούν ίσως (αν δεν δικαιολογούν) τον πρόχειρο και υποτιμητικό

ΣΤΙΣ ΕΠΟΜΕΝΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ: Ο Σωρός του Μαραθώνα, στον οποίο αναγνωρίζεται ο Τύμβος των Αθηναίων, διατηρεί, μέσα στο ήρεμο τοπίο, την ανάμνηση της φοβερής σύγκρουσης.

τρόπο της ομαδικής ταφής των Περσών. Είναι γνωστό ότι οι 192 νεκροί αθηναίοι Μαραθωνομάχοι τάφηκαν στο πεδίο της μάχης. Είναι ένα στοιχείο που τονίζεται ιδιαίτερα από τον Θουκυδίδη (2.34), με αφορμή την ταφή στο *Δημόσιο Σήμα* (που όμως δεν υπήρχε πριν από τον Κίμωνα) των πεσόντων του πρώτου έτους του Πελοποννησιακού πολέμου. Γι' αυτόν, και προφανώς για όλους τους συγχρόνους του Περικλέους, τούτο ήταν η αναγνώριση της «άνδραγαθίας» των Μαραθωνομάχων. Το επαναλαμβάνει και ο Πausanίας, συμπληρώνοντας ότι ο ίδιος είδε τους τάφους με τις στήλες των πεσόντων κατά φυλές (I.21) και πιο πέρα (δεν αναφέρει απόσταση) τον τάφο των Πλαταιέων και των απελευθερωμένων δούλων.

Για τη μορφή των τάφων ο περιηγητής δεν δίνει λεπτομέρειες. Η ταύτιση του Σωρού, που ξεχώριζε πάντα για το μέγεθός του –είχε ύψος 9 και διάμετρο 50 μέτρων– ανάμεσα στους σωζόμενους ακόμη τον 19ο αιώνα μικρότερους τύμβους, είχε συζητηθεί από τον Leake και είχε ερευνηθεί ανασκαφικά από τον Schliemann. Καθιερώθηκε όμως μόνο μετά την ανασκαφή του Βαλέριου Στάη το 1890-1891, ο οποίος αποκάλυψε ένα παχύ στρώμα στάχτης, με τα σαθρά λείψανα από σκελετούς πεταμένους άτακτα στην πυρά, πάνω από την οποία, μετά την καύση, είχαν σκορπιστεί πολλά –γύρω στα τριάντα– μικρότερα αγγεία, κυρίως μελανόμορφα ληκύθια. Κοντά στο κέντρο του τύμβου βρέθηκε η γνωστή από τους περισσότερους αττικούς αρχαϊκούς τύμβους αύλακα προσφορών (*βόθρος*) με ίχνη φωτιάς και τα κατάλοιπα του *περιδείπνου*, που ακολούθησε την αποτέφρωση των νεκρών, ενώ σπασμένα αγγεία (τα περισσότερα πολύ παλαιότερα της μάχης) κάλυπταν όλο το μήκος της.

Πρόσθετη στήριξη όμως βρήκε η υπόθεση της ταύτισης στην ανακάλυψη μέσα στα χώματα του τύμβου και σε μια ακτίνα γύρω από αυτόν ενός αριθμού από αιχμές βελών. Λιγότερο βέβαιη είναι αντίθετα η ταύτιση με τον τάφο των Πλαταιέων ενός σύγχρονου δεύτερου, πολύ μικρότερου (ύψους 3 μ.) τύμβου με δέκα ταφές, δύο καύσεις και έναν παιδικό τάφο, που ανεσκάφη κοντά στο Μουσείο, σε απόσταση τριών χιλιομέτρων από τον Σωρό. Εκτός από την απόσταση, προβληματίζει εδώ η ποικιλία αλλά και ο άγνωστος –τελικά– αριθμός των ταφών, καθώς η ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε ποτέ.

Τα κτερίσματα από τις πυρές του τύμβου και τις ταφές του αμφισβητούμενου τύμβου των Πλαταιέων ήταν βιαστικά αγορασμένα αγγεία από τα τοπικά μαγαζιά, και κάποια παλαιά οικογενειακά κειμήλια από τα μέσα και το δεύτερο μισό του 6ου αιώνα, όπως η τριποδική πυξίδα με παραστάσεις θεών (Απόλλωνα, Αθηνάς και Ποσειδώνα) και η υδρία με τον Διόνυσο με τράγο στη μέση θιάσου σατύρων και μαινάδων, ή ο πολύ παλαιότερος (580/70 π.Χ.) κορινθιάζων αμφορέας του Σοφίλου με ζωφόρους λεόντων, πανθήρων και σφιγγών, που για τρεις γενιές πρέπει να βρισκόταν στην οικογένεια του νεκρού προτού να τοποθετηθεί στον τάφο του. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει, για την προέλευση και τη χρήση του αγγείου, μια ευβοϊκή τεφροδόχος κάλπη που, όπως υποτέθηκε, φύλασσε την τέφρα ενός από τους στρατηγούς, του Καλλίμαχου ή του Στησίλεω. Αινιγματικοί παραμένουν εν προκειμένω οι λόγοι που δεν επέτρεψαν την περισυλλογή αντίστοιχα των καταλοίπων και των υπόλοιπων πεσόντων.

Στην οινοχόη της Βοστώνης, η κλασική αντίληψη της μορφής έχει σχεδόν εξαϋλώσει τη βία της σύγκρουσης της παλαιότερης ληκύθου, σε μια απόλυτα αρμονική σύνθεση, όπου μόνο ένα μοναχικό βέλος διατηρεί την ανάμνηση του φοβερού βιώματος της μάχης. Του γραφέα του Σικάγου, 460-450 π.Χ.

Μια σπάνια τύχη έσωσε ως τις μέρες μας, στην άκρη της Πελοποννήσου, ένα μοναδικό γνήσιο μνημείο της μάχης. Πάνω στον τύμβο, ή δίπλα σ' αυτόν, μια σειρά από στήλες ανέγραφε κατά φυλάς, όπως ήταν το συνήθειο, τα ονόματα των πεσόντων. Η μοναδική στήλη από εκείνες που έστεφαν τον τύμβο βρέθηκε σε μια ρωμαϊκή έπαυλη της Πελοποννήσου, ιδιοκτησία του γνωστού μαραθώνιου πολυεκατομμυριούχου, ρήτορα και φίλου των αυτοκρατόρων, Ηρώδη του Αττικού. Η στιβαρή ορθογώνια στήλη από πεντελικό μάρμαρο, που επιστέφει ένα ισχυρό λέσβιο κυμάτιο, φέρει ως επικεφαλίδα με μεγάλα γράμματα, σε αραιή διάταξη, ώστε να καταλαμβάνει ολόκληρο το πλάτος του λίθου, το όνομα της Ερεχθίδος φυλής και ακολουθεί, πράγμα σπάνιο, πριν από τα ονόματα των πεσόντων, το πυκνογραμμένο επίγραμμα, ένα κανονικό ελεγειακό δίστιχο που εξυμνεί το κατόρθωμά τους: Η φήμη (λέει το επίγραμμα) που φτάνει στα πέρατα της φωτεινής γης, θα πληροφορηθεί την αρετή αυτών των ανδρών, πώς πέθαναν και πώς δόξασαν την Αθήνα, πολεμώντας τους Μήδους, λίγοι απέναντι σε πολλούς. Στη στήλη σώζονται 21 ονόματα. Ο συνολικός αριθμός των πεσόντων που, όπως υπολογίζεται με βάση το αρχικό ύψος της στήλης, είναι πιθανόν ότι ξεπερνούσε τους 25 ίσως και τους 28 άνδρες, συμφωνεί με τις αναμενόμενες απώλειες της Ερεχθίδος φυλής, η οποία πρέπει να ηγήθηκε της επίθεσης στο νικηφόρο δεξιό άκρο της παράταξης. Τα ονόματα (ένα όνομα ανά στίχο) είναι γραμμένα με τέτοιο τρόπο ώστε τα γράμματα να στοιχίζονται ανά δεύτερο στίχο, καθώς οι πλίνθοι σε έναν σφικτοδεμένο, σαν τη φάλαγγα των οπλιτών, ισοδομικό τοίχο, σύμφωνα με την παρομοίωση του Δημητρίου του Φαληρέα. Ποιοι να ήταν άραγε ο Δρακοντίδης, ο Αψηφής, ο Ξένων, ο Γλαυκράτης,

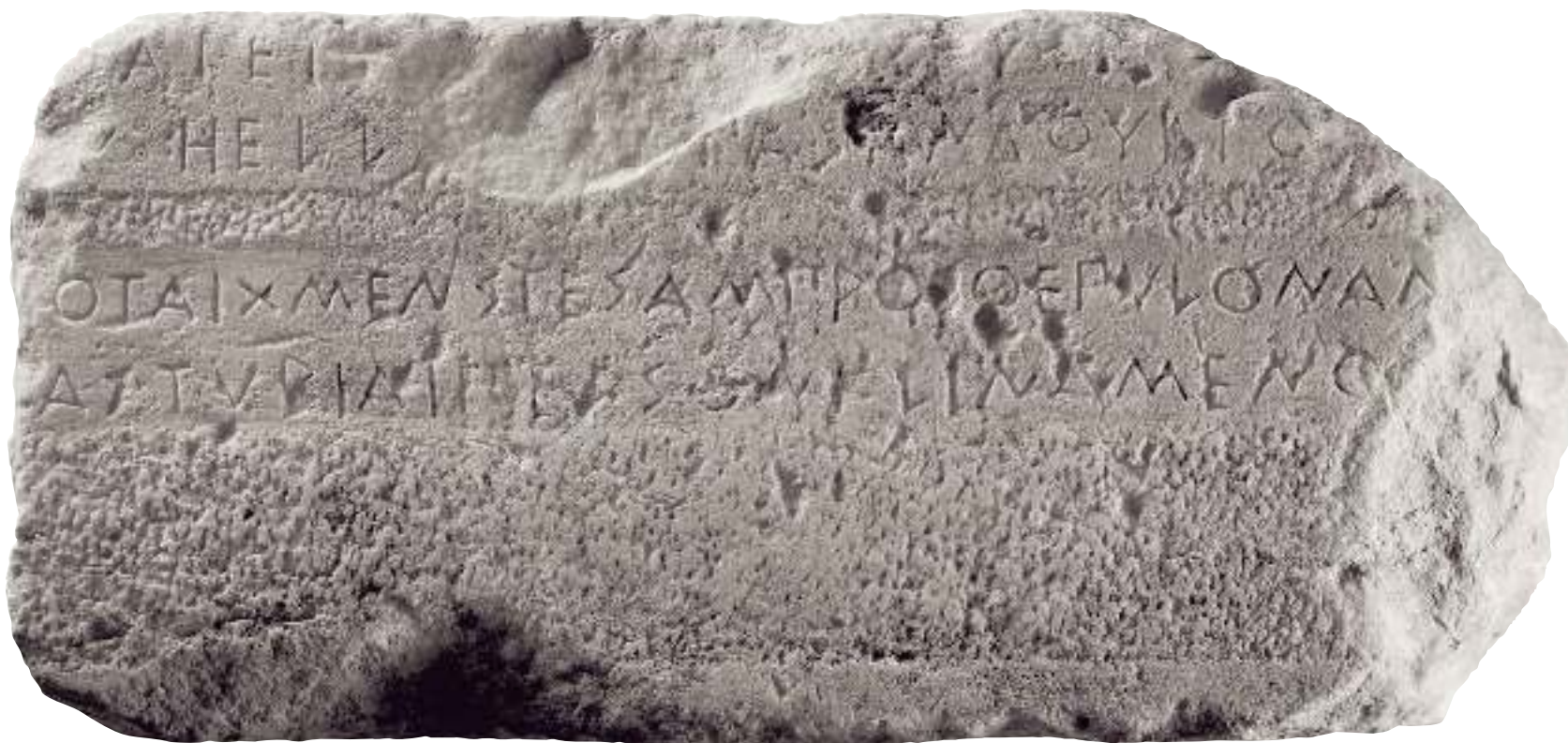

ο Τιμόξενος, ο Θέογνις, ο Διόδωρος, ο Ηξίας, ο Ευφρονιάδης, ο Ευκτήμων, ο Καλλίας, ο Αραιθίδης, ο Αντίας, ο Τόλμις, ο Θουκυδίδης, ο Δίος, ο Αμυνόμαχος, ο Λεπτίνης, ο Αισχραίος, ο Πήρων, ο Φαι-[δ]ρίας κανείς δεν ξέρει, ούτε έχει το πράγμα κάποια ιστορική σημασία, δεν πρέπει όμως να ξεχνιούνται.

Από ένα άλλο λαμπρό μνημείο, το κενοτάφιο που οι Αθηναίοι ίδρυσαν αμέσως μετά τα Μηδικά στο Δημόσιο Σήμα έξω από τις πύλες του αθηναϊκού Κεραμεικού προς τιμήν αυτών που έπεσαν στον αγώνα για την ελευθερία της Ελλάδας, σώζονται μόνο τα θραύσματα των επιγραμμάτων της βάσης (οι στήλες με τα ονόματα έχουν χαθεί). Ποιος δεν αναγνωρίζει, ωστόσο, την αναφορά στους Μαραθωνομάχους σ' αυτό που βρέθηκε στην Αγορά, που παραθέτουμε με τις συμπληρώσεις (σε αγκύλες), από τον B. D. Meritt;

ἐν ἄρα τοῖδ' ἀδάμ[ας ἐνὶ φρεσὶν θυμός], ὅτ' αἰχμὲν
στεσαμ πρόσθε πυλῶν ἀν[τία μυριάσιν,]
ἀγκίαλομ πρέσαι β[ολευσαμένοις ἐρικυδῆς]
ἄστν βίαι Περσόν κλινάμενο[ι στρατιάν]

(Αδάμαστο θάρρος είχαν στην καρδιά εκείνοι οι άνδρες / που μυριάδες εχθρούς αντιμετώπισαν μπροστά στις πύλες / κατατροπώνοντας τον στρατό των Περσών, όταν εκείνοι θέλησαν με τη βία να κάψουν την ξακουστή θαλασσινή πόλη τους).

Τμήμα της βάσης του μνημείου του Κεραμεικού για τους πεσόντες στα Μηδικά, που βρίσκεται στη Στοά Αττάλου. Διακρίνονται οι αρχές δύο επιγραμμάτων, πάνω για τους νεκρούς της Σαλαμίνας και κάτω γι' αυτούς του Μαραθώνα. Έχουν αναγνωριστεί τα θραύσματα άλλων έξι επιγραμμάτων.

Μεγάλη μελανόμορφη λοπάς, στο κέντρο εσωτερικά ένας περιδινούμενος ρόδακας.

Δύο απλά ακόσμητα αγγεία, μια κύλιξ και μία πυξίδα.

Αρχαϊκή τριποδική πυξίδα, με πλούσια εγχάραξη και πολυχρωμία, ένα από τα αρχαιότερα και ωραιότερα κτερίσματα των νεκρών του Μαραθώνα, φυλαγμένο για δεκαετίες στην οικογένεια. Κάθε πόδι της πυξίδας φέρει χωριστή παράσταση. Στα δύο πρώτα το θέμα είναι μια θεά τη στιγμή που επιβιβάζεται σε άρμα: στο πρώτο αναγνωρίζεται η Αθηνά και ο Ποσειδών που την αποχαιρετά με σηκωμένο το χέρι, στο δεύτερο, την άγνωστη θεά συνοδεύουν –σε δεύτερο επίπεδο, ανάμεσα στο άρμα και τα άλογα– ο Απόλλων κρούοντας τη λύρα και απέναντί του μια γυναικεία μορφή, πιθανότατα η Αρτεμις με ένα λουλούδι στο χέρι. Μπροστά στο άρμα διακρίνεται η καθισμένη μικροσκοπική μορφή ενός γέροντος. Το τρίτο πόδι είναι αφιερωμένο στον Απόλλωνα που τον περιστοιχίζουν πέντε στεφανωμένες γυναικείες μορφές, πιθανότατα Νύμφες, πάντα με το λουλούδι στο χέρι (530-520 π.Χ.). (Λεπτομέρειες στις δύο επόμενες σελίδες.)

Μελανόμορφη υδρία (του τύπου που ονομάζουμε κάλπιν). Στη μετόπη που καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος του σφαιρικού σώματος και στον ώμο του αγγείου κυριαρχεί η μορφή και το πνεύμα του Διονύσου. Στη μέση ο θεός, στεφανωμένος, κρατάει στο ένα χέρι τον κάνθαρο ενώ από το άλλο ξεπηδάει ο κισσός που θα αγκαλιάσει ολόκληρη την εικόνα. Τον συνοδεύουν, προβάλλοντας πίσω του, ο τράγος, δεξιά και αριστερά τα συμμετρικά –σχεδόν τελετουργικά– συμπλέγματα ενός ιθυφαλλικού σατύρου με μια μαινάδα στον ώμο. Του ζωγράφου του Νικοξένου, γύρω στο 500 π.Χ. (Στις επόμενες σελίδες ανάπτυγμα).

Το αρχαιότερο από τα αγγεία που βρέθηκαν θρυμματισμένα γύρω από την αύλακα των προσφορών του Τύμβου, είναι ο αμφορέας (σήμερα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο) του γραφέα Σοφίλου, του πρώτου από τους αθηναίους αγγειογράφους που υπέγραψε τα έργα του, γύρω στα 590-570 π.Χ., σχεδόν ένα αιώνα πριν από τη μάχη. Η λεπτολόγα, επηρεασμένη από τα κορινθιακά εργαστήρια, διακοσμητική διάθεση, που επιβάλλει την οργάνωση της επιφάνειας του αγγείου σε ζώνες και την κυριαρχία αυστηρά συμμετρικών, συχνά εραλδικών, σχημάτων, ξυπνά τη νοσταλγία για τα τολμηρά, συχνά αδέξια, αλλά σφύζοντα από ζωή σχήματα της προηγούμενης πρωτοαττικής τέχνης.

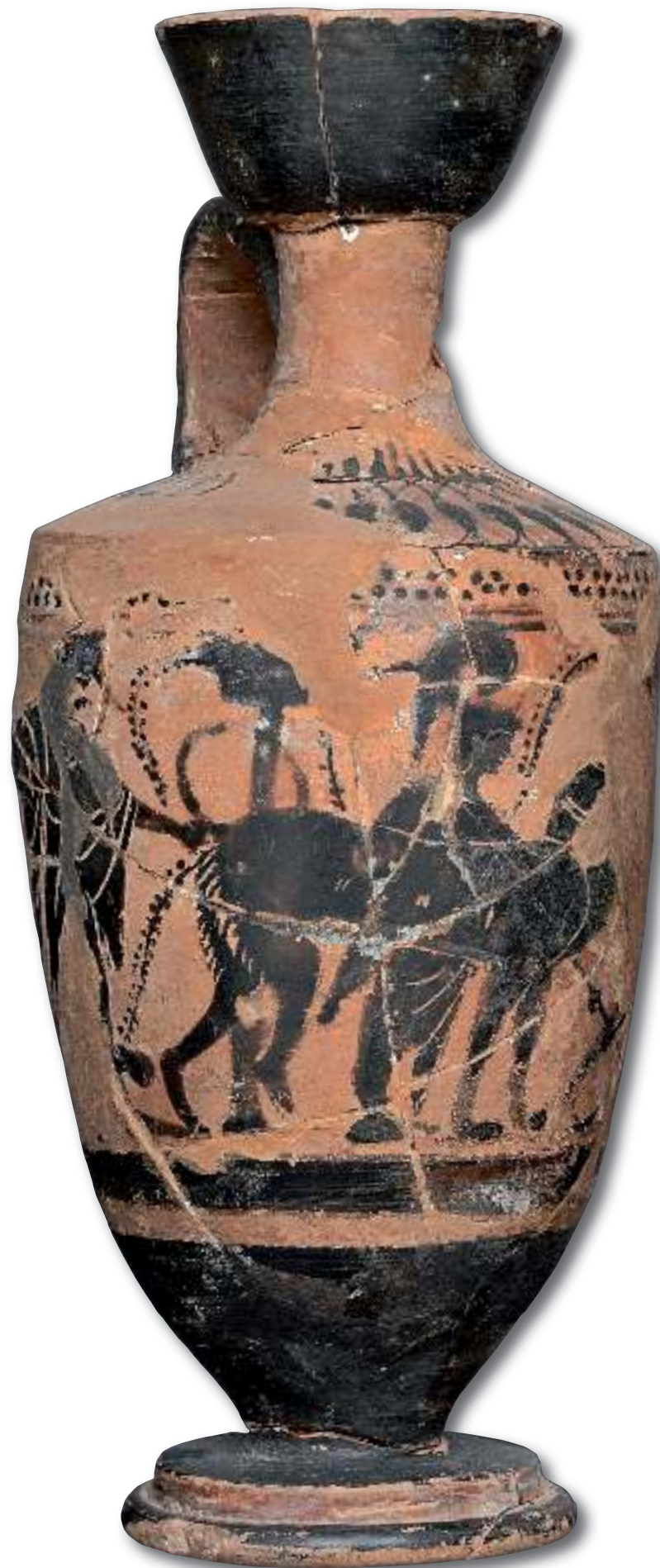
(ΣΕΛ. 134-139) Μια επιλογή από τα αγορασμένα επί τόπου, πολυάριθμα μελανόμορφα ληκύθια πρόχειρης, χειρωνακτικής εργασίας με μυθικές και διονυσιακές, συχνά δυσανάγνωστες, παραστάσεις, που βρέθηκαν σπαρμένα πάνω στο στρώμα της τέφρας των 192 Μαραθωνομάχων. ΠΑΝΩ: Παράσταση Διόνυσου με σάτυρο.

Παράσταση άρματος του Διονύσου και μαινάδας που χορεύει.

Ο Θησέας σκοτώνει τον Μινώταυρο.

Ο Ηρακλής καταβάλλει το λιοντάρι της Νεμέας με τη βοήθεια της Αθηνάς.

Λήκυθος με το άρμα του Διονύσου, που συνοδεύει
μαινάδα κροταλίζουσα και την υποδέχεται
μπροστά ο Ερμής με το κηρύκειο.

Λήκυθος με παράσταση
αρματοδρομίας.

Δύο ληκύθια: το πρώτο με
τη χαρακτηριστική ανθεμωτή
διακόσμηση, ενώ στο δεύτερο
το σχέδιο απλώς γεμίζει
το χώρο, χωρίς νόημα.

Ο διάδρομος και η θύρα δίνουν στον ειδικά διαμορφωμένο «Τύμβο των Πλαταιέων» την εντύπωση μυκηναϊκού τάφου. Ο ανασκαφέας διατήρησε μόνο το εξωτερικό κέλυφος του τύμβου, ενώ το εσωτερικό διαμορφώθηκε σε αίθουσα όπου διατηρούνται ορατοί οι έντεκα ανεσκαμμένοι τάφοι που άλλοτε σκέπαζε ο λιθωρός. Αμφιβολίες για την ταύτιση δημιουργεί η ποικιλία των τρόπων ταφής (καύσεις, ενταφιασμοί, εγχυτρισμός), που δεν ταιριάζει σε ένα πολυάνδριον, αλλά και η μεγάλη απόσταση από τον Τύμβο των Αθηναίων.

Δύο πινάκια από τον «Τύμβο των Πλαταιέων».

ΠΑΝΩ: Παράσταση συμπλεκόμενων σπλιτών που τρέχουν προς τα δεξιά. 520 π.Χ.

ΚΑΤΩ: Μαινάδα ή νύμφη που χορεύει ανάμεσα σε δύο σατύρους. Ενδιαφέρουσα η φιγούρα του αριστερού, ο οποίος φαίνεται να πηδάει στον αέρα συγχρόνως με τα δύο πόδια. Αρχές 5ου αι. π.Χ.

Λουτροφόρος. Στον ψηλό λαιμό δύο ιματιοφόρες γυναίκες με στεφάνια. Στο σώμα μόλις διακρίνεται το άρμα με τους νεονύμφους, που συνοδεύει ο Απόλλων (σώζεται η κιθάρα) και μια γυναίκα που κρατά λουλούδι. Την παράσταση πλαισιώνουν δύο ακόμη ανδρικές μορφές. 525-500 π.Χ.

ΠΑΝΩ: Κοτύλη από τον τάφο του υποτιθέμενου λοχαγού των Πλαταιέων Αρχία (σύμφωνα με τη μοναδική επιτάφια επιγραφή του τύμβου). ΚΑΤΩ: Μελαμβαφής πυξίδα (500-490 π.Χ.) από τον ίδιο τύμβο.

Δύο μελαμβαφείς μεσόμφαλες φιάλες των αρχών του 5ου αι. π.Χ., από τον «Τύμβο των Πλαταιέων».

Εννέα θραυσμένα μελανόμορφα ληκύθια και πινάκιο των αρχών του 5ου αι. π.Χ., από τον «Τύμβο των Πλαταιέων».

ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΝΙΚΗΣ

Την περηφάνια των Αθηναίων για τη μεγάλη νίκη που μόνοι αυτοί από –και για– τους Έλληνες κατήγαγαν κατά των βαρβάρων, δηλώνει το στεφάνι (τέσσερα φύλλα ελιάς) που από τότε κοσμεί το κράνος της Αθηνάς στα νομίσματα της πόλης της. Δεν αποκλείεται, όπως υποτέθηκε, η κουκουβάγια με ανοιγμένα φτερά που στολίζει τα περίφημα δεκάδραχμα του 486 π.Χ. να αναφέρεται στην επιφάνεια της θεάς στον Μαραθώνα, όπως είναι γνωστό ότι συνέβη πριν από τη μάχη στη Σαλαμίνα (Πλουτ. Θεμιστ. 12). Οι στίχοι του Αριστοφάνη (Σφήκες 1081-1086) θα ταίριαζαν το ίδιο καλά (ίσως καλύτερα) σε εκείνη τη μάχη.

*Εὐθέως γὰρ ἐκδραμόντες ξὺν δορὶ ξὺν ἀσπίδι
ἐμαχόμεσθ' αὐτοῖσι, θυμὸν ὀξίνην πεπωκότες,
στάς ἀνὴρ παρ' ἀνδρὶ ὑπ' ὀργῆς τὴν χελύνην ἐσθίων·
ὑπὸ δὲ τῶν τοξευμάτων οὐχ ἦν ἰδεῖν τὸν οὐρανόν.
Ἄλλ' ὅμως ἐωσάμεσθα ξὺν θεοῖς πρὸς ἐσπέραν.
Γλαῦξ γὰρ ἡμῶν πρὶν μάχεσθαι τὸν στρατὸν διέπτετο.*

Αλλά και την Ἄρτεμη τίμησαν οι Αθηναίοι προσθέτοντας δίπλα στην κουκουβάγια, στην οπίσθια όψη των τετραδράχμων που έκοψαν μετά τη μάχη, τη σελήνη στο χάσιμό της, προσωποποίηση της θεάς και, συγχρόνως, αναφορά στο χρόνο της μεγάλης μάχης.

Ελάχιστα, λιτά, όπως και οι τάφοι των Μαραθωνομάχων, είναι και τα πρώτα μνημεία της νίκης. Πρώτα έρχονται τα ιερά. Στην Ολυμπία, όπως το θέλει η μακραίωνη παράδοση του ιερού, είναι ο χώρος όπου οι πολεμιστές θα αφιερώσουν συμβολικά τον νικηφόρο οπλισμό τους και εκείνον του ηττημένου εχθρού. Τον Μαραθώνα αντιπροσωπεύουν δύο κράνη: ένα περσικό, ανάθημα των Αθηναίων από τα

Το χάλκινο κορινθιακό κράνος που, όπως μαρτυρεί η στικτή επιγραφή στο χείλος «Μιλτιάδες [ἀ]νέ[θε]κεν [τοῖ] Δί», ανέθεσε ο ίδιος στο ιερό του Διός στην Ολυμπία, αποτελεί πολύτιμο ατομικό κειμήλιο του στρατηγού της νίκης.

λάφυρα, με την επιγραφή «Ἀθηναῖοι Μέδον λαβόντες», ένα ελληνικό (κορινθιακό), με τη λιτή αφιέρωση του στρατηγού «Μιλτιάδες ἀνέθεκεν τοῖ Δίῳ», ένα για μας προσωπικό –και για τούτο ακόμα πιο συγκινητικό– ανάθημα. Ο χώρος της πανελληνίας διακήρυξης της αθηναϊκής νίκης (σύμφωνα πάντα με την παράδοση του ιερού) ήταν ωστόσο το ιωνικό ιερό των Δελφών. Ήδη στην είσοδό του, σε μια εξέδρα, υποδεχόταν τον προσκυνητή το σύνταγμα των ηρώων των αττικών φυλών, ενώ υψηλότερα, στη στροφή της Ιεράς οδού, πρόβαλλε ο αναστηλωμένος σήμερα δωρικός ναῖσκος, όπου φυλάσσονταν τα αναθήματα των Αθηναίων. Στην προέλευση των αναθημάτων (ίσως και στην οικοδόμηση του ναού) από τη δεκάτη των λαφύρων της μάχης αναφερόταν η σύντομη επιγραφή στην παρακείμενη μικρή τριγωνική πλατεία: Ἀθηναῖοι τοῖ Ἀπόλλωνι ἀπὸ Μέδον ἀκροθίνια. Αντίστοιχα οι μετόπες του ναῖσκου εξιστορούσαν τους ἄθλους των δύο ηρώων, που κατεξοχὴν συνδέονταν με τον Μαραθώνα, του πανελληνίου ἥρωα Ηρακλή και του Θησέα, ο οποίος εκφράζει το πνεύμα της ανερχόμενης δύναμης της Αθήνας. Παρόμοια και οι Πλαταιεὶς ἀπὸ τα λάφυρα της μάχης θα αφιερώσουν ένα ναὸ στην Ἀρεΐα Αθηνά.

Αυτό υπήρξε η αρχή. Τα μεγάλα μνημεία που θα διακονίσουν τη δόξα του Μαραθώνα ανήκουν στην επόμενη γενιά, εκείνη του γιου του Μιλτιάδη, του Κίμωνα.

Το ανάθημα της πόλεως των Αθηναίων στον Ολύμπιο Δία είναι ένα χάλκινο κωνικό ανατολίτικο κράνος, ἀπὸ τα λάφυρα των ηττημένων Περσών. Το ίδιο λιτή με την προηγούμενη είναι η στικτή επιγραφή στη βάση του κράνους: «Διὶ Ἀθηναῖοι Μέδον λαβόντες».

ΣΤΙΣ ΕΠΟΜΕΝΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ: Ο κομψὸς δωρικός ναῖσκος του θησαυροῦ των Αθηναίων, που δεσπόζει στη στροφή της Ιεράς οδού του δελφικού ιερού, κτίστηκε, ὡπως ἔχει υποτεθεί, με τη δεκάτη των λαφύρων του Μαραθώνα, ως ευχαριστήριο στον θεὸ Ἀπόλλωνα, αν και πολλοὶ τοποθετοῦν την ἰδρυσή του νωρίτερα, στην τελευταία δεκαετία του 6ου αι. π.Χ. Χαρακτηριστικό της περηφάνιας της νέας δημοκρατίας είναι ὅτι οι μετόπες της προσόψεως και της ορατῆς ἀπὸ την Ιερά οδὸ πλευράς του θησαυροῦ ἦταν αφιερωμένες στους ἄθλους και την αμαζονομαχία του αθηναίου ἥρωα Θησέα, ο οποίος εἶχε οδηγήσει τους Αθηναίους στον Μαραθώνα. Οι ἄθλοι του πανελληνίου ἥρωα Ηρακλή περιορίζονταν ἀντίθετα στις υπόλοιπες, ουσιαστικά ἀθέατες πλευρές.

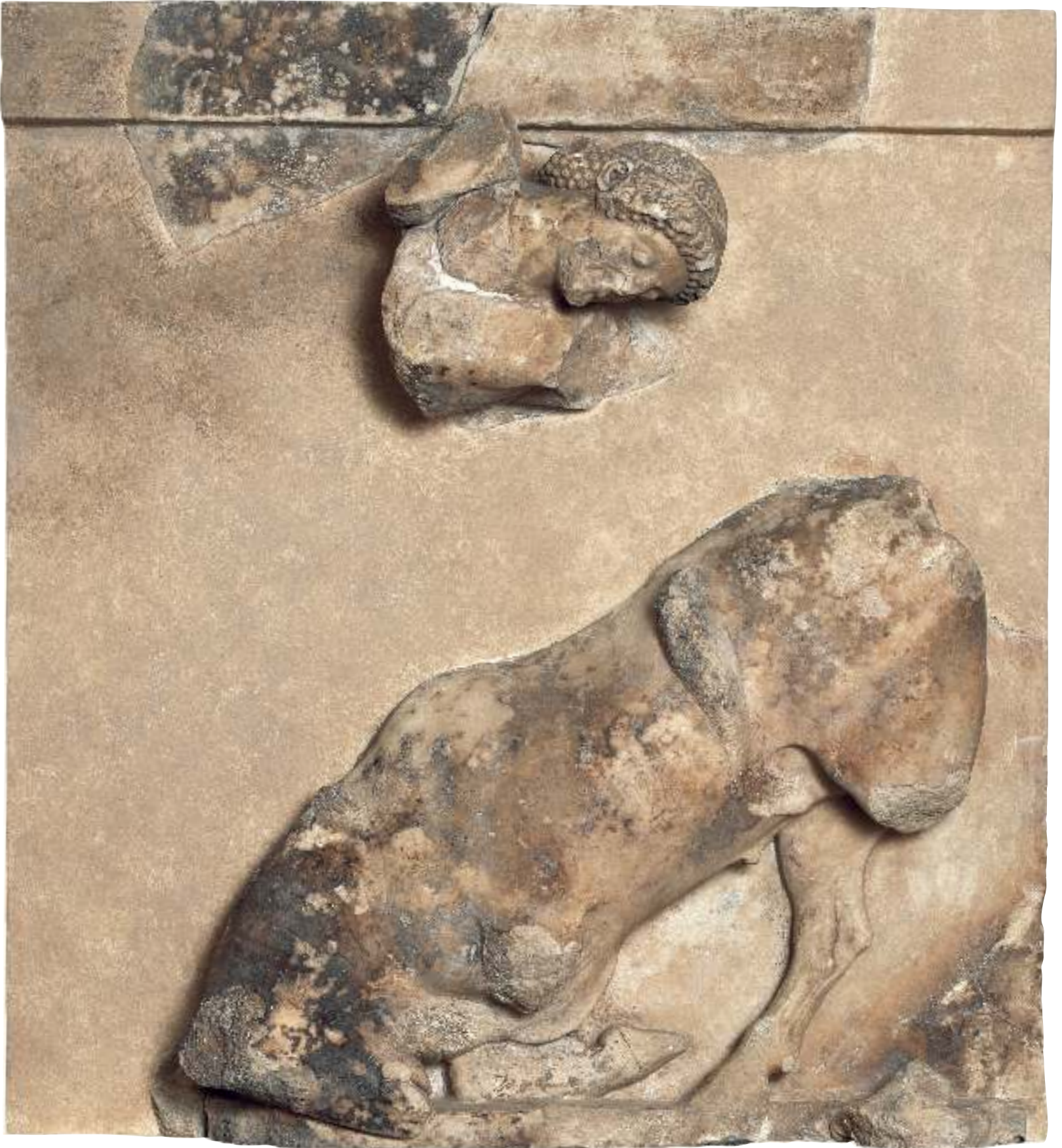

Τα λάφυρα του Μαραθώνα είχαν εκτεθεί σε χωριστή βάση στην προέκταση του κρηπιδώματος του θησαυρού, ακριβώς κάτω από τις μετόπες με την αμαζονομαχία, μυθική προέκταση της απώθησης των νέων βαρβάρων εισβολέων. Η αναθηματική επιγραφή «Ἀθηναῖοι Ἀπόλλوني πυθίῳ ἀκροθίνια τῆς Μαραθῶνι μάχης ἀνέθεσαν» ανανεώθηκε αργότερα. Σ' αυτήν αναφέρεται ο Πανσανίας, όταν συνδέει την ίδρυση του θησαυρού «με τη νίκη εναντίον εκείνων που είχαν αποβιβαστεί στον Μαραθώνα με τον Δάτη». (Πρόσφατη ανάταξη των λίθων από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Δελφών).

Η δεύτερη από δεξιά μετόπη της πρόσοψης του θησαυρού εικονίζει τον μαραθώνιο άθλο του Θησέα: Το σώμα του Θησέα σχημάτιζε μία δυναμική καμπύλη πάνω από τη διαγώνιο του ήδη γονατισμένου ταύρου.

Η εικόνα της κουκουβάγιας καθώς ετοιμάζεται να πετάξει ως προάγγελος της νίκης πάνω από τον αθηναϊκό στρατό, εμφανίζεται συχνά στα νομίσματα της Αθήνας μετά τα Μηδικά. Νομισματικό Μουσείο.

Η σημασία της νίκης για τη νέα δημοκρατία φαίνεται στον τρόπο που αυτή αποτυπώνεται στα νομίσματα των Αθηνών: στον εμπροσθότυπο με την προσθήκη των φύλλων ελιάς, που θα στεφανώνουν έκτοτε την περικεφαλαία της Αθηνάς, και στον οπισθότυπο με το μισοφέγγαρο, που συνοδεύει διακριτικά τη γλαύκα, ως σύμβολο της αρωγού Αρτέμιδος και αναφορά στο χρόνο της σύγκρουσης. Νομισματικό Μουσείο.

Η ΔΟΞΑ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΑ

Η ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ

Είναι φανερό σε όποιον προσεγγίσει με κριτική διάθεση την περιγραφή της σύγκρουσης ότι αυτή η εκστρατεία ούτε ως προς τους στόχους ούτε ως προς το μέγεθος ή το αποτέλεσμα μπορεί να συγκριθεί με εκείνη της οποίας μετά από δέκα χρόνια ηγήθηκε ο ίδιος ο βασιλιάς Ξέρξης. Στο δράμα του Αισχύλου οι Πέρσες θα καταριούνται για χρόνια τὰς στυγνὰς Ἀθήνας καθώς θα θυμούνται τον πολὺν καὶ καλὸν στρατὸν που χάθηκε στον Μαραθώνα. Δεν ήταν ωστόσο ο Μαραθώνας που έσωσε την Ελλάδα, αλλά η Σαλαμίνα και η Πλάταια. Για τους Σπαρτιάτες μάλιστα ήταν εκείνη η μάχη που προκάλεσε ή δημιούργησε τις προϋποθέσεις για τη μεγάλη επίθεση κατά της Ελλάδας. Το ιδιαίτερο –από στρατηγικής πλευράς– χαρακτηριστικό της εκστρατείας του Δάτη και του Αρταφέρνη, ενδεικτικό των προθέσεων και των περιορισμένων στόχων αλλά και της αυτοπεποίθησης των δύο στρατηγών, που φαίνεται να ελέγχουν τη θάλασσα, δεν διαθέτουν όμως αρκετές δυνάμεις για να αντιμετωπίσουν την ενωμένη δύναμη των μεγάλων ελληνικών πόλεων, όπως η Αθήνα και η Σπάρτη, ήταν ο αμφίβιος χαρακτήρας της. Ειρωνευόμενος τη διόγκωση από την κλασικιστική παράδοση της σημασίας του Μαραθώνα για το μέλλον της Ευρώπης, ωραίο δείγμα της οποίας είναι η περίφημη ρήση του J. S. Mill ότι αυτή η μάχη υπήρξε σημαντικότερη για την Αγγλία από ό,τι η μάχη του Hastings, ο Robert Graves θα δώσει (στη συνέχεια αυτών, που διασύροντες και βασκαίνοντες, το σιγοφιθύριζαν, ήδη μέσα στην καρδιά του ελληνορωμαϊκού κλασικισμού, βλ. Πλουτάρχου, Ἠθικά, 862 B-F), την έμμετρη άποψη της περσικής πλευράς:

*Truth-loving Persians do not dwell upon
The trivial skirmish fought near Marathon.
As for the Greek theatrical tradition
Which represents that summer's expedition
Not as a mere reconnaissance in force
By three brigades of foot and one of horse
(Their left flank covered by some obsolete
Light craft detached from the main Persian fleet)
But as a grandiose, ill-starred attempt
To conquer Greece – they treat it with contempt κλπ.*

Το «καλὸν τρόπαιον» του Μαραθώνα, για το οποίο θαυμαστικά μιλούν ο Αριστοφάνης, ο Πλάτων και περιγράφει ο Πανσανίας, ήταν ένας μαρμάρινος αράβδωτος κίονας ύψους περίπου 10 μ. με ιωνικό κιονόκρανο, που έστεφε το άγαλμα της Νίκης. Στήθηκε μερικά χρόνια μετά τη μάχη στο σημείο της οριστικής καταστροφής των Περσών στην άκρη του Μεγάλου Έλους, μνημείο αντάξιο του μεγέθους της νίκης, στη θέση του αρχικού παραδοσιακού απλού ξερού δέντρου με την πανοπλία. Στο Μουσείο εκτίθενται οι δύο σωζόμενοι σπόνδυλοι και το κιονόκρανο.

«Οι φιλαλήθεις Πέρσες δεν ασχολούνται πραγματικά με την ασήμαντη αψιμαχία κοντά στον Μαραθώνα. Όσο για την ελληνική θεατρική παράδοση, που παρουσιάζει αυτή τη θερινή αποστολή όχι σαν αυτό που ήτανε, μια απλή δηλαδή δυναμική αναγνωριστική εκστρατεία από τρία σώματα πεζικού και ένα ιππικού, την οποία κάλυπταν στα πλευρά μερικοί ψιλοί αποσπασμένοι από τον περσικό στόλο, αλλά σαν τη μεγαλόπρεπη αλλά ατυχή απόπειρα κατάκτησης της Ελλάδας, την αντιμετωπίζουν με περιφρόνηση».

Ανεξάρτητα από την αντιμετώπισή της από τους Πέρσες του Αισχύλου ή από τον Graves, από την εκτίμηση των αποτελεσμάτων της από τους Σπαρτιάτες ή, τέλος, από τη στάση του καθενός μας απέναντι σε ιστορικές υποθέσεις του τύπου «τι θα γινόταν αν δεν», εκείνο που ενδιαφέρει είναι το αναμφισβήτητο γεγονός ότι το πραγματικό μέγεθος της σύγκρουσης δεν θα μπορέσει ποτέ να συγκριθεί με την τεράστια ιδεολογική σημασία της νίκης για την Αθήνα και για το μέλλον της, και παραπέρα για ολόκληρο τον πολιτισμό μας. Η νέα δημοκρατία με τη νικηφόρα αντιμετώπιση, στο πεδίο της μάχης, της μεγάλης Περσικής Αυτοκρατορίας απέδειξε τη δυνατότητά της για επιβίωση και απέκτησε την απεριόριστη αυτοπεποίθηση πάνω στην οποία θα στηρίξει τη μετέπειτα ηγεμονική πορεία της στην πολιτική όπως και στον πολιτισμό.

Μπορεί η εν συνεχεία διόγκωση του μεγέθους –και της πανελλήνιας σημασίας– της νίκης που κατήγαγαν μόνοι οι Αθηναίοι, προμαχοῦντες των Ελλήνων, να είχε, πράγματι, ως σκοπό την ιδεολογική στήριξη των ηγεμονικών φιλοδοξιών της πόλης απέναντι στους συμμάχους (είναι άραγε τυχαίο ότι από την εποχή αυτή ο μυθικός βασιλιάς του Μαραθώνα Ξούθος εμφανίζεται ως ο πατέρας τού Ίωνα, του Δώρου και του Αχαιού;) ή, στο εσωτερικό μέτωπο, την απόδειξη της ανωτερότητας της παράδοσης της σπλιτικής τάξης απέναντι στον ναυτικό όχλο των θητών. Η εξύψωση της νίκης του Μαραθώνα σε εθνικό σύμβολο υπήρξε, ωστόσο, έργο της ώριμης δύναμης της πόλης που –στη σύγχρονη τραγωδία– μπόρεσε να συλλάβει και να αποδώσει τη βαθύτερη, ποιητική και φιλοσοφική διάσταση της στιγμής.

Η ΜΥΘΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ

Η σύγκρουση ανάμεσα στους αθηναίους πολίτες και τον στρατό του Μεγάλου Βασιλέως είχε για όσους την έζησαν τη μυθογενετική δύναμη όλων εκείνων των γεγονότων που ξεπερνούν κάθε φορά το μέτρο της καθημερινότητας και της λογικής. Όπως όλες οι μεγάλες στιγμές, οι μεγάλες ανατροπές, οι μεγάλες πράξεις, ακόμα και του πρόσφατου παρελθόντος, που δεν έχουν –ούτε είναι δυνατόν να έχουν– καθημερινή μορφή ή κανονικό χρόνο, είναι αιώνιες, εκτός χρόνου, έτσι και τα γεγονότα εκείνης της μέρας. Αποτέλεσμα του επικού χαρακτήρα της μάχης ήταν να συνδεθούν με το όνομα του Μαραθώνα όχι μόνο απίστευτα κατορθώματα, σαν κι αυτό του Κυνέγειρου, του Καλλίμαχου και του Επίζηλου ή ιστορίες όπως εκείνη του σκύλου που πολέμησε ηρωικά και γι' αυτό απεικονίστηκε στην Ποικίλη Στοά. Όπως στην *Ιλιάδα*, αλλά σπάνια πλέον μετά τα Μηδικά, είναι οι ίδιοι οι θεοί και οι ήρωες που κατεβαίνουν επίκουροι στη μεγάλη μάχη: ο Πάνας από τα αρκαδικά βουνά, ο Θησέας από τον κάτω κόσμο, ο Ηρακλής από τον Όλυμπο μαζί με την Αθηνά, ο τοπικός ήρωας Μαραθών και ο αγροτικός Έχετλος, προσωποποίηση του αλετριού, όλοι ήρθαν να βοηθήσουν τους Αθηναίους και να προστατέψουν την κοινή γη. Και όπως λέγανε οι ντόπιοι στον Πausανία, τις νύχτες το πεδίο της μάχης στοίχειωνε, γέμιζε από κραυγές και χλιμιντρίσματα αλόγων και την αόρατη παρουσία των ηρωικών νεκρών.

Δεν φτάνει αυτό. Ολόκληρος ο κάμπος φωτίστηκε από τη δόξα της νίκης. Κάθε γωνιά τού

Ο χάλκινος λέβης του Μουσείου Κανελλοπούλου που βρέθηκε κοντά στον τύμβο, έπαθλο –όπως δείχνει η στική επιγραφή «Αθηναῖοι ἄθλα ἐπὶ τοῖς ἐν τοῖς πολέμοις» γύρω από το χεῖλος– στους αγώνες που ιδρύθηκαν προς τιμήν των πεσόντων στον Μαραθώνα, χρησίμευσε ως ταφική κάλπη για τον νικητή, πιθανώς Μαραθωνομάχο τον ίδιο, ο οποίος θέλησε να ταφεί κοντά στους ηρωικούς συντρόφους του.

Μαραθώνα είχε κάτι να πει γι' αυτήν, σε κάθε σημείο αποτυπώθηκαν τα σημάδια της. Τον Πάνα, που στα ορεινά μονοπάτια της Αρκαδίας είχε ξαφνικά φανερωθεί στον Φειδιππίδη και πιστός στην υπόσχεσή του ήρθε αρωγός στη μάχη, τον λάτρεψαν στο σπήλαιο της Οινόης, όπου πρέπει να διακρίνονταν ακόμη τότε τα ίχνη της απώτατης αρχαιότητας. Στους πρόποδες του βουνού Τρίκερι έδειχναν ακόμη στη ρωμαϊκή εποχή τις γούρνες για τα άλογα του περσικού ιππικού και τα σημάδια από την τέντα του Αρταφέρνη. Η πανύψηλη μαρμάρινη κολόνα με το ιωνικό κιονόκρανο του τροπαίου, αντί του συνηθισμένου ξερού δέντρου με την εχθρική πανοπλία, θύμιζε το σημείο της τελικής περσικής καταστροφής. Και στο βάθος της πεδιάδας, στο Μεγάλο Έλος, έδειχναν το σημείο όπου πνίγηκε η περσική αλαζονεία. Στο επίκεντρο όμως βρίσκονταν πάντα οι τάφοι των Μαραθωνομάχων. Όπως λέει ο Πασανίας, τον 2ο αι. μ.Χ., οι Αθηναίοι τους τιμούσαν ακόμη στις μέρες του ως ήρωες. Γύρω στους τάφους οργανώθηκαν έτσι, πολύ σύντομα μετά τη μάχη, επιτάφιοι αγώνες προς τιμήν τους. Μοναδικό μνημείο τους σώζεται ένας χάλκινος λέβης με τη λιτή στικτή επιγραφή «*Ἀθηναῖοι ἄθλα ἐπὶ τοῖς ἐν τῷ πολέμῳ*», το βραβείο –και συγχρόνως η τεφροδόχος– ενός αθλητή που θέλησε να ταφεί εκεί κοντά στο πεδίο τής μάχης (μήπως υπήρξε ένας από τους Μαραθωνομάχους;). Ακόμη έως τα ύστερα ελληνιστικά χρόνια ο τύμβος θα αποτελέσει τόπο μνήμης των αθηναίων εφήβων, οι οποίοι έρχονται να θυσιάσουν και να στεφανώσουν τους τάφους εκείνων που πέθαναν για την ελευθερία.

Η παρουσία του μεταφυσικού στοιχείου στη μάχη, η διατήρηση του ηρωικού χαρακτήρα τού χώρου, τα μνημεία και οι τελετές για τους νεκρούς, αποτελούν μοναδικό για τα ελληνικά πράγματα φαινόμενο και το πρώτο βήμα στη συμβολική μετουσίωση της μάχης και του χώρου, που ολοκληρώνονται ήδη μέσα στην κλασική εποχή. Ως μέρος της αθηναϊκής εθνικής μνήμης, ο Μαραθών εντάσσεται έτσι στη σειρά των μυθικών συγκρούσεων, που θεμελίωσαν τον ελληνικό «κόσμον» και παίρνει άλλες ηθικές, ακόμη και κοσμικές διαστάσεις. Πίσω από τα Μηδικά προβάλλεται ο Τρωικός πόλεμος, οι Αμαζονομαχίες, οι Κενταυρομαχίες και πιο πίσω ακόμη, στο ανώτατο επίπεδο, οι μάχες των Ολυμπίων θεών ενάντια στους Τιτάνες και τους Γίγαντες. Στο φαντασιακό του Αθηναίου, η σύγκρουση με τους Πέρσες είναι η επικαιροποίηση όλων εκείνων των μυθικών συγκρούσεων που έφεραν τους Έλληνες σε αντιπαράθεση με την Ανατολή, με τη βαρβαρότητα, με την ανελευθερία και με την κτηνώδη βία, και τους θεούς τους με τις φυσικές, άλογες δυνάμεις της Γης. Πρόκειται για εικόνες που απο αιώνες συνέθεταν και ως το τέλος θα συνθέτουν την ελληνική αντίληψη του κόσμου.

Στο πραγματικό επίπεδο της πολιτικής, για την Αθήνα η μάχη είναι η μεγάλη δοκιμασία που επιβεβαιώνει την ανωτερότητα και εγγυάται το μέλλον της κλεισθένειας ισονομίας. Είναι η νίκη της Αττικής των δήμων, που επικυρώνει η λατρεία των θεών οι οποίοι ήρθαν αρωγοί στη μάχη, του Αρκάδα Πάνα, του μεγάλου αυτού συμφιλιωτή άστεως και χώρας, τα ιερά του οποίου γεμίζουν τώρα τις σπηλιές στα γύρω βουνά, και της θεάς των αγρών, της Αγροτέρας Αρτέμιδος, η οποία απλώνεται σ' όλη την Αττική, ενώνοντας στενότερα τα διάσπαρτα χωριά της. Παράλληλα, η μάχη αυτή θα σηματοδοτήσει μια ιστορική καμπή, θεμελιώνοντας την αυτοπεποίθηση του αθηναίου οπλίτη απέναντι στον ασιάτη τοξότη, και της Αθήνας, που τώρα χαράζει η ακτινοβολία της στον ελληνικό, ιδιαίτερα στον ιωνικό κόσμο, απέναντι στη μονολιθική, δωρική Σπάρτη. Το θέμα της νίκης του αθηναίου οπλίτη πάνω στον πέρση τοξότη θα εμπνεύσει ήδη από την επομένη της μάχης τους αγγειογράφους του αθηναϊκού Κεραμεικού. Με αυτές τις σπάνιες για την ιστορική επικαιρότητά τους παραστάσεις, ο Αθηναίος κρατούσε ζωντανή στο σπίτι του, ή έπαιρνε στον τάφο του, την άμεση ανάμνηση της ανεπανάληπτης στιγμής που φώτισε την καθημερινότητά του εκείνη τη μέρα του Σεπτεμβρη.

Ο τραγοπόδαρος θεός της Αρκαδίας, που ήρθε αρωγός των Αθηναίων στη μάχη του Μαραθώνα, θα λατρευτεί σε κάθε σπηλιά της Αττικής, συνήθως μαζί με τις Νύμφες και τον Νυμφαγωγό Ερμή. Στο εικονιζόμενο ανάγλυφο από τη σπηλιά του Πάνα, στη βόρεια πλευρά του βράχου της Ακρόπολης, όπως και σε πολλά άλλα αφιερωμένα στον Πάνα και τις Νύμφες, η στήλη παίρνει το περίγραμμα ή την πλαστική μορφή της σπηλιάς, του τόπου επιφάνειας των θεοτήτων. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Η επιγραφή στον Πάνα και τις Νύμφες, που οι αθηναίοι έφηβοι έστησαν «ἐπὶ Θεοφῆμον ἄρχοντος» (61/60 π.Χ.) στην είσοδο του νεολιθικού σπηλαίου, τεκμηριώνει τον επίσημο χαρακτήρα και τη διάρκεια της λατρείας του θεού, που ξανάδωσε ζωή στο νεολιθικό καταφύγιο. Το κείμενο υπενθυμίζει τον ιερό νόμο που απαγόρευε την προσφορά στον θεό χρωματιστών υφασμάτων.

Μέσα σε ένα σπηλαιώδες πλαίσιο οι Νύμφες με τον Ερμή και ο μικροσκοπικός καθισμένος Παν δέχονται τη σπονδή του Αγαθημέρου. Από τη σπηλιά των Νυμφών της Πεντέλης (4ος αι. π.Χ.). Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΑΡΑΣΚΗΝΙΟ ΤΗΣ ΝΙΚΗΣ

Η δημιουργία του Μαραθώνιου μύθου και του Μαραθώνιου ιδανικού δεν υπήρξε ωστόσο η αυτόματη συνέχεια της μάχης, αλλά το αποτέλεσμα μιας μακράς διαδικασίας, στενά δεμένης, όπως καθετί στην Αθήνα, με την πολιτική και τις κομματικές διαμάχες. Μπορεί ο ρόλος του στρατηγού Καλλίμαχου, που έπεσε ηρωικά στη μάχη, να μην αναγνωρίζεται στις πηγές μας, και να τονίζεται περισσότερο από τις στρατηγικές του ικανότητες η πρόθυμη συνεργασία με τον Μιλτιάδη, οι φίλοι του όμως έστηναν την ίδια εποχή στην Ακρόπολη το άγαλμα της αγγελιοφόρου των θεών (πιθανόν τάμα του ίδιου πριν από τη μάχη), το επίγραμμα της οποίας θύμιζε το ρόλο του στη νίκη, ενώ πιθανότατα από τον κύκλο του προερχόταν και εκείνος ο Διοφάνης από τη Δεκέλεια που ήγειρε ένσταση στην εκκλησία, όταν προτάθηκε η χορήγηση στεφάνου στον Μιλτιάδη. Η κακότυχη –και κατασυκοφαντημένη– εκστρατεία τού τελευταίου στην Πάρο, που ίσως είχε με τον τρόπο αυτό επιδιώξει τη δημιουργία στο Αιγαίο μιας ζώνης ασφαλείας απέναντι στον περσικό επεκτατισμό, έδωσε την ευκαιρία στους αντιπάλους του, τους

Το άγαλμα της Ιφιδοσ, αγγελιοφόρου των θεών, που πετάει να φέρει την είδηση της νίκης στα πέρατα του κόσμου, στήθηκε ψηλά πάνω σε έναν ιωνικό κίονα, στην Ακρόπολη, έτσι ώστε να θυμίζει το ρόλο του πολέμαρχου Καλλίμαχου στη μάχη. Προβληματική, λόγω της αποσπασματικής μορφής της χαραγμένης στις ραβδώσεις του κίονα επιγραφής, είναι η συμπλήρωση του ονόματος του αναθέτη, που κυρίως ενδιαφέρει τον ιστορικό. Μουσείο Ακροπόλεως.

Αλκμαιωνίδες (ο Ξάνθιππος ηγείται της επίθεσης κατά του Μιλτιάδη) και στον ανερχόμενο αστέρα του Θεμιστοκλή, που δεν τον άφηνε ήσυχο «το του Μιλτιάδου τρόπαιον», να αμαυρώσουν τη φήμη τού νικητή και τη δόξα της νίκης. Έτσι, θα συμβεί ένας Μιλτιάδης να σαπίζει και να πεθαίνει στη φυλακή (η ιστορία θυμίζει, αλίμονο, τη μοίρα του Κολοκοτρώνη), ενώ η φημολογία και η συκοφαντία (παράδειγμα το περίφημο σήμα της ασπίδος του Μαραθώνα) θα χρησιμοποιηθούν για την αλληλοεξόντωση –με μια σειρά οστρακισμών– των πολιτικών ηγετών, των Πεισιστρατιδών (Ιππαρχος 488/7) όπως και των Αλκμαιωνιδών (Μεγακλής 487/6), που χαρακτηρίζονται ως συμπαθούντες την τυραννίδα.

Μόνο μετά την οικογενειακή συμμαχία με τους Αλκμαιωνίδες και την άνοδο του γιου του, του Κίμωνα (478- 462 π.Χ.), ενός μεγάλου, ίσως του μεγαλύτερου αθηναίου στρατηγού, η Αθήνα θα μπορέσει να εξοφλήσει το χρέος της στον Μιλτιάδη. Τότε χρονολογούνται και σ' αυτόν αποδίδονται τα περισσότερα από τα μνημεία της μάχης, και είναι τότε που θα γνωρίσει το απόγειό του το στρατιωτικοπολιτικό ιδανικό του οπλίτη. Στον Μαραθώνα ιδρύεται το μαρμάρινο τρόπαιο (Αριστ. *Ολκάδες* = Αθηναίος 3. 111) και το κενοτάφιο του μεγάλου στρατηγού, ενώ το δελφικό σύνταγμα των επωνύμων ηρώων των αττικών φυλών συμπληρώνεται τώρα με το άγαλμα του στρατηγού, που παίρνει τη θέση που του πρέπει, ανάμεσα σ' εκείνα της Αθηνάς και του Απόλλωνος.

Είναι ιδιαίτερα ελκυστική η απόδοση σ' αυτό το σύνταγμα των δύο γιγαντόσωμων χάλκινων αγαλμάτων οπλιτών με ίδια –ελαφρά παραλλαγμένη– στάση, ενός αττικού εργαστηρίου των μέσων του 5ου αι. π.Χ., που βρέθηκαν στη θάλασσα του Riace και φυλάσσονται στο Μουσείο του Reggio Calabria. Στην αρχαιότερη μορφή, η συγκεντρωμένη δύναμη και η άκαμπτη στάση του μεγάλοπρεπα δομημένου κορμού, οι τετράγωνοι ώμοι και το σκέλος που φέρεται μπροστά πατώντας με ολόκληρο το πέλμα στο έδαφος, θυμίζει έργα του πρώιμου Φειδία. Η πλατιά ταινία, η θεληματική στροφή της κεφαλής και το μισοανοιγμένο, έτοιμο να μιλήσει, στόμα, δηλώνουν ίσως έναν (τον Κέκροπα ή τον Ερεχθέα) από την ομάδα των ηρώων των φυλών. Υπέρ της ταύτισης με τον Μιλτιάδη της νεότερης, πολυκλείτειας, κλεισμένης στον εαυτό της, μορφής, συνηγορούν πάλι η κλίση της κεφαλής και τα ίχνη της περικεφαλαίας που χαρακτηρίζουν τον στρατηγό. Με μεγαλύτερη πιθανότητα, αποδόθηκαν τελευταία σ' αυτό το σύνταγμα δύο κεφαλές τού

Ο μαρμάρινος κίονας που έφερε το άγαλμα της Ίριδος με τα σωζόμενα τμήματα του αναθηματικού επιγράμματος για τον Καλλίμαχο.

Μουσείου Ακροπόλεως, ρωμαϊκά αντίγραφα έργων του 465-460 π.Χ. Τα ρεαλιστικά (σε αντίθεση με εκείνη του Riace) χαρακτηριστικά τού άνδρα με τη μακριά, δεμένη σε κοτσίδες γύρω από το κεφάλι κόμη, που στέφει η θεά Αθηνά, θα συνέθεταν, εφόσον ευσταθεί η ταύτιση, το αρχαιότερο δείγμα αφηρωισμού ενός στρατηγού, κατανοητό μόνο την εποχή της παντοδυναμίας του Κίμωνα, όπου πραγματικά χρονολογούνται τα πρωτότυπά τους. Σε αυτά τα έργα, το αγέρωχο ύφος της ιδεαλιστικής κεφαλής του Riace και το θεληματικό του πορτρέτου της Ακροπόλεως, όχι στην άψυχη ρωμαϊκή προτομή της Ραβέννας που φέρει το όνομά του, πιθανώς αντίγραφο του αγάλματος που είχε στηθεί από τον Λυκούργο τον 4ο αι. στο Διονυσιακό Θέατρο, πρέπει να αναζητηθούν τα πραγματικά χαρακτηριστικά του μεγάλου Αθηναίου. Σύγχρονος με το ανάθημα των Δελφών πρέπει να ήταν και ο μεγάλος πίνακας της Ποικίλης Στοάς της Αγοράς, ανάθημα και αυτό ενός συγγενή του Κίμωνα, που συγκεντρώνει, όπως είδαμε, σε μια πανοραμική εικόνα τις αποφασιστικές στιγμές της μάχης, με τον Μιλτιάδη πλαισιωμένο από τους θεούς και τους πρωταγωνιστές της. Το κατόρθωμα του Μιλτιάδη στον Μαραθώνα θα προβάλλεται έκτοτε, πίσω από τη νίκη στον Ευρυμέδοντα, προσφέροντας στην ιδεολογία της Δηλιακής Συμμαχίας το όραμα μιας πανελληνίας ελευθερίας. Ένα όραμα, την πραγματοποίηση του οποίου η Σπάρτη δεν θέλησε ή δεν μπόρεσε να αναλάβει. Οι Σπαρτιάτες φτάνουν καθυστερημένοι στον Μαραθώνα, μόνο για να θαυμάσουν το μέγεθος της αθηναϊκής νίκης, όπως μετά τη Μυκάλη θα παρατηθούν από την ηγεμονία των Ελλήνων, εγκαταλείποντας στους Αθηναίους την προστασία των νησιωτών και των αδελφών της μικρασιατικής ακτής.

Έτσι, μια γενιά μετά τον Μαραθώνα, δέκα χρόνια μετά τον Ευρυμέδοντα, στο αποκορύφωμα πλέον της αθηναϊκής δόξας και στη δίνη του διμέτωπου αγώνα κατά των Περσών και των Πελοποννησίων, η μοναδική εκείνη μάχη αποκτά νέο νόημα, αναγνωρίζεται ως το σύμβολο της πολεμικής αρετής των Αθηναίων και η Αθήνα ως η πρόμαχος της Ελλάδας. Τούτο εκφράζουν το περίφημο σιμωνίδειο επίγραμμα: *Ἑλλήνων προμαχοῦντες Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι χρυσοφόρων Μήδων ἐστόρεσαν δύναμιν* και δύο μεγάλα έργα του Φειδία: το κολοσσιαίο χάλκινο άγαλμα της Αθηνάς Προμάχου στην Ακρόπολη, καθυστερημένη προσφορά της δεκάτης των λαφύρων της μάχης (όπως αναφέρει ο Πausανίας από *Μήδων τῶν ἐς Μαραθῶνα ἀποβάντων*), και το επίσης γιγαντιαίο ακρολιθικό άγαλμα της Αθηναίας Αρείας στην πιστή σύμμαχο, την πόλη των Πλαταιών.

Η ανάμνηση των Μηδικών είναι κυρίαρχη και στο μνημείο εκείνο που για μας σηματοδοτεί το αποκορύφωμα του χρυσού αιώνα της Αθήνας: δεν αποκλείεται πράγματι –όπως υποτέθηκε– στους ιδανικούς ιππείς της ζωφόρου του Παρθενώνα να αναγνωρισθούν οι αφηρωισμένοι νεκροί Μαραθωνομάχοι.

Παρά την αμφίβολη απόδοσή τους στο δελφικό ανάθημα των Αθηναίων, τα δύο κολοσσιαία χάλκινα αγάλματα του Riace αποτελούν ακόμη σήμερα τα μόνα που μπορούν να δώσουν μια ιδέα του κλασικού μεγαλείου εκείνου του μνημείου.

ΤΟ ΙΔΑΝΙΚΟ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΟΜΑΧΟΥ ΚΑΙ Η ΝΕΑ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Το μόνο επιγραφικά πιστοποιημένο πορτρέτο του Μιλτιάδη είναι η ενεπίγραφη ρωμαϊκή κλασικιστική ερμαϊκή στήλη του Μουσείου της Ραβέννας, όπου τα χαρακτηριστικά του φιλοσόφου επικρατούν εκείνων του στρατηγού.

Πολλά είναι τα επιγράμματα που γράφτηκαν για τον Μαραθώνα και για τις επόμενες μάχες των Μηδικών, από τον ίδιο τον Σιμωνίδη και άλλους γνωστούς και άγνωστους ποιητές: Ανάμεσα στους στίχους που είχε αφιερώσει σ' εκείνη τη μέρα ο Αισχύλος, την πιο συγκλονιστική μαρτυρία για τη σημασία που είχε η μάχη για όσους βρέθηκαν και πολέμησαν εκεί, τη δίνει το ποίημα που ο ποιητής προ-όριζε για τον τάφο του, συμπυκνώνοντας μέσα σ' εκείνη την ιστορική στιγμή το νόημα μιας ολόκληρης δημιουργικής ζωής: *ἀλκὴν εὐδόκιμον Μαραθώνιον ἄλσος ἂν εἴποι / καὶ βαθυχαίτα κεν Μῆδοι ἐπιστάμενοι*. Για τον Αισχύλο η μάχη εκείνη πρέπει να είχε σημάνει τη χαραυγή μιας νέας εποχής, την αποκάλυψη της βαθιάς σύγχρονης αλλαγής στην αντίληψη του ανθρώπου, της οποίας η νίκη κατά των Περσών υπήρξε όχι η προϋπόθεση, αλλά το αποτέλεσμα και η πιο λαμπρή έκφραση. Αυτό που συμβαίνει στις αρχές του 5ου αιώνα στην Ελλάδα ανήκει στις βαθύτερες ανατροπές, για τις οποίες σπάνια –όπως εδώ– μιλά η ιστορία, και οι οποίες βρίσκουν έκφραση μόνο στην τέχνη: στην τραγωδία και στη σύγχρονη πλαστική. Τη βλέπουμε να λάμπει στα κορμιά και τα πρόσωπα των νέων αθλητών, στη νέα σοβαρότητα, στο νέο ήθος, που –μέσα από τη θεληματικότητα της σωματικής και ηθικής στάσης του σύγχρονου αγάλματος και τη συνειδητοποίηση της τραγικότητας της ανθρώπινης μοίρας στη σύγχρονη τραγωδία– εκφράζει το τέλος της αθωότητας, την απελευθέρωση του πνεύματος από την ασφάλεια της αρχαϊκής θρησκευτικότητας, του σώματος από τη σιγουριά της γήινης βαρύτητας. Ο Πίνδαρος, που τόσες αθλητικές νίκες ύμνησε, μπορεί να αγνόησε τη νίκη στον Μαραθώνα, αλλά το πνεύμα που την ενέπνευσε αντηχεί σε κάθε λέξη και σε κάθε στροφή των ύμνων του. Καταλαβαίνουμε, έτσι, το λόγο που έκανε τον Αισχύλο να κρατήσει ως το τέλος τη συμμετοχή του σ' αυτή τη μάχη ως το μόνο αξιομνημόνευτο γεγονός της ζωής του· όπως και γιατί είναι αυτή που θα διαμορφώσει τον τύπο τού Αθηναίου της παλιάς καλής εποχής που ο Αριστοφάνης –σε μια εποχή βαθιάς κρίσης της πολιτείας– θα φέρνει ξανά και ξανά σαν μέτρο σύγκρισης για τους συγχρόνους του.

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΚΟΣΜΟ

Ο Μαραθωνομάχος, που τον 5ο αιώνα αποτελεί την έκφραση του ήθους του παλαιού καλού Αθηναίου, θα εξιδανικευτεί τον 4ο αιώνα και στη συνέχεια –από τη στιγμή που το αθηναϊκό ιδανικό γίνεται διεθνές– στη Ρώμη και στον σύγχρονο κόσμο, σε προσωποποίηση του προμάχου της ελευθερίας απέναντι στο δεσποτισμό, της τάξης απέναντι στην ύβρη, τέλος της Ευρώπης απέναντι στην Ασία, μια εξέλιξη που συνδέεται με την ανάγκη μεταγενέστερων εποχών για ιδανικά και σύμβολα.

Ο Μαραθών, ως μέρος της κλασικής παιδείας, είναι σήμερα τόσο βαθιά ριζωμένος στην ευρωπαϊκή συνείδηση, ώστε να μην έχει πλέον κανένα νόημα η οποιαδήποτε κριτική τοποθέτηση πάνω στο ίδιο το ιστορικό γεγονός. Είναι τόσο πλατιά απλωμένη η αίγλη που για πάντα θα ακτινοβολεί το όνομα του χώρου, είναι αυτός τόσο στενά δεμένος με τα ιδανικά του πολιτισμού μας, έτσι ώστε να μην αξίζει καν το όνομα του πολιτισμού μια κοινωνία ανθρώπων η οποία θα αγνοούσε το πνεύμα της ελευθερίας που έθρεψε η κλασική Αθήνα.

Μπορεί στη σημερινή παγκοσμιοποιημένη και ισοπεδωτική κοινωνία, η σημασία της μάχης για το μέλλον του πολιτισμού που ονομάζουμε δυτικό πολιτισμό, να τείνει να ξεχαστεί ή ηθελημένα να σβηστεί. Μπορεί ακόμη σήμερα να είναι μόνον ο Μαραθώνιος δρόμος που για το μεγάλο κοινό των συγχρόνων μας Ολυμπιακών αγώνων συνιστά τη μοναδική αναφορά στην οικουμενική σημασία της μάχης. Ανεξάρτητα, όμως, από την πραγματική ιστορική ή ιδεολογική σημασία του για τον δυτικό πολιτισμό, αυτό που μένει ως το πραγματικό, αιώνιο και πανανθρώπινο μήνυμα του Μαραθώνα, είναι εκείνο που αποτέλεσε και την εμπειρία του αθηναίου οπλίτη εκείνη την ημέρα, όταν ένωσε τον εαυτό του ως τον φορέα μιας μοναδικής ανθρώπινης προοπτικής, απέναντι στον κίνδυνο εξαφάνισης. Ελάχιστα μπορεί να είναι τα μνημεία της μάχης που θα δει σήμερα στο χώρο ο επισκέπτης και ούτε χρειάζονται. Είναι περισσότερο η αύρα των γεγονότων, όχι τα μνημεία, που κάνει κάθε γωνία αυτής της γής να πάλλεται από την παρουσία της μεγάλης ιστορίας που πέρασε από εδώ. Εκείνος που δεν θα καταφέρει, μπροστά στον απλό χορταριασμένο τύμβο και τη μοναχική –χαμένη στον κάμπο– (αναστηλωμένη τώρα) κολόνα του τροπαίου, να μεταφερθεί σ' αυτή τη διάσταση, που δεν είναι σε θέση να αισθανθεί την ιαχή της μάχης που συγκλόνιζε ακόμη τους συγχρόνους του Πausανία και να κατανοήσει το νόημα της ελευθερίας που εκείνη εκφράζει, δεν έχει θέση εδώ, καλύτερα ίσως να παραιτηθεί από την επίσκεψη.

Στην προτομή της Νεαπόλεως που αποδίδεται στον Αισχύλο, μαχητή και υμνητή του Μαραθώνα, αναγνωρίζεται κάτι από τη βαρύτητα, το ταυρίσιο βλέμμα και το ηρωικό ήθος για το οποίο μας μιλά ο Αριστοφάνης, όπως και η απόσταση από τις ψυχολογικές εκλεπτύνσεις των πορτρέτων του Σοφοκλή ή του Ευριπίδη.

Ο ΜΑΡΑΘΩΝ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΣΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Την ανάμνηση της μάχης διατηρούν στο Μουσείο τα ευρήματα του τύμβου και στη μέση τής αίθουσας το τρόπαιο της μάχης, αντίγραφο του οποίου έχει στηθεί στην αρχική του θέση, δίπλα στην εκκλησία της Μεσοσπορίτισσας. Από το τρόπαιο σώζονται δύο ολόκληροι σπόνδυλοι του αράβδωτου κίονα και το ιωνικό κιονόκρανο που τον επέστεφε. Η πλούσια πλαστικότητα των ελίκων, ο συνδυασμός της κυρτής οπίσθιας με την κοίλη πρόσθια όψη που υπογραμμίζει μια πλαστική ταινία και διακοσμεί στο κέντρο ένα πλαστικό ανθέμιο, δείχνει τη χρονολόγησή του στη δεκαετία μετά τα Μηδικά, πιθανότατα στα χρόνια του Κίμωνα, ο οποίος με μια σειρά μνημείων στους Δελφούς, την Αθήνα και τον Μαραθώνα, προσπάθησε –όπως είδαμε– να δώσει νέα αίγλη στην αθηναϊκή νίκη και να αποκαταστήσει τη δόξα του πατέρα του. Το κοίλωμα στην πάνω επιφάνεια του κιονοκράνου έφερε κάποιο άγαλμα, πιθανώς της Νίκης, από το οποίο σώζεται μόνο τμήμα με πτυχές τού ενδύματος.

Το τρόπαιο περιβάλλουν κάποιες σημαντικές για την τοπογραφία της μάχης επιγραφές. Ιδιαίτερα ενδιαφέρων –λόγω του τόπου εύρεσης, στη θέση Βαλαρία κοντά στο Μικρό Έλος– είναι ο ιερός νόμος που αφορά την οργάνωση των Ηρακλείων (συγκεκριμένα τον τρόπο εκλογής των τριάντα αθλοθετών, τριών από κάθε φυλή) και χρονολογείται στη δεκαετία μετά τη μάχη. Για τη χάραξη της επιγραφής χρησιμοποιήθηκε η πίσω πλευρά ενός ψηφίσματος του τέλους του 6ου αιώνα π.Χ., που πιθανώς αναφερόταν στις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη. Τη βεβαιότητα για την ταύτιση του χώρου της Βαλαρίας με το ιερό του Ηρακλέους, όπου οι Αθηναίοι ίδρυσαν το στρατόπεδό τους, έδωσε μια ακόμη επιγραφή αφιερωμένη στον Ηρακλή: είναι η βάση από τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. ενός αναθήματος στον Ηρακλή όπου ο ήρωας αναφέρεται ως Εμπύλιος (κατ' άλλους η επιγραφή αναφέρεται στον αγώνα των Εμπυλίων), ονομασία που δεν είναι άσχετη με το χαρακτηρισμό ως Πυλών του περάσμα-

Χέρια και βλέμματα που διασταυρώνονται, δηλώνουν το βαθύ, ανεπηρέαστο από τον επικείμενο γάμο, δεσμό που ενώνει τις δύο γυναίκες (φίλες, μάνα και κόρη).

τος ανάμεσα στο Μικρό Έλος και το όρος Αγριελίκι. Από μια θέση κοντά στην εκκλησία του Αγίου Δημητρίου, που είχε παλαιότερα ταυτισθεί με το Ηράκλειο, προέρχεται το ορόσημο του ιερού της Αθηνάς (δῶρος τεμένος Ἀθηνάας) που εκτίθεται δεξιά του τροπαίου.

Διαφορετικό είναι το πνεύμα των εκθεμάτων στη στοά που πλαισιώνει από δεξιά το αίθριο. Μέσα από τα μνημεία του θανάτου, τις επιτύμβιες στήλες και τα κτερίσματα των τάφων, παρακολουθούμε εδώ την ήρεμη, αδιαφοροποίητη, αγροτική ζωή των Μαραθωνίων στο περιθώριο της μεγάλης μάχης του 490 π.Χ., του μεγαλείου της περικόλειας Αθήνας και της σταδιακής παρακμής του 4ου αι. π.Χ. Γιατί αυτά τα μνημεία δεν μιλάνε για την ιστορία αλλά για την καθημερινότητα, τις χαρές και τις αγωνίες της. Η τέχνη τους μπορεί να μην είναι η μεγάλη τέχνη, μαρτυρεί όμως για το υψηλό επίπεδο και το υψηλό φρόνημα αυτών των χωρικών.

Μάταια ωστόσο θα αναζητήσουμε εδώ κάποιο σημάδι για τα αισθήματα των ανθρώπων που έζησαν εκείνες τις μοναδικές στιγμές. Όπως συχνά συμβαίνει, η ζωή περνά δίπλα στην ιστορία χωρίς να την καταλάβει. Τα νεκροταφεία των οικισμών του δήμου του Μαραθώνα, στον Βρανά, το Σκόρπιο Ποτάμι και το Πλάσι, καθώς και εκείνα των δήμων της Προβαλίνθου (στον Άγιο Ανδρέα) και της Τρικορύνθου (στο δρόμο για το Κάτω Σούλι), μοναδικά δείγματα της κατοίκησης των μαραθώνιων δήμων, από τους οποίους ελάχιστα οικιστικά κατάλοιπα έχουν εντοπιστεί, βρίσκονται σε χρήση από τη γεωμετρική εποχή έως και τον 5ο αιώνα π.Χ. Τα κτερίσματα των κλασικών τάφων είναι συνήθως ανθεμωτές λήκυθοι και κύλικες, με αδιευκρίνιστες συχνά μυθολογικές ή διονυσιακές παραστάσεις, απεικονίσεις μαχών, αρμάτων ή συμποσίων, μακρινές και ωχρές αναμνήσεις της μεγάλης αγγειογραφίας. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει ένα πλαστικό αγγείο του 5ου αι. π.Χ. με δύο αντίωτες όμοιες γυναικείες κεφαλές.

Ο πλούτος της εύφορης μαραθώνιας γης δεν φανερώνεται εδώ σε μεγαλόπρεπους ταφικούς περιβόλους, όπως στον γειτονικό Ραμνούντα. Ο λιτός αγροτικός κόσμος που συναντάμε στα λιγοστά επιτύμβια ανάγλυφα του Μουσείου, παραμένει κλεισμένος στον –εκτός χρόνου και ιστορίας– χώρο του θανάτου, με σπάνιες και τυπικές τις αναφορές στη ζωή και καμία ιστορική αναφορά. Την εποχή της μάχης και για πολλές δεκαετίες ακόμη, η ανάγλυφη επιτύμβια στήλη, που στην αρχαϊκή εποχή είχε δώσει τόσες δυνατές παραστάσεις οπλιτών (ανάμεσά τους και εκείνη του Αριστίωνος από τη Βελανιδέζα, αντίγραφο της οποίας στόλιζε για χρόνια τον τύμβο) είχε εκλείψει. Έτσι, πάνω από ένας αιώνας χωρίζει τα παλαιότερα ανάγλυφα από τη μεγάλη εκείνη στιγμή και από «το πνεύμα του Μαραθώνα» και δεν διακρίνεται πουθενά η ανάμνησή της. Είναι τυχαίο, αλλά χαρακτηριστικό, ότι ανάμεσά τους δεν υπάρχει ούτε ένας πολεμιστής: Στο παλαιότερο, το ανάγλυφο της Πασιμάχης του πρώτου μισού του 4ου αι. π.Χ. από τον Βρανά, θα συναντήσουμε τη νεκρή γυναίκα που βυθισμένη σε σκέψεις, σκύβει πάνω στην ανοιχτή πυξίδα με τα κοσμήματα, που για εκείνη αντιπροσωπεύουν την τόσο πρόσκαιρη λάμψη ενός χαμένου κόσμου. Σε ένα άλλο, αποσπασματικά διατηρημένο ανάγλυφο από την Τρικορύνθο, η νεκρή λεχώνα παραδίδει το βρέφος στη θεραπαινίδα που στέκεται μπροστά της. Υπάρχει και ο νεαρός αθλητής που ακουμπάει σκεπτικός σε έναν κιονίσκο, έχοντας μπροστά του, όπως συνήθως, τον μικρό δούλο με τα αθλητικά σύννεργα, εδώ τη στλεγγίδα, που τον συνόδευε στην παλαίστρα, κάτω τον πιστό κυνηγετικό σύντροφό του, που του φιλάει με αφοσίωση τα πόδια.

Δύο μαρμάρινοι παναθηναϊκοί αμφορείς στόλιζαν τον τάφο του νικητή των αγώνων Γύλη, που παριστάνεται σε συνομιλία με τον πατέρα του Θεαγένη, έναν ιερέα, όπως δείχνει ο άζωστος χιτώνας και η μάχαιρα που κρατά στο κατεβασμένο του χέρι. Πίσω του, η ομάδα των γυναικών, της νεότερης όρθιας Θρασυβούλης από το Ικάριον (τον σημερινό Διόνυσο), γυναίκας του Γύλη, και της κόρης τους που ακουμπά στα γόνατα της καθισμένης πεθεράς της, της Φειδοστράτης. Από ένα μεγαλύτερο ταφικό μνημείο προέρχεται το άγαλμα μιας γυναίκας με ένθετο κεφάλι που κρατά στα χέρια μια πυξίδα με

κοσμήματα. Ολόγλυφο είναι και το επιτύμβιο άγαλμα μιας ενθρονισμένης γυναίκας, το νεαρό τής ηλικίας της οποίας δηλώνει το πτηνό που κρατάει όπως συνηθιζόταν στις παραστάσεις των μικρών κοριτσιών.

Στο αίθριο του Μουσείου τα ταφικά ανάγλυφα των δημοτών πλασιώνουν, όπως είδαμε, τα μνημεία της μάχης ενώ στο βάθος, λουσμένο στο φως, το τρόπαιο των Αθηναίων αντικρίζει (ειρωνεία τής ιστορίας) στο μισοσκόταδο της διπλανής αίθουσας μνημεία της Ανατολής, όχι του Πέρση αλλά του αιγυπτιακού ιερού που έστησε, μετά από περίπου 650 χρόνια, ένας μαραθώνιας καταγωγής ρωμαίος συγκλητικός πολυεκατομμυριούχος, ο Ηρώδης Αττικού.

Ασκοειδές πλαστικό αγγείο με τη μορφή πτηνού και κωνική βάση. Διακόσμηση με λοξές γραμμές, Πρωτογεωμετρική περίοδος (10ος αι. π.Χ.).

Μεσογεωμετρική κύλικα με ζώνη παραλλήλων τεθλασμένων ανάμεσα στις λαβές (850-800 π.Χ.).

Μεσογεωμετρικός κάνθαρος. Η ζώνη ανάμεσα στις λαβές διακοσμείται με ένα μαίανδρο πλαισιωμένο με κάθετες ταινίες (850-800 π.Χ.).

Υστερογεωμετρικός κánθαρος με ψηλές λαβές. Στην κεντρική ζώνη δύο μετόπες με πτηνά πλαισιώνουν συμμετρικά μετόπη με ζατρίκιο (750-730 π.Χ.).

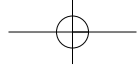

Υστερη γεωμετρική τριφυλλόστομη οινόχρη με πλεκτή λαβή. Οι επαναλαμβανόμενες διακοσμητικές ζώνες (παράλληλες τεθλασμένες, ζιγκ-ζαγκ, στη βάση ακτίνες) καλύπτουν τώρα ομοιόμορφα ολόκληρο το σώμα τού αγγείου, ενώ τρεις ευρύτερες ζώνες με μαιάνδρο τονίζουν τα δομικά στοιχεία: το λαιμό, τον ώμο και την κοιλιά (750-730 π.Χ.).

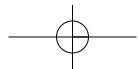

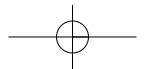
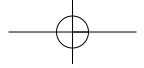

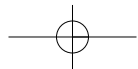
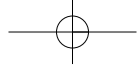
Φλασκή, διακοσμημένο με ομόκεντρες διακοσμητικές ζώνες, όπου εναλλάσσονται οδοντωτό κόσμημα και τεθλασμένες, στο κέντρο σταυρός. (Πρώιμη γεωμετρική περίοδος, 850 π.Χ.).

Δύο υστερογεωμετρικές αρτόσχημες πνξίδες, διακοσμημένες με μετόπες από μαιάνδρους, αγκυλωτούς σταυρούς, τετράφυλλα κοσμήματα, δίσκο με σπείρα κλπ. (γύρω στο 750 π.Χ.).

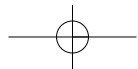
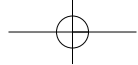

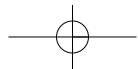
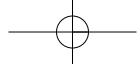
(ΣΕΛ. 180 ΚΑΙ ΣΕΛ. 181 ΠΑΝΩ) Πυξίδα με κωνικό κάλυμμα. Η εντύπωση του κενού, που δίνει η διακόμηση (κεντρική ζώνη με συστήματα στιγμών και γωνιών, εναλλασσόμενων με στικτούς ρόδακες που πλαισιώνουν πάνω και κάτω τεθλασμένες και τρέχουσα σπείρα) χρονολογεί το αγγείο στην υστερογεωμετρική περίοδο (735-700 π.Χ.).

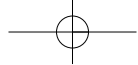

Στο σκύφο της τελευταίας γεωμετρικής περιόδου, οι μορφές, ένα γονατισμένο ζαρκάδι ανάμεσα σε δύο υδρόβια πτηνά, κολυμπούν πλέον ελεύθερα στην απαλλαγμένη από τα τεκτονικά δεσμά των ζωνών και των μετοπών επιφάνεια του αγγείου (735-700 π.Χ.). Στις επόμενες σελίδες λεπτομέρεια.

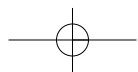

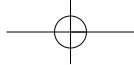

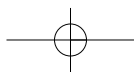

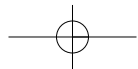
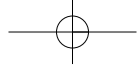
Τριφυλλόσχημη υστερογεωμετρική οινόχρη. Το σφαιρικό σώμα του αγγείου καλύπτεται ομοιόμορφα με οριζόντιες γραμμές, έτσι ώστε η προσοχή να συγκεντρώνεται στο αλογάκι της μετόπης του λαιμού (735-700 π.Χ.).

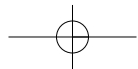
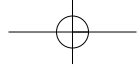

Πρόχους με ψηλή λαβή. Το χείλος καμπυλώνεται πέρα από το καμπύλο περίγραμμα του σώματος του αγγείου. Και τα δύο ορίζουν πάνω και κάτω με τρίγωνα την κεντρική ζωφόρο των σπλιτών που παρελαύνουν στον τεράστιο λαιμό του αγγείου (735-700 π.Χ.).

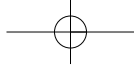

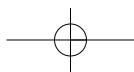

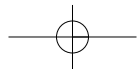
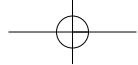

Αγγείο και διακόσμηση του ίδιου τύπου με το προηγούμενο. Η μορφή του αγγείου πιο αυστηρή, με μικρό αμφικωνικό σώμα και ευθύγραμμο, ελαφρότατα καμπυλούμενο περίγραμμα λαιμού που διακοσμεί χορός βαΐφόρων γυναικών (735-700 π.Χ.).

Πρόχους με ψηλή λαβή. Οι πιο ισορροπημένες αναλογίες του σφαιρικού σώματος και της λαβής και η παραδοσιακή μετόπη με το υδρόβιο πτηνό στο λαιμό, που υπογραμμίζει στον ώμο η τρέχουσα σπείρα, χρονολογούν το αγγείο στην αμέσως προηγούμενη περίοδο (750-735 π.Χ.).

Μία ακόμη πρόχους του ίδιου με τους προηγούμενους τύπου. Το λαιμό καλύπτει εδώ, δίνοντας στο αγγείο ένα πιο συντηρητικό ύψος, αντί της ζωφόρου των πολεμιστών ή των γυναικών, το ομοιόμορφο κόσμημα του ζατρικίου (750-735 π.Χ.).

Τριφυλλόσχημη οινόχρη. Τη διακόσμηση του σώματος αποτελούν ομόκεντροι κύκλοι που ακτινοβολούν από ένα κεντρικό αστέρι (735-700 π.Χ.).

*Πινάκιο με κεντρικό μοτίβο έναν τροχό που πλαισιώνουν συστήματα από γωνίες
και στο χείλος τρέχουσα σπείρα (735-700 π.Χ.).*

Πινάκιο του επηρεασμένου από την κορινθιακή κεραμική, ανατολίζοντος ρυθμού. Την αυστηρά δομημένη διακόσμηση και τα κομψά σχηματοποιημένα οικεία ζώα (ελάφια, άλογα) της γεωμετρικής κεραμικής, έχουν αντικαταστήσει πλέον μυθικά τέρατα ανατολικής προέλευσης, εδώ συνδυασμοί από σφίγγες και αιλουροειδή γύρω από το χείλος και στο σώμα γύρω από ένα σταυρόσχημο κόσμημα ανθεμίων και λωτών στο κέντρο του πινακίου. Τις προχειρογραμμένες μορφές ποικίλλει η πλούσια αν και απρόσεκτη εγχάραξη των περιγραμμάτων και η πολυχρωμία. Έργο του «ζωγράφου του πόλου» (575-550 π.Χ.), που ονομάζεται έτσι από τον χαρακτηριστικό πόλο (κάλυμμα της κεφαλής) των μορφών του. (Λεπτομέρεια στις επόμενες σελίδες.)

Ο λαιμός μιας λουτροφόρου υδρίας του ίδιου ζωγράφου. Δύο ζώνες, μια σειρά από ρόδακες, και από κάτω τρεις σφίγγες (ΣΕΛ. 198-201).

Σκύφος κορινθιακού τύπου (κοτύλη) με παράσταση ενός υψηλόλαιμου υδρόβιου πτηνού με απλωμένες τις φτερούγες, στο βάθος της παράστασης φυλλωτοί ρόδακες. Πίσω πάλι ένα υδρόβιο πτηνό, εδώ στριμωγμένο ανάμεσα σε δύο αντωπά ζώα, λιοντάρι και πάνθηρα (575-550 π.Χ.).

*Μικρογραφικός γαμικός λέβης (τρεις όψεις).
Η διακόσμηση του σφαιρικού σώματος
αποτελείται από δύο αντιθετικά ζευγάρια
ζώων, μπροστά λιοντάρια με ανοιχτό στόμα,
πίσω χήνες. Στο κωνικό υπόστατο πάλι
δύο αντιθετικά υδρόβια πτηνά
και πίσω ένα τέρας, συνδυασμός σειρήνας
με κεφάλι λιονταριού. Η λιτή διακόσμηση
τονίζεται με διακριτική πολυχρωμία στη
χαίτη και τις φτερούγες (γύρω στο 570 π.Χ.).*

Αρχαϊκή μελανόμορφη λήκυθος. Στη μέση φτερωτή γυναικεία μορφή που τρέχει με μεγάλο διασκελισμό και απλωμένες τις φτερούγες, ώστε να πιάνει το μεγαλύτερο μέρος του πεδίου, πλαισιώνεται από δύο συμμετρικές μορφές οπλισμένων ιματιοφόρων ανδρών. Στον ώμο του αγγείου σειρήνα με απλωμένο φτερά. Διακριτική και προσεγμένη χρήση της εγχάραξης και των επίθετων χρωμάτων (540-530 π.Χ.). (Λεπτομέρειες στις επόμενες σελίδες).

Τμήμα από τον ώμο λουτροφόρου με το μεγαλύτερο μέρος ενός πετεινού, και εμπρός του τμήμα ανθεμίου από το οποίο ξεφυτρώνει βλαστός με μπουμπούκι λωτού. Στη δεξιά άκρη, το πίσω μέρος ενός μεγάλου ζώου. Από το εργαστήριο του ζωγράφου Λυδού (560-550 π.Χ.).

Κορινθιακός αρύβαλλος (μυροδοχείο). Διακρίνεται η φτερούγα ενός πτηνού και εγχάρακτοι ρόδακες (570-560 π.Χ.).

Μικρό άωτο κωνικό αγγείο, με κυλινδρικό λαιμό (λύδιον).

Μελανόμορφη λήκυθος, με παράταξη τριών γυναικών ανάμεσα στις οποίες δύο νέοι σε έντονη κίνηση τις χαιρετούν στρέφοντας πίσω το κεφάλι. Από το εργαστήριο του ζωγράφου Λυδού. Μέσα του 6ου αι. π.Χ.

Δύο όψεις μελανόμορφου αλάβαστρου. Από την καύση έχει αλλοιωθεί το λευκό βάθος και οι μορφές μόλις διακρίνονται. Ο γενειοφόρος Ερμής με το κηρύκειο προχωρά προς τα δεξιά ενώ συγχρόνως στρέφει το κεφάλι πίσω σε μια γυναίκα με ένα λουλούδι. Απέναντί του (με γυρισμένη την πλάτη) ο Απόλλων με τη λύρα, ένα ζαρκάδι και η Αρτεμις. Έργο του γραφέα του Διόσφου, γύρω στο 500 π.Χ.

Αλάβαστρο με δικτυωτό κόσμημα σε δύο ζώνες. Γύρω στα μέσα του 5ου αι. π.Χ.

Μελανόμορφη λήκυθος με παράσταση πολεμιστών: επιτιθέμενος ιππέας και αμυνόμενος σπλίτης. Πίσω από τον ιππέα μιατιοφόρος με δόρυ. Στον ώμο με τα δύο αντιθετικά λιοντάρια, η μονομαχία έχει μεταφερθεί στο χώρο της άγριας φύσης (γύρω στο 500 π.Χ.).

Μελανόμορφη λήκυθος. Δύο έφιπποι ματιοφόροι (άλλος με κράνος, άλλος με πέτασο) πλαισιώνουν σκηνή από τη Γιγαντομαχία: η Αθηνά επιτίθεται σε οπλίτη (Γίγαντα) που έχει τραπέι σε φυγή. Προέρχεται από τον Τύμβο των Αθηναίων. Αρχές του 5ου αι. π.Χ.

*Μελανόμορφη λήκυθος με παράσταση
συμποσίου: μια γυναίκα και ένας άντρας
ξαπλωμένοι σε μαξιλάρια. Η γυναίκα σηκώνει
στο δεξί έναν κάνθαρο. Αρχές του 5ου αι. π.Χ.*

Μελανόμορφη κύλικα-σκύφος. Παριστάνεται, εμπρός και πίσω, ένα τέθριππο πλαισιωμένο με δύο ανθέμια που φύονται από τις λαβές του αγγείου (480-470 π.Χ.).

Κύλικα διακοσμημένη με σειρά ανθεμίων, τελευταίο τέταρτο του 6ου αι. π.Χ.

*Μικρογραφικός κιανοτός κρατηρίσκος.
Η διακόμηση σε δύο σειρές, άνω στικτά
στεφάνια και κάτω ανεστραμμένα
υδρόβια πτηνά (550-500 π.Χ.).*

Αρυβαλλοειδές ληκύθιο με ανθέμιο (400-390 π.Χ.).

Μελανόμορφη κύλικα με παράσταση γιγαντομαχίας. Κάτω από μια κληματαριά, η Αθηνά επιτίθεται ενώ ο αντίπαλός της έχει ήδη γονατίσει. Την παράσταση πλαισιώνουν δύο ακόμη οκλάζοντες γίγαντες, αυτός που βρίσκεται πίσω από τη θεά φαίνεται έτοιμος να επιτεθεί. Στο εσωτερικό, μαινάδα που χορεύει. Επίθετο λευκό στα γυμνά μέρη της Αθηνάς και της μαινάδας, στα λοφία, στα επίσημα των ασπίδων και στα τσαμπιά. (600-480 π.Χ.)

Κυλινδρική πυξίδα. Το εσωτερικό του αγγείου κοσμείται με μια σειρά από υδρόβια πτηνά, ενώ το νερό δηλώνεται με ομάδες γραμμών. Το ίδιο μοτίβο, σχηματοποιημένο, και στο κάλυμμα (550-500 π.Χ.).

Πινάκιο με ταινιωτές λαβές. Στο κέντρο πολυακτινωτό αστέρι, στο χείλος σειρά από δέκα μαύρους δίσκους που περιβάλλονται από στιγμές (450-435 π.Χ.).

*Λίθινος δίσκος με αναθηματική επιγραφή: ΔΙΚΑΙΟΣ Μ' ΑΝΕΘΕΚΕΝ. Γύρω στα μέσα του 5ου αι. π.Χ.
Από τον Άγιο Ανδρέα Αττικής.*

Ξύλινο πτυκτό κάτοπτρο.

Επίπεδο δισκάριο με κυρτό χείλος που χρησίμευε ως υποστατό. Διακοσμείται με Γοργόνειο. Τέλος του 6ου αι. π.Χ.

Κεφαλή πήλινου γυναικείου ειδωλίου (6ος αι. π.Χ.).

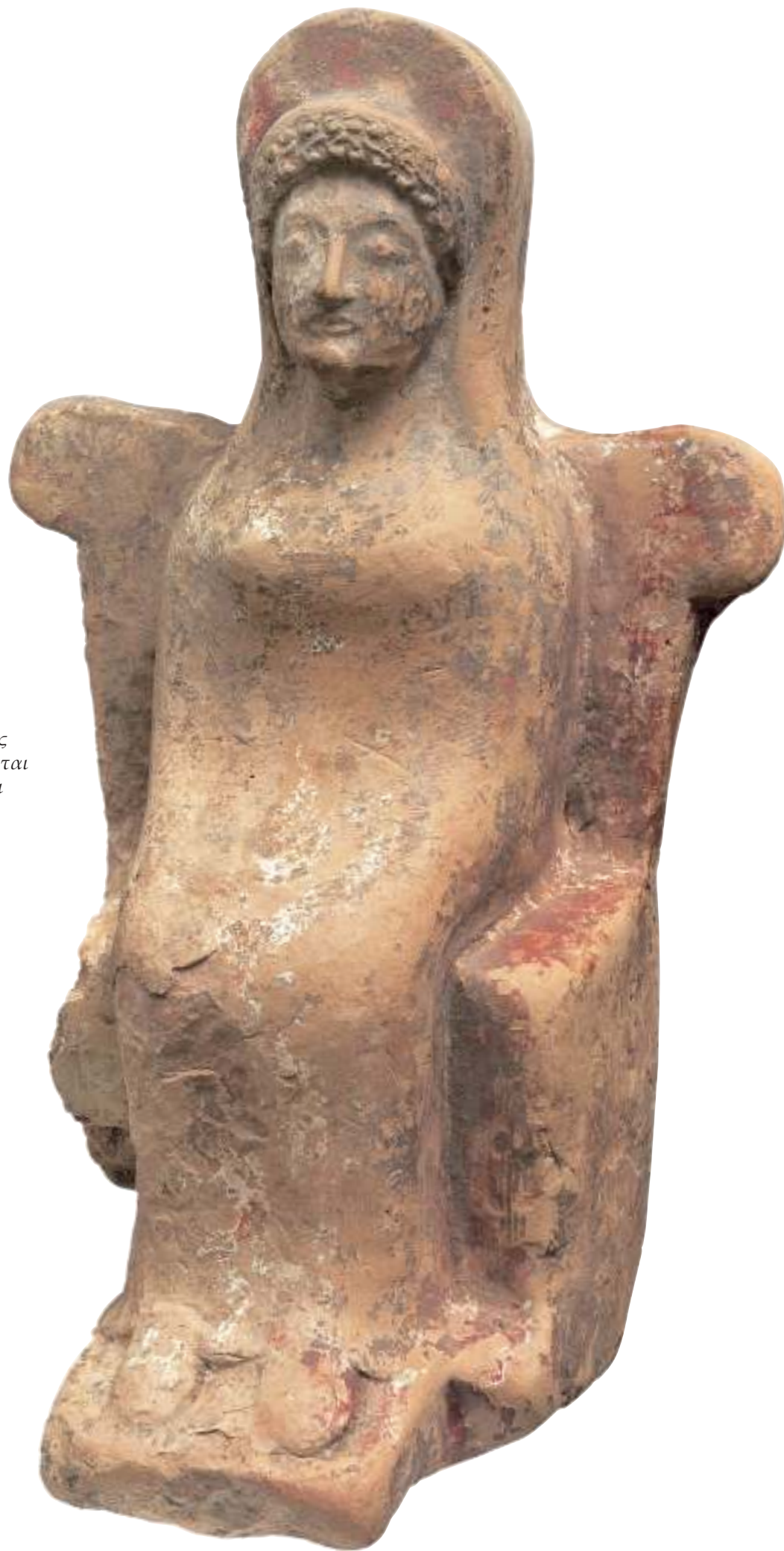

Κεφαλή πήλινου ειδωλίου (570-550 π.Χ.).

*Πήλινο ειδώλιο ενθρονισμένης γυναίκας ή θεάς.
Το πρόσωπο είναι κατεστραμμένο (γύρω στο 500 π.Χ.).*

*Πήλινο ειδώλιο ενθρονισμένης γυναίκας
ή θεάς. Στο σώμα και τα χέρια διατηρείται
η ήδη άκαμπτη στάση που χαρακτηρίζει
ολόκληρη τη σειρά (ΣΕΛ. 230-233).
Τονισμένη η στερεομετρική δομή
του προσώπου, από το οποίο έχει
χαθεί το αρχαϊκό χαμόγελο.
Αρχές 5ου αι. π.Χ.*

Δύο πήλινα ειδώλια ενθρονισμένης γυναίκας ή θεάς. Αρχές 5ου αι. π.Χ.

ΣΕΛ. 232: Το ειδώλιο της ενθρονισμένης γυναίκας ή θεάς διατηρεί ακόμη το αρχαϊκό χαμόγελο και ίχνη από τα χρώματα που φαίδρυναν το ένδυμα (γύρω στο 500 π.Χ.).

Πλαστικό αγγείο (αρύβαλλος). Έχει τη σπάνια μορφή δύο αντίστων γυναικείων κεφαλών, κατασκευασμένων από το ίδιο καλούπι, αλλά διαφοροποιημένων χρωματικά: στη μια πλευρά η γυναίκα είναι ξανθιά (αφήνεται στο χρώμα του πηλού), στην άλλη μελαχρινή, 490-480 π.Χ. Σύμφωνα με μια θεωρία, η μεγάλη διάδοση των αγγείων με τη μορφή κεφαλής στο τέλος του 6ου και τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. συνδέεται με την ανάπτυξη του θεάτρου.

ΣΤΙΣ ΕΠΟΜΕΝΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ: Το μέταλλο του εσωτερικού μιας ερυθρόμορφης κύλικας από το σπήλαιο του Πανός.
Μια γυναίκα με τη φιάλη στο χέρι ετοιμάζεται να κάνει σπονδή. Απέναντί της νέος ιματιφόρος. Του Ζωγράφου της Καλλίπολης (430-425 π.Χ.).

Ερυθρόμορφη λήκυθος. Νέος με ιμάτιο, κρατά στα χέρια από μια σφαίρα, ενώ άλλες δύο διακρίνονται πάνω σε βάση, δίπλα του. Η στλεγγίδα στον τοίχο δηλώνει το περιβάλλον τού γυμναστηρίου (460-440 π.Χ.).

Μικρή πρόχους, δώρο στα παιδιά στη γιορτή των Ανθεστηρίων, ο χους ήταν διακοσμημένος, όπως είναι φυσικό, με παραστάσεις από τον κόσμο του παιδιού. Εδώ ένα παιδάκι που τρέχει, ανεμίζοντας στο δεξιό χέρι ένα σχοινί, ενώ στο αριστερό κρατά ένα άδειο αγγειάκι (425-400 π.Χ.).

Ερυθρόμορφος λουτροφόρος αμφορέας από το κλα-
σικό νεκροταφείο του Μαραθώνα (Σκόρπιο Ποτάμι).
Μια σκηνή θεϊκού γάμου. Ο Απόλλων στεφανωμένος,
κρατώντας στην αριστερά το κλαδί τής δάφνης,
πιάνει τελετουργικά από τον καρπό («χείρ ἐπὶ
καρπῶ») τη νύφη, πιθανότατα την Κρέουσα, την
οποία στεφανώνει ο μικρός ιπτάμενος έρωτας.
Κάτω, ανάμεσα στις δύο μορφές, ένα θυμιατήρι.
Πίσω από τη νύφη, δύο γυναίκες με τα δώρα, πίσω
από τον Απόλλωνα, άλλες δύο με δάδες, όπως
συνηθίζεται στη γιορτή του γάμου (440-430 π.Χ.).
Στις επόμενες σελίδες λεπτομέρειες.

Τμήμα λουτροφόρου από το σπήλαιο του Πανός. Ο κόσμος της γυναίκας, που είχε κατακτήσει την αττική αγγειογραφία ήδη από το 420, κυριαρχεί απόλυτα στα τέλη του αιώνα. Εδώ, δύο ωραιοντυμένες και στολισμένες γυναίκες –στενές φίλες όπως δείχνει η στάση τους (ή μήπως μητέρα και κόρη;)– ταξιδεύουν, καθισμένες σε άμαξα που σέρνει κάποιο βοοειδές. Πιθανότατα πρόκειται για το άρμα που οδηγεί τη νύφη με τη μητέρα της στο σπίτι του γαμπρού. Δεξιά διακρίνεται ο ώμος και τρίτης μορφής (παράνυμφος;). Τέλος 5ου ή αρχές 4ου αι. π.Χ.

Αρυβαλλοειδές ληκύθιο. Έρωτας που κρατά με τα δυο του χέρια ξύλινο σεντουκάκι, στολισμένο με ρόδακα, μπροστά του βωμός (;) (425-400 π.Χ.).

Αρυβαλλοειδές ληκύθιο με ερυθρόμορφη παράσταση καθισμένου πάνθηρα. Τέλος 5ου αι. π.Χ.

Αρυβαλλοειδής λήκυθος: Μια γυναίκα τρέχει προς τα δεξιά γυρίζοντας πίσω το κεφάλι (460-450 π.Χ.).

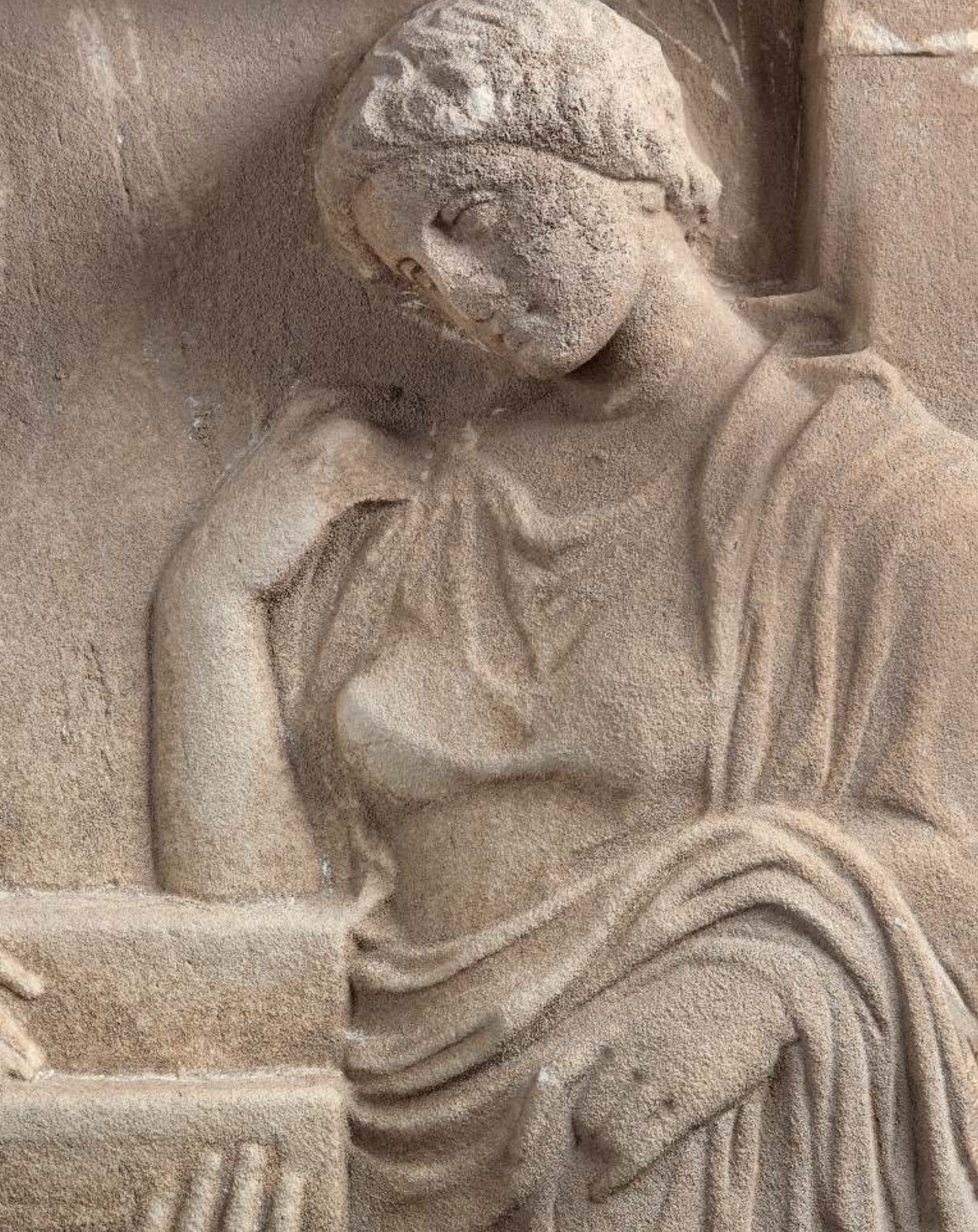
Χρυσά ενώτια και πήλινα σφοντύλια, πιθανώς αναθήματα γυναικών στις Νύμφες.

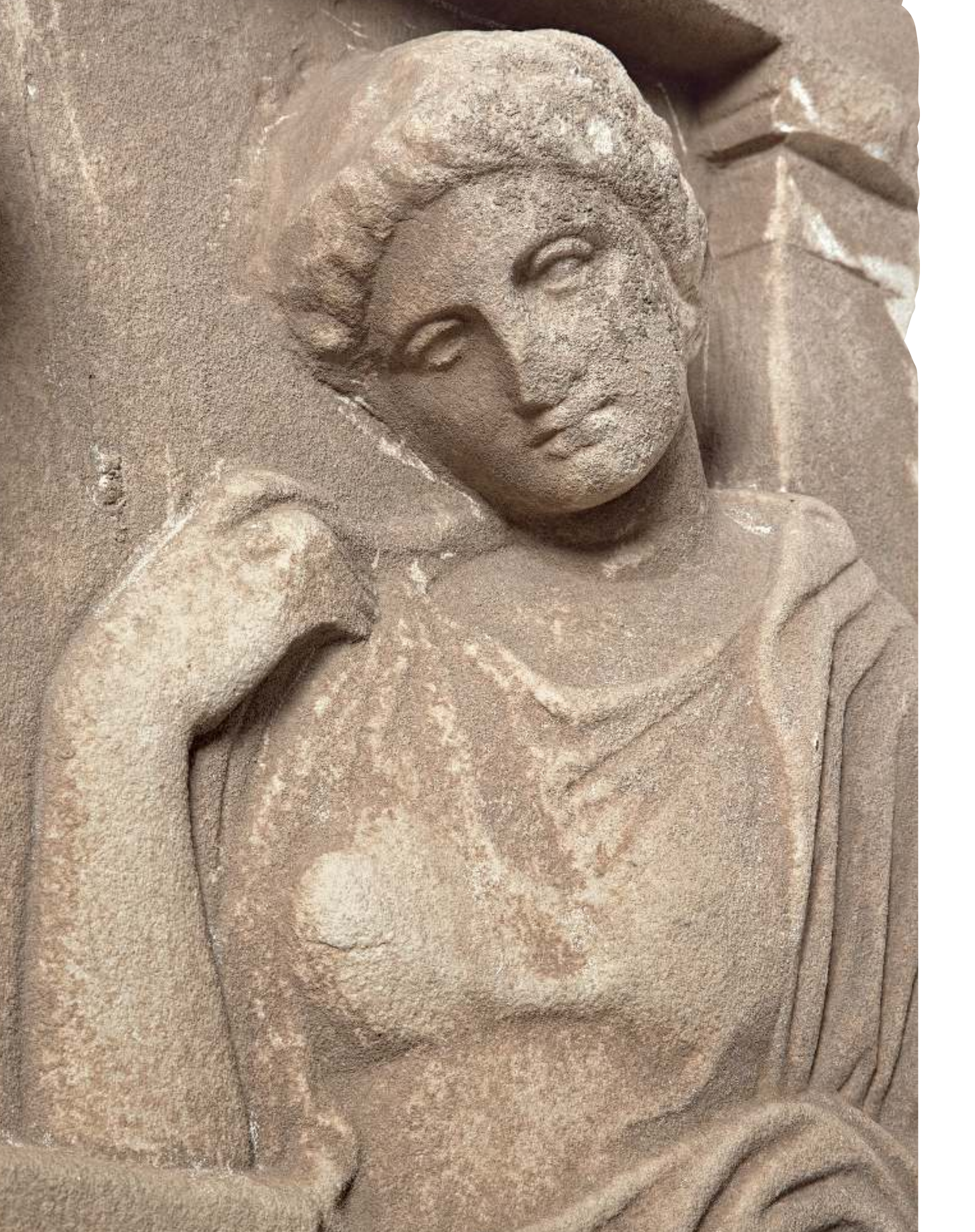

Με θλιμμένο βλέμμα και ένα απαλό άγγιγμα του χεριού η Πασιμάχη ψάχνει στη μισοανοιγμένη πυξίδα τη χαμένη λάμψη της γήινης ζωής της. Εκεί συναντά το βλέμμα της φίλης ή συγγενούς, που έρχεται με νέα δώρα στον τάφο. Το ακόμη καλλίγραμμο περίγραμμα που ενώνει τις μορφές και περιγράφει τα γυναικεία σώματα χρονολογεί το ανάγλυφο στις πρώτες δεκαετίες του 4ου αι. π.Χ. Στις επόμενες σελίδες λεπτομέρειες.

*Η μεγαλόπρεπα ενθρονισμένη γυναίκα δεν ήταν ακόμα
παρά ένα παιδί, όταν πέρασε στον Άδη. Το δείχνει
το ψηλά ζωσμένο πέπλο και το πουλί, το παιχνίδι της,
που κρατά στο αριστερό χέρι. Μέσα του 4ου αι. π.Χ.*

Το άγαλμα του μικρού παιδιού, που είχε μεταφερθεί στην Μπρεξίτζα, είναι ένα ανάθημα που συναντάμε συχνά τον 4ο αι. π.Χ. στα ιερά των ιατρών θεών, όπως ο Ασκληπιός.

Η γυναίκα που φέρνει στη νεκρή την πνξίδα, θυμίζει μόνο θεματικά το επιτύμβιο της Πασιμάχης. Εδώ τη στήλη έχει αντικαταστήσει ο μνημειώδης ναϊσκος, τις ανάγλυφες μορφές ολόγλυφες και την κοινότητα των συναισθημάτων η τραγική μοναξιά των αγαλμάτων (330-320 π.Χ.).

Στην επιτύμβια στήλη που βρέθηκε στην Παλλήνη, η νεκρή Φαιναρέτη δεν δέχεται από τα χέρια της θεραπαινίδος κοσμήματα αλλά ένα διπλωμένο ύφασμα, δώρο που ταιριάζει στους νεκρούς (4ος αι. π.Χ.).

Η στήλη από το Κάτω Σούλι (την αρχαία Τρικόρυνθο) μιλάει για την κοινή μοίρα τόσων γυναικών που πλήρωσαν τη γέννα με τη ζωή τους και, όπως η ανώνυμη αυτή νεκρή, υποχρεώθηκαν να παραδώσουν το νεογέννητο στα χέρια μιας θεραπεινίδας (4ος αι. π.Χ.).

Το μεγαλείο, η ομορφιά –και συχνά το ηρωικό ύφος– που ακτινοβολούν οι στήλες των νέων, είναι η έκφραση του απίστευτου πόνου των γονιών για την απώλεια του γιου στο άνθος της ηλικίας του. Συνήθως, όπως εδώ, αυτός παριστάνεται ως αθλητής που σκεπτικός ακουμπά στον κιονίσκο, με το βλέμμα στο κενό, αδιάφορος για τον πιστό σκύλο που του φιλάει τα πόδια ή για τα αθλητικά του σύνεργα και τα παιχνίδια (εδώ ένα πουλί) που του προσφέρει ο μικρός υπηρέτης του. Την έκφραση του προσώπου, που γνωρίζουμε από άλλες παρόμοιες στήλες, μας στέρησε εδώ η απώλεια του πάνω μέρους της στήλης (γύρω στο 330 π.Χ.).

Στα μαρμάρινα αγγεία που στολίζουν τους οικογενειακούς τάφους, συχνά η δεξίωση των νεκρών εξελίσσεται σε γαλήνια οικογενειακή συγκέντρωση. Ένα ωραίο δείγμα προσφέρουν η λήκυθος και οι δύο μαρμάρινοι παναθηναϊκοί αμφορείς του οικογενειακού περιβόλου του ιερέα Θεογένη Γύλητος, από το κλασικό νεκροταφείο του Βρανά. Ήδη ο τύπος τού αγγείου μαρτυρεί όχι το πένθος αλλά την περηφάνια για τον γιο, τον Γύλη, που δόξασε την οικογένεια στους αγώνες. Παράλληλα, η τυπική σκηνή της δεξίωσης δεν αποτελεί εδώ παρά ένα, ανάμεσα στα τόσα τρυφερά, καθημερινά, στιγμιότυπα που ενώνουν δίπλα στον τάφο τρεις γενιές άνδρες, γυναίκες και παιδιά (350-320 π.Χ.).

ΔΕΞΙΑ: Η σιωπηρή συνομιλία ανάμεσα στον Γύλη και τον πατέρα του, τον Θεογένη, έναν ιερέα, όπως δείχνουν τα μακριά μαλλιά, ο άζωστος χιτώνας και η μάχαιρα, πραγματοποιείται σε ένα χώρο πέρα από το χρόνο.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Η Θρασυβούλη, η γυναίκα του Γύλη από τον γειτονικό δήμο του Ικαρίου, προσπαθεί να επικοινωνήσει με την πεθερά της, ενώ το μικρό κοριτσάκι ακουμπώντας στα γόνατα της γιαγιάς του, αναζητά και αυτό το χαμένο στο κενό βλέμμα της.

Ο ΡΩΜΑΪΚΟΣ ΜΑΡΑΘΩΝ

ή

Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΜΑΡΑΘΩΝΙΟΣ

Ο Ηρώδης ανήκει σε μια εποχή όπου η μάχη του Μαραθώνα αποτελεί μακρινή αλλά όχι ξεχασμένη δόξα. Αντίθετα με ό,τι συμβαίνει στα κλασικά χρόνια, οι εποχές της παρακμής προσπαθούν να κρατήσουν με κάθε τρόπο ζωντανό ένα παρελθόν, από το οποίο και μόνο περιμένουν να κερδίσουν την ηθική δύναμη για την αντιμετώπιση μιας εξαντλημένης στις ρηχές χαρές, μιας ουσιαστικά κενής πολιτικής ζωής.

Ο Μαραθώνας δεν είναι πια ο δήμος της εποχής της μεγάλης μάχης. Ζει κάτω από τη σκιά και στο περιθώριο της τεράστιας ιδιοκτησίας και των κτισμάτων του Ηρώδη, γιου του Αττικού, απόγονου μιας μαραθώνιας οικογένειας η ανάμνηση της οποίας φτάνει έως τον 2ο αι. π.Χ., την εποχή που ουσιαστικά δημιουργείται η νέα τάξη πραγμάτων στην Αττική και σε όλη την Ελλάδα. Ο Ηρώδης είναι ο ρωμαίος συγκλητικός (ο πατέρας του ήταν ένας από τους πρώτους Έλληνες συγκλητικούς), ο δάσκαλος στην ελληνική ρητορική και φίλος των φιλελλήνων αυτοκρατόρων, ο πολυεκατομμυριούχος ευεργέτης πολλών ελληνικών (και όχι μόνο) πόλεων και ιερών (Φιλόστρ., *Βίοι σοφιστών* 551), με λίγα λόγια κάποιος που ανήκει σε έναν άλλο κόσμο από εκείνον των συμπατριωτών του Μαραθωνίων ή Αθηναίων. Τον καιρό του τον μοιράζει ανάμεσα στην Κηφισιά και τον Μαραθώνα. Οι περίπατοι και οι συζητήσεις, στη σκιά των πλατάνων και στη δροσιά των νερών της κομψής έπαυλης και των πύργων του στην Κηφισιά, όπου συχνά φιλοξενεί τους ρωμαίους φίλους του, έχουν μείνει αξέχαστοι χάρη στις «αττικές νύχτες» του Aullus Gellius. Στον Μαραθώνα, όπου βρίσκονται τα πατρογονικά κτήματά του, συγκεντρώνεται για να παρακολουθήσει τα μαθήματά του όλη η αθηναϊκή νεολαία, κενώνοντας ουσιαστικά την πόλη (Φιλόστρ., *Βίοι Σοφιστών* 571). Συχνά πρέπει να έβγαινε εκεί για κυνήγι, φτάνοντας έως τον Βαρνάβα ή τη Βραώνα: κάμποι, ρεματιές και παραλίες είναι διάσπαρτοι από τα μικρά και μεγάλα, γνωστά μνημεία της παρουσίας του, ανάγλυφα και αγάλματα των τροφίμων του και των αυτοκρατόρων, ιερά, λουτρά, κυνηγετικά περίπτερα κ.ά.

Μια ιδέα αυτού του κόσμου δίνει το πρόσφατα ανασκαμμένο εξωτικό αιγυπτιακό ιερό της Ίσιδος και του Οσίριδος που έκτισε πάνω στο τεχνητό νησί, στην άκρη του Μικρού Έλους της Μπρεξίζας,

«...και πλούσια τα σκορπάνε / τα στάχνα της η Δήμητρα, τα ρόδα η Αφροδίτη» (Κωστής Παλαμάς, «Ο Ύμνος της Αθηνάς», Στ, στ. 20/21). Λεπτομέρεια αδημοσίευτου αγάλματος της Ίσιδος-Δήμητρας από το νότιο πρόπυλο του ιερού των αιγυπτίων θεών στην Μπρεξίζα.

μέσα στο νειλωτικό τοπίο των εκβολών του ρέματος που κατεβαίνει από το Αργιελίκι, ένα τοπίο όπου ο Ηρώδης πρέπει να ένιωσε ζωντανή την παρουσία της Ίσιδος, γεννημένης *ἐν πανύγροις*, αναγκασμένης να μεγαλώσει τον μικρό Ωρο, κρυμμένη μέσα στα έλη του Δέλτα (Ηρόδ. 2.155) και να αναζητήσει –σε μια περιπλάνηση που θυμίζει την πλάνην της Δήμητρας– τα κομμάτια του αγαπημένου συζύγου της *τὰ ἔλη διεκπλέουσα* μέσα σε μια φελούκα από πάπυρο. Μήπως δεν ήταν σε ένα νησί του Νείλου, σαν κι αυτό εδώ, που έδειχναν τον τάφο της; (Διόδ. 1.22)

Τέσσερις μαρμαροστρωμένοι διάδρομοι οδηγούσαν, ξεκινώντας από τέσσερις πυλώνες αιγυπτιακού τύπου, στο μέσο των τεσσάρων πλευρών ενός σχεδόν τετράγωνου περιβόλου, στο κεντρικό κτήριο. Η αποκατάσταση αυτού του τελευταίου είναι προβληματική και η ερμηνεία του αινιγματική. Ένας υπόγειος διάδρομος και μια κιονοστοιχία περιβάλλουν μια κεντρική βαθμιδωτή πυραμιδοειδή κατασκευή που επέστεφε πιθανώς ο ναΐσκος με το ή τα θεϊκά αγάλματα. Την ταυτότητα των λατρευόμενων θεών μαρτυρούν δεκάδες τεράστια (η διάμετρός τους φτάνει τα 40 εκ.) πήλινα λυχνάρια με έκτυπες τις προτομές της Ίσιδος και του Σαράπιδος (ένωση του Όσιρι με τον Δία) που προορίζονταν να φωτίζουν τις νυκτερινές τελετές προς τιμήν της θεάς, για τις οποίες μας πληροφορούν τα κείμενα.

Κολοσσικά αγάλματα αιγυπτιακού ρυθμού του θεϊκού ζεύγους της Ίσιδος και του Οσίριδος πλασίωναν εξωτερικά και εσωτερικά τους πυλώνες στις τέσσερις εισόδους του ιερού, όπου και βρέθηκαν πεσμένα δίπλα στις βάσεις τους. Ακίνητα, με τον πεσσο πίσω να τα δένει στο έδαφος, απόμακρα, με το βλέμμα στραμμένο ίσα μπροστά, τα χέρια κολλημένα στο κορμί, προβάλλοντας σταθερά το αριστερό πόδι, ήταν σαν να θέλουν να συγκρατήσουν, στην άκαμπτη αρχαϊκή στάση τους, αναλλοίωτη πέρα από τις χιλιετίες και τις εναλλαγές των πολιτισμών, την ιδέα μιας εκτός χρόνου εξουσίας που απαιτεί την απόλυτη υποταγή και εγγυάται τη γαλήνια ευτυχία σε τούτο και τον άλλο κόσμο.

Στα δεξιά σου έχεις τη θεά Ίσιδα, την Ουρανία, κυρία ποταμῶν, ἀνέμων καὶ θαλάσσης, Μεγάλη Μητέρα της φύσης, προστάτιδα της αναπαραγωγής των καρπών και των ανθρώπων, Δήμητρα μαζί και Αφροδίτη. Η θεά φέρει τον μακρύ, άζωστο λινό χιτώνα και το λεπτό σχεδόν εφαρμοστό ιμάτιο, με τις συμμετρικές πτυχές που περιγράφουν το ραδιό σώμα, ακτινοβολώντας τη λιτότητα και την αγνότητα, αλλά και την απαίτηση ψυχικής και σωματικής καθαρότητας, ενώ στο αδιόρατο αρχαϊκό χαμόγελό της πλανιέται η υπόσχεση της αιώνιας ζωής. Το στέμμα της, με το δίσκο του ήλιου που πλασιώνουν τα κέρατα της αγελάδας, κρατά ακόμη από την πανάρχαιη ζωόμορφη καταγωγή της, την βούκερον παρθένον Ιώ (Αισχύλος), που κυνηγημένη από την Ήρα είχε καταφύγει στην Αίγυπτο, προτού η λατρεία της απλωθεί από λιμάνι σε λιμάνι σε όλη την ανατολική Μεσόγειο και την Ιταλία, μοιράζοντας τα δώρα της Δήμητρας και την υπόσχεση της αιώνιας ζωής ώσπου, εξαϋλούμενη συνεχώς, θα προετοιμάσει στη λαϊκή πίστη τον λατρευτικό τύπο της Παναγίας. Τον πανθεϊκό χαρακτήρα αυτής της Μεγάλης Θεάς δηλώνουν τα σύμβολα των υποστάσεών της. Στον νότιο πυλώνα είναι η Ίσις-Δήμητρα, με τα στάχνα στα χέρια, η θεά «που έμαθε στους ανθρώπους την καλλιέργεια» αλλά και η θεομοφόρος που τους δίδαξε τους νόμους. Στον δυτικό είναι η Ίσις-Αφροδίτη, «αυτή που έφερε κοντά τον άνδρα και τη γυναίκα», μια Αφροδίτη όμως την οποία δεν αναγνωρίζεις από τη γνωστή υγρή ματιά και το απαλό δέρμα της Κυθήρειας, αλλά μαντεύεις από το μπουκέτο τα τριαντάφυλλα που κρατά στα αλύγιστα χέρια. Είναι τα μαγικά λουλούδια στα οποία ο Λούκιος των *Μεταμορφώσεων* του Απουλήιου, αλλά και κάθε πιστός, χρωστά τη λύτρωση από τη λαγνεία και τα μαγικά παιχνίδια, που τον μεταμορφώνουν σε γάιδαρο. Πιο δύσκολη είναι η ταύτιση της θεάς του βόρειου προπύλου, όπου αδιευκρίνιστα κυλινδρικά αντικείμενα, σύμφωνα με κάποιους σκήπτρα, γεμίζουν την κλειστή γροθιά. Διαφορετικό χαρακτήρα είχε ο τέταρτος, ανατολικός, πυλώνας, που –μέσα από μια μεγάλη περίστυλη αυλή– οδηγούσε στη θάλασσα. Στην κατεξοχήν αυτή πύλη της θεάς, μητέρας του Ωρου-ήλιου, δίπλα στη βάση των θεϊκών

Προτομή του Ηρώδη Αττικού από την Μπρεξίτζα, 2ος αι. μ.Χ., Μουσείο του Λούβρου.

Προτομή του αυτοκράτορα Μάρκου Αυρηλίου από την Μπρεξίτζα, 2ος αι. μ.Χ., Μουσείο του Λούβρου.

αγαλμάτων βρέθηκε μόνο το ακέφαλο άγαλμα ενός άνδρα με ένα κροσσωτό μάλλινο ιμάτιο, πιθανώς κάποιου ρήτορα από το περιβάλλον του Ηρώδη, δεν αποκλείεται όμως να προέρχεται από εκεί ένα τέταρτο άγαλμα της θεάς –ή μήπως κάποιας ιέρειας;– που βρέθηκε στην αποθηκούλα με τα λυχνάρια μαζί με μια σφίγγα. Τη διαφοροποιημένη, πιο ελεύθερη στάση αυτής της μορφής, που στέφει το διάδημα με τον ουραίο (την ιερή κόμπρα), χαρακτηρίζει η κίνηση της αριστεράς που ανασηκώνει το ιμάτιο, αλλά και η απόδοση του ιματίου που δένεται στο στήθος με τον χαρακτηριστικό *ισιακό κόμβο*.

Στα δεξιά του εισερχομένου, τη θεά συντροφεύει ο θεϊκός αδελφός και σύζυγός της, ο σκοτεινός Όσιρις, στο πρόσωπο του οποίου αναγνωρίζεται συγχρόνως ο Διόνυσος, φορέας του πολιτισμού στο ανθρώπινο γένος, και ο Πλούτων, κύριος του κάτω κόσμου και κριτής των νεκρών. Η μορφή ακολουθεί το –γνωστό από την ατέλειωτη σειρά των αιγυπτιακών αγαλμάτων– σχήμα: γυμνή, στη στάση που ενέπνευσε κάποτε στους Έλληνες το σχήμα του κούρου, χωρίς όμως ποτέ να καταφέρει να ελευθερωθεί από τα τεκτονικά δεσμά του πεσσοῦ και τα ηθικά του περιζωνίου, από τις ιστορικές αναφορές των συμβόλων της εξουσίας, όπως η διπλή κορόνα της Άνω και της Κάτω Αίγυπτου, αλλά και από τα στοιχεία της ατομικότητας, όπως εδώ, όπου στο πρόσωπο του θεού βλέπουμε αποτυπωμένα τα χαρακτηριστικά του νεαρού φίλου του Αδριανού, εκείνου του Αντινόου που πνίγηκε στον Νείλο για να σώσει τον αυτοκράτορα από κάποια σκοτεινή απειλή, και στον οποίο η Ελλάδα βρήκε έναν καινούργιο θεό, έναν νέο Διόνυσο.

Μπορεί να ήταν το τοπίο που ενέπνευσε στον Ηρώδη την ίδρυση αυτού του ιερού, ωστόσο η μοναδική μνεία σ' αυτό συνδέεται με την πρώτη του συνάντηση με τον νεαρό γίγαντα Αγαθίωνα, τον επονομαζόμενο Ηρακλή, όπως παραδίδει ο Φιλόστρατος (*Βίοι σοφιστών* 552-553), όπου ο χώρος αναφέρεται ως «το ιερό του Κανώβου», του ήρωα –του τιμονιέρη της ναυαρχίδας του Μενελάου–, που είχε πεθάνει και ταφεί στην ομώνυμη πόλη της Αιγύπτου, «όπου το μαντείο του Πλούτωνος» (Πλούτ., *Περί Ίσιδος και Όσίριδος* 361 E-F). Δεν πρέπει παρ' όλα αυτά να φανταστούμε το ιερό σαν κάποιο απομονωμένο και απρόσιτο μνημείο στη μέση του έλους, όπως ο τάφος της Ίσιδος και του Οσίριδος στη Φυλή. Αποτελούσε μέρος ενός μεγάλου συγκροτήματος, μιας ρομαντικής εγκατάστασης στην οποία ανήκε επίσης το κομψό

Κεφαλή της Φαυστίνας της Νεότερης, συζύγου του Μάρκου Αυρηλίου, από την περιοχή του Τύμβου, 2ος αι. μ.Χ.

ανασκαμμένο λουτρό, όπου δίπλα στη θάλασσα ο Ηρώδης απολάμβανε μετά το κυνήγι τις χαρές της ρωμαϊκής *Badekultur*. Μαζί με τα υπόλοιπα, που κρύβονται ακόμη μέσα στους καλαμιώνες της παραλίας (μόλις πρόσφατα άρχισε να αποκαλύπτεται δίπλα στο βαλανείο μεγάλη μακρόστενη λίμνη που θυμίζει τον Κάνωβο της βίλας του Αδριανού στο Τίβολι) θα συνθέτετε την εικόνα μιας έπαυλης ανάλογης σε ποικιλία και χάρη με το αδριάνειο πρότυπό της.

Σε λουτρά του Ηρώδη, στην άλλη άκρη του Μαραθώνα, ανήκει και η μεγάλη ημικυκλική εξέδρα πάνω από τη ρεματιά της Οινόης, όχι μακριά από το σπήλαιο του Πανός, σε ένα περιβάλλον όπου κυριαρχεί σήμερα η παρουσία ενός φράγκικου (καταλανικού) πύργου. Μπροστά της, σε ένα χαμηλότερο επίπεδο, απλώνεται κρυμμένη κάτω από τα πλατάνια και την πυκνή βλάστηση, συχνά πλημμυρισμένη, η μνημειακά διαμορφωμένη κρήνη που έχει υποθετικά ταυτιστεί με το γνωστό από έναν σχολιαστή του Σοφοκλή Πύθιον της Οινόης, αφιετήρια της πομπής στους Δελφούς, μια εξαιρετικά προβληματική –τόσο ως προς τη μορφή όσο και ως προς τη χρονολογία της– κατασκευή που επίσης αποδίδεται στον Ηρώδη. Πρόκειται για μια τεχνητή λίμνη 13,60 x 17μ., ένα είδος νυμφαίου, που περιβάλλεται από τις τρεις πλευρές με πεσσοστοιχίες. Χαμηλά μαρμάρινα τοιχία με ελαφρώς κοίλη άνω επιφάνεια (ερμηνεύτηκαν για τούτο ως κλίνες) που ξεκινούν από τους πεσσούς, στήριζαν μια ελαφρότερη κατασκευή, ίσως κάποια στέγη, και τα μαρμάρινα θωράκια του στηθαίου, από όπου αντλούσαν το νερό. Στο βάθος οι βρύσες μιας μνημειώδους κρήνης θα πλαισιώναν την υπερφυσική σε μέγεθος ανδρική μορφή, που παριστανόταν ξαπλωμένη σε πολυτελή κλίνη, με το κάτω μέρος καλυμμένο από το ιμάτιο και με ένα αγγείο στο χέρι. Η στάση, κυρίως όμως το ένδυμα και η κλίση, δεν ταιριάζουν στην προσωποποίηση ενός ποταμού, που θα ανέμενε κανείς εδώ και υποτέθηκε από τον ανασκαφέα. Φέρνουν αντίθετα στο νου τον τύπο των γνωστών «ηρωικών αναγλύφων», οδηγώντας στην ταύτιση με τον ήρωα Μαραθώνα – για το άγαλμα του οποίου μάς πληροφορεί πάλι η ιστορία του Κανώβου στην οποία αναφερθήκαμε. Η ευαισθησία στην απόδοση του σώματος και της πτυχολογίας του ιματίου του ήρωα δημιουργεί αμφιβολίες ακόμα και για τη ρωμαϊκή χρονολόγηση του αγάλματος, αλλά και ολόκληρου του νυμφαίου. Σ' αυτή την εποχή ανήκει ωστόσο σίγουρα η κατασκευή του εξωτερικού περιβόλου και οι κλίμακες που οδηγούσαν σε έναν υψηλότερο διάδρομο πίσω από την κρήνη. Τη σύνδεση με τον Ηρώδη δίνει εδώ, ελλείπει άλλου στοιχείου, η χαραγμένη σε έναν πεσσο επιγραφή της μητέρας του στους αθάνατους θεούς: *Θεοῖς ἀθανάτοις Ἀλκία*.

Σφράγισε έτσι ο νοσταλγός αυτός της κλασικής αρχαιότητας με την παρουσία του τον κάμπο του Μαραθώνα, φροντίζοντας να συνδέσει κάθε βήμα του με τη μνημειακή διαμόρφωση του τοπίου και τις αρμόζουσες τιμές στους θεούς. Αυτό που αδυνατούσε ή δεν ήθελε να καταλάβει, ότι δηλαδή ο Μαραθών είχε πάψει πλέον να υπάρχει, το αποκαλύπτουν οι επιγραφές που έβαλε να χαράξουν στην κορυφή του τόξου στις δύο όψεις, στολισμένες και εδώ με αγάλματα, της πύλης του περιφραγμένου κτήματός του (σήμερα ονομάζεται «Μάντρα της Γριάς»), ανάμεσα στην Οινόη και τον Βρανά. Μακρινή αναφορά στην περίφημη διπλή επιγραφή της αθηναϊκής πύλης του Αδριανού, οι προχειρογραμμένες επιγραφές της πύλης της «ἀθανάτου (συζυγικής) όμονοίας» πληροφορούν τον διαβάτη για τα όρια ανάμεσα στο κτήμα του Ηρώδη (*Ἡρώδου ὁ χῶρος εἰς ὃν εἰσέρχει*) και την ιδιοκτησία της γυναίκας του (*Ρηγίλλης ὁ χῶρος εἰς ὃν εἰσέρχει*), ουσιαστικά για το γεγονός ότι ένα πολύ μεγάλο μέρος, αν όχι ολόκληρος ο δοξασμένος δήμος, αποτελεί προσωπική ιδιοκτησία του.

Το προσωπικό του ύφος και η ατομική του διάθεση, όπως είναι επόμενο, αποτυπώνονται σε όλα τα μνημεία της περιοχής. Τη νεοκλασική λάμψη τους θολώνει, με τα χρόνια, καθώς απλώνεται πάνω στο τοπίο, ο σκοτεινός πέπλος της θλίψης του μοναχικού εκατομμυριούχου, που βλέπει να χάνονται ο ένας μετά τον άλλον όλοι οι αγαπημένοι του: Στη δοξαστική επιγραφή της δεξιάς παραστάδας της

Αεροφωτογραφία των εγκαταστάσεων του Ηρώδη Αττικού στην Μπρεξίτζα.

πύλης της αθανάτου ομοιοίας, που μιλά «για την ευτυχία αυτού που έκτισε μια νέα πόλη, δίνοντάς της το όνομα της γυναίκας του», ο θάνατος της Ρηγίλλης θα γράψει το θλιβερό υστερόγραφο: «Η θλίψη με κυριεύει καθώς σκέφτομαι πως θα ζω μακριά από την αγαπημένη μου γυναίκα σε ένα άδειο σπίτι. Αλήθεια, πώς καταφέρνουν οι θεοί να ανακατεύουν χαρές μαζί με λύπες στο ποτήρι της ζωής μας!» Δεν αποκλείεται κάτι παρόμοιο να συμβαίνει και στο παραθαλάσσιο ιερό της Μπρεξίτζας. Ο χθόνιος χαρακτήρας του Οσίριδος, η μεταφορά του τάφου = λιμανιού στην επιγραφή Ἄθηναῖδος Λιμὴν που βρέθηκε εκεί κοντά, δείχνουν ότι και εκείνο το ιερό, αν δεν κτίστηκε απαρχής, είναι πιθανόν να μετασκευάστηκε από τον Ηρώδη σε ένα τεράστιο μαυσωλείο (κάτι τέτοιο έχει προταθεί από τους ανασκαφείς και για την έπαυλή του στην Κυνουρία), για τη χαμένη κόρη του ή ακόμη και για τον εαυτό του, ένα λιμάνι γαλήνης στους κόλπους της Ίσιδος. Η ίδια απουσία των αγαπημένων, που βλέπουμε αποτυπωμένη στα βαθουλωμένα μάτια και τα κουρασμένα χαρακτηριστικά του προσώπου του, τον βασανίζει στους μοναχικούς πια περιπάτους του στα ατέλειωτα κτήματά του και στους κυνηγότοπους του Μαραθώνα. Γι' αυτή μαρτυρούν όλες εκείνες οι στήλες που στήνει «σε αγρούς, κοντά στις πηγές, στη

σκιά των πλατάνων» προσπαθώντας να ξαναζωντανέψει με το νου πρόσωπα και στιγμές των χαμένων μαθητών του: του Αχιλλέα («για να σε βλέπω σ' έβαλα και σ' αυτό το δάσος, ώστε όλοι να θυμούνται, και τη φιλία μας πόσο μεγάλη ήταν»), ή εκείνη του νεαρού νέγρου Μέμνος, «το μικρό τοπάτσι», όπως χαϊδευτικά τον επονομάζει, πρώτα από όλα όμως του Πολυδευκίωνα «που είχε σαν παιδί του». Έχουν βρεθεί στον Μαραθώνα έως τώρα δύο πορτρέτα αυτού του νέου, παιδιού ακόμη, ενώ έως και το –χαμένο κάτω από τις προσχώσεις των εκβολών του Ερασίνου– ιερό της Βραυρώνος θα διατηρήσει την ανάμνησή του, με τη μορφή ενός νεκρόδειπνου αφιερωμένου στον Ήρωα Πολυδευκίωνα.

Ο Μαραθώνας συμπυκνώνει, μπορούμε να πούμε σε μικρογραφία, την εικόνα της ρωμαϊκής Αττικής, μιας γης το όνομα της οποίας υπήρξε κάποτε αλληλένδετο με την έννοια της ελευθερίας, και που τώρα πλέον αποτελεί έναν ευχάριστο χώρο μάθησης και αναψυχής εκείνων των λίγων και εκλεκτών που έχουν το προνόμιο και τη δυνατότητα να καλλιεργούν ακόμη, μέσα σε έναν ανεπανόρθωτα αλλοιωμένο κόσμο, την ανάμνηση ενός μοναδικά ωραίου παρελθόντος (*ἀγαθὸν διδασκαλεῖον ἀνδρὶ βουλομένῳ διαλέγεσθαι* είναι η απάντηση εκείνου του Αγαθίωνα, του λεγόμενου Ηρακλέα του Μαραθώνος, στην ερώτηση του Ηρώδη που έμαθε να μιλάει τόσο καλά. Φιλόστρατος, *Βίοι σοφιστῶν* 553).

Δεν υπάρχει μνημείο πιο χαρακτηριστικό της απόστασης που χωρίζει την Αττική του 2ου μ.Χ. αι. από το πνεύμα εκείνο της ελευθερίας που έλαμψε κάποτε στο πεδίο του Μαραθώνα από την επιγραφή του Μουσείου, όπου περιγράφεται η πανηγυρική υποδοχή του Ηρώδη όταν επιστρέφει στην Αθήνα το 175 μ.Χ., μετά από μακρόχρονη απουσία που είχαν προκαλέσει οι εχθροί του. Σύσσωμος ο μετανοημένος αθηναϊκός λαός είναι εκεί, οδηγημένος από την Αθηνά, με πρώτους τους ιερείς και τις ιέρειες, τις χορωδίες των παιδιών και τα λευκοντυμένα αγήματα των εφήβων, ενώ ακολουθούσαν τα σεβαστά σώματα των αρειοπαγιδών και των βουλευτών και τέλος οι πολίτες, με τη σειρά της τάξης τους, λευκοντυμένοι όλοι και φρεσκοπλυμένοι, οι ξένοι και οι δούλοι.

Μέσα από τα μνημεία που περιγράψαμε, τα ανάγλυφα, τα πορτρέτα και τις επιγραφές του Μουσείου, θαρρείς και στήνεται μια σκηνοθεσία, λες για κάποιο θέατρο, όπου τον ιδανικό κόσμο του Ηρώδη και των ομοίων του συμπληρώνει η –μάταιη, καθώς δεν έχει πια κανένα αντικείμενο– ιδεολογία τού κλασικού πολίτη-αγρότη, που εκπροσωπούν οι Μαραθώνιοι. Είναι αυτοί τους οποίους βλέπουμε, ντυμένους την αγροτική στολή με τα αγροτικά εργαλεία στο χέρι, να διεκδικούν τα χωράφια τους από τον μεγιστάνα της περιοχής. Οι χωρικοί, αυτοί οι αγροίκοι, όπως τους ονομάζουνε στο άστυ, για τους οποίους τα μνημεία της ματαιοδοξίας που στολίζουν τούς απέραντους χώρους περιπάτου και κυνηγιού του αλαζόνα συντοπίτη τους σημαίνουν περισσότερο την καταπάτηση των ιδιοκτησιών τους παρά την προσβολή της ιερής γης των προγόνων, θα εκφράσουν την αντίδρασή τους γκρεμίζοντας ή και καταστρέφοντας τα. Το γνωρίζουμε από τον βιογράφο του (Φιλόστρ., *Βίοι σοφιστῶν* 559), το δείχνει και η προσπάθειά του να εξορκίσει το κακό με μακροσκελείς κατάρες πάνω στις ίδιες της στήλες, όπως σ' εκείνες του Αχιλλέως από την Οινόη και τον Βαρνάβα («στο όνομα των θεών και των ηρώων», λέει, «όποιος και αν είσαι αυτός που κατέχει το χώρο, να μη μετακινήσεις ποτέ κάτι απ' αυτά· και όποιος τολμήσει να ρίξει κάτω ή να μετακινήσει τις εικόνες και τα κοσμήματα των αγαλμάτων, σ' αυτόν η γη να μη δώσει καρπό και η θάλασσα να μην τον δεχτεί, και να καταστραφεί κακήν κακώς αυτός και ολόκληρη η γενιά του. Όποιος όμως τα προστατεύει και τα τιμά, σύμφωνα με τα καθιερωμένα, και φροντίζει για τη συντήρησή τους, να έχει πολλά καλά αυτός και οι απόγονοί του». Αυτό δεν θα εμποδίσει τον ίδιο να οργανώσει την απαγωγή των στηλών του Τύμβου των Μαραθωνομάχων στην πελοποννησιακή έπαυλή του, λίγα μόλις χρόνια μετά το πέραςμα του περιηγητού Παυσανία το 150 μ.Χ. Την πράξη θα μπορούσε να δικαιολογήσει στον εαυτό του με τη μαραθώνια καταγωγή και τη φανταστική συγγένεια με τον Μιλτιάδη και τον Κίμωνα (Φιλόστρ., *Βίοι σοφιστῶν* 546). Όμως, την αδιαφορία των

συγχρόνων Αθηναίων απέναντι σε κάτι που άλλοτε θα εθεωρείτο ιεροσυλία, εξηγεί η αλλαγή των καιρών και το περισσότερο φιλολογικό παρά αρχαιολογικό ενδιαφέρον του κύκλου των διανοουμένων για το ένδοξο παρελθόν. Μήπως ο ίδιος περιηγητής περιδιαβάζοντας στην Αθήνα δεν είδε στο Πρυτανείο (Παυσ. Ι. 18.3) να έχουν αντικαταστήσει στις εικόνες του Μιλτιάδου και του Θεμιστοκλέους τα ονόματά τους με εκείνα ενός Ρωμαίου και ενός Θράκα;

Η πικρή γεύση που αφήνει ο διεθνής κλασικισμός αυτής της πλαστικής, τόσο των αιγυπτιακών μορφών της Ίσιδος όσο και των τυποποιημένων αναγλύφων του «καλού γεωργού», καθώς μέσα στο μισοσκόταδο –και την απόσταση των εξήμισι αιώνων– αντικρίζουν το τρόπαιο του Μαραθώνος, είναι η αίσθηση του τέλους μιας εποχής, η οποία ήξερε –όπως και εμείς– μόνον να οικειοποιείται, όχι όμως και να τιμά πραγματικά ξαναζωντανεύοντας την αρχαία κληρονομιά της.

*Ακέφαλο άγαλμα νέου άνδρα, πιθανώς ρήτορας, με χιτώνα και μαλλωτό μιάτιο, από το ιερό των αιγυπτίων θεών στην Μπρεξίτζα, 2ος αι. μ.Χ.
(ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΟ)*

ΣΤΙΣ ΕΠΟΜΕΝΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ: Αποκατάσταση της όψης τού βόρειου προπύλου του ιερού των αιγυπτίων θεών στο Μουσείο Μαραθώνος.

Στο άγαλμα της Σφίγγας από το ιερό των αιγυπτίων θεών της Μπρεξίζας, η μορφή του χθόνιου φύλακα των ιερών και των τάφων της αρχαίας Αιγύπτου και της αρχαϊκής Ελλάδας έχει χάσει τον δαιμονικό χαρακτήρα της, καθώς σχεδόν χαμογελαστή υποδέχεται τους ρωμαίους λατρευτές της Ίσιδος.
(ΔΗΜΟΣΙΕΥΤΟ)

*Άγαλμα του Αντινόου-Οσίριδος
από το δυτικό πρόπυλο του
ιερού των αιγυπτίων θεών.
(ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΟ)*

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Αγαλμα του Αντινόου-Οσίριδος
από το ανατολικό πρόπυλο
του ιερού των αιγυπτίων θεών.
Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Αγαλμα του Αντινόου-Οσίριδος με το διπλό
στέμμα της Άνω και της Κάτω Αιγύπτου από
το βόρειο πρόπυλο του ιερού των αιγυπτίων θεών.
(ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΟ)

*Αγαλμα της Ισιδος-Δήμητρας από το νότιο
πρόπυλο του ιερού των αιγυπτίων θεών.
(ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΟ)*

Αγαλμα της Ισιδος-Αφροδίτης από το δυτικό πρόπυλο του ιερού των αιγυπτίων θεών. (ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΟ)

Αγαλμα της Ισιδος από
το ιερό των αιγυπτίων θεών.
(ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΟ)

Μεγάλος πήλινος λύχνος με προτομές Σεράπιος και Ισιδος από το ιερό των αιγυπτίων θεών.
(ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΟ)

Άγαλμα του Ώρου ως ιέρακος με το στέμμα της
Άνω Αιγύπτου, από το ιερό των αιγυπτίων θεών.
(ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΟ)

Το τοπίο της Οινόης όπου δεσπόζει σήμερα ο καταλανικός πύργος. Δεξιά, κάτω από τον σύγχρονο αγωγό, διακρίνονται ίχνη της εξέδρας και των λουτρικών εγκαταστάσεων του Ηρώδη. Χαμηλότερα βρίσκεται το ονομαζόμενο Πύθιον.

Τμήμα των λουτρών που έκτισε ο Ηρώδης Αττικός, στην άκρη της ρεματιάς της Οινόης, ακριβώς πάνω από τη μνημειώδη κρήνη του λεγόμενου Πυθίου. Διακρίνονται το δάπεδο ενός δωματίου των λουτρών και τα κολονάκια –από κυκλικά τούβλα– που στήριζαν το θερμαινόμενο δάπεδο.

ΣΤΙΣ ΕΠΟΜΕΝΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ: Το ανασκαμμένο τμήμα του λεγόμενου Πυθίου της Οινόης καλύπτεται το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου από τα νερά της πηγής και την πλούσια βλάστηση.

Ανδρικό ανακεκλιμένο άγαλμα από το Πύθιον της Οινόης, 2ος αι. μ.Χ.

Η παράταξη των «κλινών», όπως ερμηνεύτηκαν τα μαρμάρινα τοιχεία που προβάλλονται μέσα στην κρήνη μπροστά στους πεσσούς του εσωτερικού περιστυλίου, έδωσε την αφορμή για την ταύτιση του χώρου με το «εγκοιμητήριο» του γνωστού από τις πηγές Πυθίου της Οινόης, αφετηρία της επίσημης αθηναϊκής πομπής για τους Δελφούς.

Τα νερά της πηγής και η άγρια βλάστηση της κοιλάδας έχουν σκεπάσει σήμερα, με τον ρομαντικό μανδύα τους, τα ερείπια της μεγαλόπρεπης κρηναίας κατασκευής του Ηρώδη, δίνοντας στο τοπίο ένα διαφορετικό χρώμα, ξένο στην αρχαία, μνημειακή, μορφή του.

L. PORTE PRÈS DE MARATHON.

II

III

*Η κορυφή του τόξου της πύλης από το κτήμα του Ηρώδη, με την επιγραφή:
«Ομονοίας ἀθανάτου πύλη Ρηγίλλης ὁ χώρος εἰς ὃν εἰσέρχει».*

Η πύλη της Ομονοίας από το κτήμα του Ηρώδη στη «Μάντρα της Γριάς»: παλαιά αποκατάσταση της πύλης από τον Philippe Le Bas (1888), όπου εικονίζεται η πύλη με την επιγραφή του Ηρώδη και τα αγάλματα του ίδιου και της Ρηγίλλης, που την πλασίωναν.

*Κατάλοιπα των αγαλμάτων του Ηρώδη και της συζύγου
του Ρηγίλλης, που πλαισίωναν την πύλη της Ομοιίας.*

Ακέφαλη ερμαϊκή στήλη, μία από τις πολλές που είχε στήσει ο Ηρώδης για τους μαθητές του στον Μαραθώνα, με φοβερές κατάρες για όποιον μελλοντικό ιδιοκτήτη του χώρου θα τολμούσε να μετακινήσει ή να πειράξει τα αγάλματα (εννοεί τη στήλη) και ευχές για όποιον θα τα σεβαστεί.

ΤΟΥΤΟΝΕΙΝΑΙΤΑΤΟΥΤΟΝΤΟΝΑΓΑΛΜΑ
ΑΝΕΙΘΗΝΑΣΚΑΤΙΜΑΣΟΥΤΙΣ
ΑΘΕΛΑΙΗΜΕΤΑΚΕΙΝΟΙΗΤΟΥΤΩΜΗΤΕ
ΚΑΙΤΗΝΦΕΡΕΙΝΜΗΤΕΘΑΛΑΣΣΑΝ
ΩΤΙΜΕΙΝΑΙΚΑΚΩΣΤΕΑΠΟΛΕΣΘΑΙΑΥ
ΟΝΚΑΙΓΕΝΟΣΟΥΤΙΣΔΕΚΑΤΑΧΩΡΑΝ
ΦΥΛΑΤΕΡΟΚΑΙΤΙΜΕΤΑΦΙΘΟΤΑ
ΚΑΙΛΥΣΩΝΔΙΑΜΕΝΟΙΟ
ΘΑΙΝΑΙΤΟΥΤΟΚΑΙΑΥΤΗ
ΛΥΜΗΝΑΣΘΑΙΔΕΜΗΔΕΛΩΒΗΣΑΣΘΑ
ΜΗΔΕΜΗΑΠΟΚΡΟΥΣΑΙΗΣΥΝΘΡΑΥΣΑ
ΗΣΥΝΧΕΑΙΤΗΣΜΟΡΦΗΣΚΑΙΤΟΥΣΗ
ΜΑΤΟΣΕΙΔΕΤΙΣΟΥΤΩΣΠΟΙΗΣΕΙ
ΚΑΙΕΠΙΤΟΥΤΟΙΣΑΡΑ ΑΛΛΕΑΝΤΑ
ΤΕΕΠΙΘΗΜΑΤΑΤΩΝΜΟΡΦΩΝΑΣΙ
ΝΗΚΑΙΑΚΕΡΑΙΑΚΑΙΤΑΥΤΟΣΤΗΜΑΤΑ
ΤΑΣΒΑΣΕΙΣΩΣΕΠΟΙΗΘΗΣΑΝ

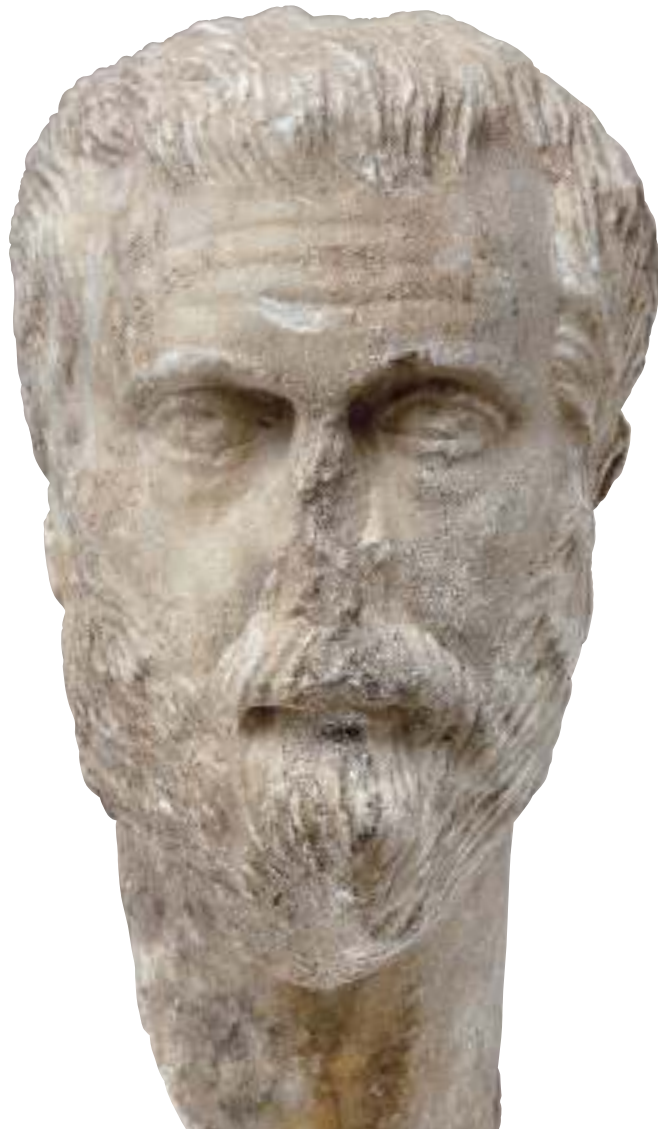

Η επιγραφή της ακέφαλης ερμαϊκής στήλης του Αιθίοπα Μέμνονος, ενός από τους αγαπητούς μαθητές και τροφίμους του Ηρώδη, Μέμνων τοπάδειν (ο Μέμνων το τοπάζι) [Αρτέμιδος φίλος] και πάνω η αποδιδόμενη στον ίδιο κεφαλή νέγρου από τη βίλα του Ηρώδη στην Εύα/Λουκού Κυνουρίας, 2ος αι. μ.Χ., Μουσείο του Βερολίνου.

ΠΑΝΩ: Οι εξαιρετικά φθαρμένες εικονιστικές κεφαλές του Ηρώδη και του Πολυδευκίωνα, τον πιο αγαπητού από τους μαθητές του, τον οποίο είχε νιοθετήσει και μετά το θάνατό του λάτρευσε ως ήρωα. Από την περιοχή του Τύμβου των Αθηναίων. ΚΑΤΩ: Κεφαλή αγνώστου, πιθανώς κάποιου ρήτορα ή φιλοσόφου, παλαιού μαθητή του Ηρώδη (3ος αι. μ.Χ.).

Επιτύμβια αετωματική στήλη, του χαρακτηριστικού ρωμαϊκού τύπου, με την παράσταση κατενώπιον ενός ζεύγους από τους συγχρόνους του Ηρώδη κατοίκους του Μαραθώνα. Από την επιγραφή πληροφορούμαστε τα ονόματά τους: «Αλέξανδρος Αντιγόνου Αιθαλίδης, ο και Αντάς», και «Ληναῖς Αντιγόνου ἐξ Αἰθαλιδῶν» (2ος αι. μ.Χ).

Στη στήλη που ίδρυσαν οι γονείς του στον νεαρό Παράμονο από τον Πειραιά, ο έφηβος έχει ήδη περάσει στο χώρο των ηρώων: είναι τώρα πια το άγαλμα πάνω σε βάθρο, που αγκαλιάζει η μητέρα. Όπως καταλήγει το επίγραμμα, όπου ο ίδιος μιλάει για τον κόσμο, που για πολύ λίγο χάρηκε με τους συντρόφους του, πριν κοιμηθεί τον βαθύ ύπνο μέσα στο χώμα, είναι ο νέος Θησέας, ένα αστέρι, ανάμεσα στα αστέρια όπως ο Κάστορας και ο Πολυδεύκης. Τέλος 2ου/αρχές 3ου αι. μ.Χ.

Η επιτύμβια στήλη του Ζωσά και του νεαρού Νοστίμου από τη Μίλητο ακολουθεί τον σύγχρονο εικονογραφικό τύπο του *bonus agricola*, που εξυμνεί την επιστροφή στις αρετές του αγροτικού βίου. Οι δύο άντρες παριστάνονται με κοντό χιτώνα, ψηλά υποδήματα και το κλαδευτήρι του αμπελουργού. Στο ίδιο αγροτικό περιβάλλον αναφέρεται η κληματαριά που κρατά ο νεαρός και το μοσχάρακι ανάμεσα στις δύο μορφές (2ος αι. μ.Χ.).

Η πρόχειρα λαξευμένη επιγραφή «Εὐκλής Ἡρώδου Μαραθώνιος», σε τμήμα ενός βάθρου, ανήκει σε έναν από τους προγόνους του Ηρώδη που θεμελίωσαν τη δύναμη της οικογένειας τους δύο τελευταίους προχριστιανικούς αιώνες. Πιθανόν να πρόκειται για τον επώνυμο άρχοντα του 46/5 π.Χ. ή για τον φύλαρχο της Αιαντίδος το 106/5 π.Χ.

Η επιγραφή μιλάει σε ποιητική γλώσσα για τη μεγαλόπρεπη υποδοχή του Ηρώδη κατά την επιστροφή του στην Αθήνα το 175 μ.Χ., στο τέλος της μακρόχρονης αυτοεξορίας στην οποία τον είχαν οδηγήσει οι συνεχείς δικαστικές διαμάχες με τους συμπολίτες του. Έρχεται ως ιερέας του Διονύσου, συνοδευόμενος από τις μεγάλες θεές της Ελευσίνας. Η συνάντηση γίνεται στην Ιερά οδό, στα όρια του Θριασίου. Εκεί έχει συγκεντρωθεί να τον προϋπαντήσει, μετανοημένη, ολόκληρη η Αθήνα. Την πομπή ανοίγουν τα αγάλματα της Αθηνάς και της Αφροδίτης με τους μακρυμάλληδες ιερείς και τις ιέρειες, παιδικές χορωδίες ψέλνουν ύμνους, ακολουθούν οι νεοσύλλεκτοι με τις λευκές χλαμύδες, που ο ίδιος τούς είχε χαρίσει, οι αρειοπαγίτες, οι βουλευτές και ο υπόλοιπος πληθυσμός, πολίτες, ξένοι και δούλοι, όλοι λευκοντυμένοι, αφήνοντας πίσω τους έρημη την πόλη.

Το πραξιτέλειο στη στάση και στο σώμα χάλκινο άγαλμα ενός παιδιού, δώρο της θάλασσας του Μαραθώνα που σήμερα στολίζει το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, δεν είναι γνωστό αν προέρχεται από κάποιο κλασικό ιερό της περιοχής ή αν (όπως υποτέθηκε) χρησίμευσε ως λυχνοφόρος σε κάποια παραθαλάσσια έπαυλη του Ηρώδη.

ΣΤΙΣ ΣΕΛΙΔΕΣ 322-323: *Μαραθώνας, νυχτερινό τοπίο γύρω στα 1820, χαλκογραφία του H. W. Williams.*

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΓΕΝΙΚΑ

Β. Χ. Πετράκος, *Ο Μαραθών*, Αρχαιολογικός Οδηγός, Αθήνα 1995.

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ

J. Travlos, *Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika*, 1988, 216-20.

W. Martin Leake, *The Topography of Athens. With some remarks on its antiquities*, 2nd ed., London 1841.

Β. Στάης, «Ο τύμβος των Μαραθωνομάχων», *Αρχ. Δελτ.* 6 (1890) 65-71, 123-132, 7 (1891), 67, 97 ιδ., «Ο εν Μαραθώνι τύμβος» *ΑΜ* 18 (1893) 46-63.

Π. Θέμελης, «Μαραθών. Τα πρόσφατα αρχαιολογικά ευρήματα σε σχέση με τη μάχη», *Αρχ. Δελτίον* 29, 1974 (Μελέται) 226-244.

D. Müller, *Topographischer Bildkommentar zu den Historien Herodots*, Tübingen, 1987, 655-673.

J. A. Mersch, «Archäologischer Kommentar zu den Gräbern der Athener und der Plataier in der Marathona», *Klio*, Beiträge zur Alten Geschichte, 77, 1995, 55-64.

Π. Βαλαβάνης, «Corpus Vasorum Antiquorum», *Ελλάς*, τεύχος 7, Μουσείο Μαραθώνος, Ακαδημία Αθηνών, 2001.

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

Μ. Παντελίδου-Γκόφα, *Η νεολιθική Νέα Μάκρη*, τόμ. Ι, *Τα οικοδομικά*, Αθήναι 1991, τόμ. ΙΙ, *Η κεραμική*, Αθήναι 1995.

Μ. Παντελίδου-Γκόφα, *Τσέπι Μαραθώνος. Το πρωτοελλαδικό νεκροταφείο*, Αθήναι 2005.

ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟΝ ΗΡΟΔΟΤΟ

R.W. Macan, *Herodotus, the Fourth, Fifth and Sixth Books*, with introduction, notes and appendices, indices, maps, London 1805.

W. W. How – J. Wells, *A Commentary on Herodotus*, Oxford 1912.

H MAXH

- M. von Eschenburg, *Topographische, archäologische und militärische Betrachtungen auf dem Schlachtfelde von Marathon*, Berlin 1886.
- G. B. Grundy, *The Great Persian War and its Preliminaries*, New York 1901.
- J. Bury, S.A. Cook, F.A. Adcock (eds), *Cambridge Ancient History (CAH)*, vol. IV, *The Persian Empire and the West*, Cambridge 1926, 228-253 (Munro).
- A. Gomme, «Herodotos and Marathon», *The Phoenix* 6, 1952, 77-81.
- A.R. Burn, *Persia and the Greeks*, London 1962.
- W.K. Pritchett, «Marathon», *Univ. of Calif. Publ. in Class. Archaeology*, 4, 1960, 141-142.
- «Marathon Revisted», *Studies in ancient Greek Topography*, part I, Berkeley-Los Angeles, 1965, 87-88.
- N.G.L. Hammond, «The Campaign and Battle of Marathon», *JHS* 88 (1968) 13-57 = *Studies in Greek History*, Oxford 1973, 170- 250.
- W. Donlan and J. Thompson, «The Charge at Marathon», *Herodotus* 6.112, *CJ* 71 1975/6, 39-343.
- «The Charge at Marathon again», *CW* 72, 1978/9, 419-420.
- R. M. Berthold, «Which Way to Marathon?», *REA* 78/79, 1976/77, 84-94.
- G. M. E. Williams, «The Image of the Alkmeonidai between 490 BC and 487/6 BC», *Historia* 29, 1980, 106-110.
- J. Boardman, N. G. L. Hammond, D. M. Lewis, M. Ostwald, *Cambridge Ancient History (CAH)*, 2. ed. Cambridge 1988, 502-517 (Hammond).
- J. A. G. van der Veer, «The Battle of Marathon. A topographical Survey», *Mnemosyne* 1982, 290-341.
- A. S. Evans, «Herodotus and the Battle of Marathon», *Historia* 1993, 279-307.
- J. F. Lazenby, *The Mountains Look at Marathon, The Defence of Greece 490- 479 BC*, Warminster 1993.
- N. A. Doenges, «The Campaign and Battle of Marathon», *Historia*, 1998, 2-17.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΠΕΡΣΩΝ

- A. Bovon, «La représentation des guerriers perses et la notion de Barbare dans la 1e moitié du 5e siècle», *BCH* 87, 1963, 579 κ.ε.
- W. Raeck, *Zum Barbarenbild in der Kunst Athens im 6. und 5. Jahrhundert v.C.*, Bonn 1981.
- S. Muth, *Gewalt im Bild*, De Gruyter 2008, σ. 241-259 (Perserkämpfe).

ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΙΚΙΛΗ ΣΤΟΑ

- C. Robert, «Die Marathonschlacht in der Poikile und Weiteres über Polygnot», 18. Hall. WPr, 1895.
- W. Kierdorf, «Erlebnis und Darstellung der Perserkriege», *Hypomnemata* 16, 1966.
- T. Hölscher, *Griechische Historienbilder des 5. und 4. Jh. v. Chr.*, Würzburg 1973, 50-84.
- E. D. Francis – M. Vickers, «The Oinoe Painting in the Stoa Poikile and Herodotus Account of Marathon», *BSA* 80 (1985), 99-113.

ΜΑΡΑΘΩΝΟΔΡΟΜΟΣ

- F. G. Frost, «The Dubious Origins of the Marathon», *AJAH* 4, 1979, 159-163.
P. Siewert, «Die Namen der antiken Marathonläufer», *Nikephoros* 3, 1990, 121-126.
I. Kertesz, «Schlacht und Lauf bei Marathon», *Nikephoros* 4, 1991, 155-160.
Y. Kempen, *Krieger, Boten und Athleten*, 1992, 96.

ΑΝΑΘΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΝΙΚΗ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΑ

- W. Gauer, *Weihgeschenke aus den Perserkriegern, IstMitteil. Beiheft 2*, 1968.
W. Gauer, «Das Athenerschatzhaus und die marathonischen Akrothina in Delphi», στο F. Kritzing (ed.), *Festschrift B. Neutsch*, Innsbruck 1980, 127-136.
Ch. Ioakimidou, *Statuenreihen griechischer Poleis und Bünden aus spätarchaischer und klassischer Zeit*, 1997 66 ff. 199 f.
A. Jacquemin, *Offrandes monumentales à Delphes*, 1996, 190 ff, 315 no 078.

ΤΟ ΑΓΑΛΜΑ ΤΟΥ ΜΙΛΤΙΑΔΗ ΣΤΟΥΣ ΔΕΛΦΟΥΣ

- Antonio Giuliano, «I grandi bronzi di Riace», *Suppl. Bolletino d' Arte*, 1885, 297-306.
R. Krumeich, *Bildnisse griechischer Herrscher und Staatsmänner im 5Jh. v. Chr.*, 1997.
Γ. Δεσπίνη, «Η κεφαλή του Μουσείου της Ακροπόλεως 2344», *Μνείας Χάριν*, Τόμος εις μνήμην Μαίρης Σιγα-
βίδου, 1998.
G. Despinis, «Vermutungen zum Marathon-Geschenk der Athener in Delphi», *JdI* 116, 2001, 103-127.

Ο ΜΑΡΑΘΩΝ ΩΣ ΤΟΠΟΣ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΟΣ

- M. Jung, «Marathon und Plataiai. Zwei Perserschlachten als "lieux de memoire" im antiken Griechenland», *Hypomnemata* 184, 2006.

Ο ΡΩΜΑΪΚΟΣ ΜΑΡΑΘΩΝ

- P. Graindor, *Un milliardaire antique: Herode Atticus et sa famille*, Le Caire 1930.
W. Ameling, «Herodes Atticus», *OLMS* 1983.
Ξ. Αραπογιάννη, «Το ρωμαϊκό βαλανείο στην Μπρεξίζα Μαραθώνος», *Αρχ. Εφημ.* 1993, 133-186.
L. Beschi, «Homonoia, La porta della Concordia immortale a Maraton», *Concordia* I (1994).
Ι. Δεκουλάκου, «Νέα στοιχεία από την ανασκαφή του Ιερού των Αιγυπτίων Θεών στον Μαραθώνα», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών XXXII-XXXIV* 1999-2001, 113-124.
Ι. Δεκουλάκου, «Λύχνος με παράσταση Σάραπη και Ίσιδος από το ιερό των Αιγυπτίων θεών στον Μαρα-
θώνα». *Επιτύμβιον G. Neumann*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2003, 213-22.
Ι. Δεκουλάκου, *Το Ιερό των Αιγυπτίων θεών στον Μαραθώνα*, Αττική 2004, Αθήνα 2005.

Π Ρ Ο Ε Λ Ε Υ Σ Η Φ Ω Τ Ο Γ Ρ Α Φ Ι Ω Ν

A. ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ αρμοδιότητας του Ελληνικού Υπουργείου Πολιτισμού*

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΔΕΛΦΩΝ : σ. 152

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΟΛΥΜΠΙΑΣ : σσ. 146, 147

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ : σσ. 76, 100, 112, 114-115, 116, 159, 161, 286 (δεξιά), 320

ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΓΟΡΑΣ : σσ. 122, 123 © American School of Classical Studies at Athens: Agora Excavations

ΝΕΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ : σσ. 94, 162, 163

ΜΟΥΣΕΙΟ ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΙ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΣ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ : σ. 157

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ : σσ. 88, 89, 153

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΔΕΛΦΩΝ : σσ. 148-149, 150-151 [βλ. Ε. Παρτίδα, «Αρχαιολογικός χώρος Δελφών — Χρονικά 2005», *Αρχ. Δελτίο* 2005 (υπό εκτύπωση).]

Copyright: Υπουργείο Πολιτισμού – Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων

B. ΜΟΥΣΕΙΑ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ

BRITISH MUSEUM : σ. 108 © The Trustees of the British Museum

MUSÉE DU LOUVRE : σ. 86 © Hervé Lewandowski/RMN/Apeiron Photos· σ. 275 © Konstantinos Ignatiadis / RMN/Apeiron Photos· σ. 276 © Hervé Lewandowski/RMN/Apeiron Photos

MUSEO ARCHEOLOGICO NAZIONALE DI NAPOLI : σ. 167 © Ministero per i Beni e le Attività culturali – Soprintendenza speciale per i beni archeologici di Napoli e Pompei

MUSEO DI BRESCIA : σ. 111 ©

MUSEO NAZIONALE DI RAVENNA : σ. 166 © AFS-RA001302, on concession of SBAP-Ravenna (MiBAC-ITALIA)

MUSEO NAZIONALE DI REGGIO CALABRIA : σ. 165 © Alinari Archives/Apeiron Photos

THE ROYAL SCOTTISH MUSEUM, EDINBURG : σ. 109 © The Trustees of the National Museums of Scotland

MUSEUM OF FINE ARTS, BOSTON : σ. 121 © 2009

STAATLICHE MUSEEN ZU BERLIN : σσ. 27, 312 © bpk Berlin / Antikensammlung, Staatliche Museen zu Berlin / photo: Juergen Liepe

* Οι φωτογραφίες στον παρόντα τόμο προέρχονται, εκτός από το μουσείο και τον αρχαιολογικό χώρο του Μαραθώνα, και από τα ανωτέρω ελληνικά μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους.

Γ. ΑΡΧΕΙΑ

ΓΕΝΝΑΔΕΙΟΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών σσ. 106-107, 306 ©

ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΑΘΗΝΩΝ : σσ. 4-5, 103 © Deutsches Archäologisches Institut Athen

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΟΛΚΟΣ : σσ. 16, 26, 28-29, 322-323 ©

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ : σσ. 58, 62, 99, 279 ©

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΑΡΙΣΙΑΔΗΣ : σσ. 90-91 © ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΜΠΕΝΑΚΗ

Δ. ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ

ΕΡΝΕΣΤΟΥ ΚΟΥΡΤΙΟΥ & ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΟΥΠΕΡΤ, *Χάρτες της Αττικής*, εκδοτικός οίκος Μέλισσα, 2009

ΜΑΡΙΑ ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ-ΓΚΟΦΑ, *Τσέπι Μαραθώνος. Το πρωτοελλαδικό νεκροταφείο*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, 2005, σσ. 18, 19, 21, 22

ΜΑΡΙΑ ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ-ΓΚΟΦΑ, *Νεολιθική Αττική*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, 1997, σ. 20

J. TRAVLOS, *Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika*, 1988, σ. 64

PAOLO ENRICO ARIAS - MAX HIRMER, *Tausend Jahre Griechische Vasenkunst*, Hirmer Verlag München, 1960, σ. 104

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

Ο ΜΑΡΑΘΩΝ

ΚΑΙ ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ : ΡΑΛΛΟΥ ΜΕΛΕΤΗ

ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΙ : Δ. ΠΛΕΣΣΑΣ ΕΠΕ

ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΩΝ : ΝΙΚΟΣ ΛΑΓΟΣ, ΕΛΙΖΑ ΚΟΚΚΙΝΗ

ΕΚΤΥΠΩΣΗ : ΦΩΤΟΛΙΟ & ΤΥΠΙΣΟΝ ΑΕ

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ : ΣΤΑΜΟΥ ΕΠΕ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΟΡΘΩΣΗ : ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΦΡΟΝΤΙΔΑ

ΕΙΡΗΝΗ ΛΟΥΒΡΟΥ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΑΥΤΟ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ ΧΑΡΤΙ HANNOART SILK 170 ΓΡΑΜΜ. ΣΕ 21.400 ΑΝΤΙΤΥΠΙΑ
ΤΟΝ ΟΚΤΩΒΡΙΟ ΤΟΥ 2009 ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

